21 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 21

ИСТОРИЈА СРПСКОГА НАРОДА

НАПИСАЛИ

Љ. КОВАЧЕВИЋ и Љ. ЈОВАНОВИЋ

СВЕСКА ДРУГА

ПРАВИЛА СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАДРУГЕ

1. У намери да потпомогне правилније ширење одабраних дела из лепе књижевности и из опште корисне поуке и тако да ствара књижницу за све редове народа, оснива се друштво, које ће се звати: „Српска Књижевна Задруга“ са седиштем у Београду.

2. „Српска Књижевна Задруга“ стараће се: да критички приређује издања старијих и новијих књижевника српских; да издаје одабранија дела из савремене лепе и опште корисне књижевности; да предњачи избором у превођењу и позајмици из словенских, иностраних и класичних књижевности; да у опште припомогне ширем развићу народне књижевности, олакшавајући издавање и ширење књига свима средствима, која јој буду на расположењу.

3. „Српска Књижевна Задруга“ вршиће свој задатак издајући сваке године по једно коло књига према својим средствима. Једно годишње коло ипак не може обухватити мање од шест књига ни мање од шесет штампаних табака.

4. Друштвена су средства: улози чланова оснивача и улагача, добит од проданих књига, поклони и завештања, на то одређени, и камата од сталног капитала. Али се од свега овога, одређенога за годишњи трошак, одбија 5% и прилаже сталном капиталу.

5. Стални друштвени капитал чине: улози чланова добротвора и поклони и завештања, на то одређени.

6. „Задруга“ ће примати и нарочита завештања, намењена на издавање дела појединог српског књижевника или на издавање какве засебне врсте корисних књига, које у њен задатак спадају.

7. Према томе: друштвена су издања *редовна* и *засебна*. Редовна су издања, која се чине по чл. 3, а засебна по члану 6.

8. „Задруга“ има чланове: *добротворе*, који плаћају најмање сто педесет динара једном за свагда, или седамдесет и пет форината; *оснаваче*, који плаћају десет динара на годину, или пет форината; *улагаче*, који дају годишњи улог од шест динара, или три форинта.

9. Чланови добротвори и они, који су петнаест година редовно били чланови оснивачи, добијају друштвену повељу, и њихова ће се имена објављивати на друштвеним издањима.

10. Сви чланови добијају сва редовна друштвена издања. Чланови који дају годишњи улог, не могу добити књиге, за ту годину издане, ако своју обавезу не испуне до дана, који ће управа одређивати.

11. У управу може бити изабран члан добротвор или оснивач. Управу састављају: председник, потпредседник, тајник, књижничар, благајник и пет одборника.

12. Управа се дели на два оесека: *књижевни* и *економни*. У одсек књижевне долазе: председник, тајник, књижничар и два одборника, а у одсек економни: потпредседник, благајник и три одборника.

13. Знатнија се питања расправљају у седници целокупне управе.

14. Сваке друге године иступа из управе коцком трећина чланова, а њихова се места попуњују скупштинским избором. Тајник је стални члан управе, који не иступа по овим одредбама.

15. Свако, у течају изборне периоде, упражњено место у управи попуњује сама управа.

16. Управа бира у народу друштвене повереннке, преко којих стоји у вези са члановима, шаље књиге, прима улоге итд. Повереници не плаћају никакав улог, а добијају сва редовна друштвена издања и 2% од новца, који прикупе, у име трошкова преписке. Веће издатке управа посебно накнађује. Имена се повереника објављују преко новина и на друштвеним издањима.

17. Управа може поједине повереннке, који се буду за дужу време живље заувимали за „Задругу", предложити годишњој скупштини за одликовање особитим признањем или избором за чланове добротроре (без обвезе у чл. 8).

18. Управа одлучује о престанку права и дужности појединих повереника.

19. Скупштина се „Српске Књижевне Задруге" састаје редовно сваке године о Ђурђеву дне. На скупштину долазе и одлучују чланови добротвори и оснивачи. Управа је дужна објавити сазив скупштине двадесет дана раније.

20. На скупштини се врше ови послови: управа подноси извештај о свом књижевном раду и имовном друштвеном стању за минулу годину заједно са извештајем раније изабраних прегледача; бирају се два члана за преглед друштвених рачуна у текућој години; попуњује се управа; бирају се на предлог управе друштвени повереници за чланове добротворе; одлучује се о измени ових правила на предлог управе или педесет чланова добротвора и оснивача; одлучује се о поднесеним предлозима.

21. Предлози за скупштину редовно се подносе управи тридесет дана пре скупштине, и управи их на дневни ред стављa. Преко овог правила на самој скупштини учињени предлози примиће се на претрес само онда, ако тако одлучи две трећине присутних чланова. Предлози за промену правила објављују се у дневном реду у целини.

22. Друштвена је рачунска година од првог јануара до тридесет првог децембра. Управа ће прописати за свој рад пословник и одредити пословне дужности својим члановима, одборима и друштвеним повереницима, а тако исто и сталну или привремену годишњу награду тајнику.

23. Ако би се „Српска Књижевна Задруга" растурила, њено се имање поверава на чување Српској Краљевској Академији, а она ће бити дужна предати га оном друштву, које буде радило на задатку, на коме је „Српска Књижевна Задруга" радила.

21 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 21

ИСТОРИЈА
СРПСКОГА НАРОДА

НАПИСАЛИ

Љ. КОВАЧЕВИЋ и Љ. ЈОВАНОВИЋ

СВЕСКА ДРУГА

У БЕОГРАДУ
ШТАМПАНО У ДРЖ. ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ
1894

ПРЕГЛЕД

ИСТОРИЈА

СРПСКОГА НАРОДА

II

ИСТОРИЈА СРПСКОГА НАРОДА С ПОГЛЕДОМ НА ИСТОРИЈУ СУСЕДНИХ ХРВАТА И БУГАРА

ДРУГИ ОДСЕК

БАЛКАНСКИ СЛОВЕНИ У VII, VIII И ПОЧЕТКУ IX ВЕКА

— наставак* —

8. Крум.

1. Пошто је педесетогодишња борба између Бугара и Византије у другој половини VIII века извела на чисто питање о животу бугарске државе на Балканском Полуострву и одлучила га у корист бугарску[1], добива Бугарска првих година IX века хана одлучнога Крума, који ће се понети с Византијом као једнак с једнаким те почети оно што се његови преходници нису могли усудити. Како је имао у својој власти данашњу Влашку, он се ширио и у данашњу Угарску и освојио је већи део источне половине те земље; па му се за тим главна мисао управи против Византије.

Према овој се бугарска граница већ размиче на запад далеко иза Осма, а 809 године превањују Крумове чете чак у струмски крај.

* Садржај овога наставка испричан је у кратко у «Додатку» на страни 132—5 прве свеске ове Историје.

[1] Види прву свеску, II одсек, главу 7, 3—6.

Тадашњи цар, Нићифор I (802—811), утврђиваше своју границу многим сирским и јерменским насељеницима, које намешташе по свим знатнијим местима. На западу је најудаљенија таква тачка, која је бранила Бугарима излаз из Балкана, био Средац, који је без сумње био обновио и утврдио још Константин V (741—775) кад је оно против Бугара утврђивао предбалканску линију утврђењâ. Сад исте (809) године крене Крум на Средац и облада њим после страшне сече у којој је, по грчком причању, погинуло 6000 њихових војника и мноштво народа.

2. Двє године дана спремао се због тога на Крума цар Нићифор; силни и претешки данци бише наметнути а војска кренута са свих страна.

С том силом продре Нићифор од граничне Марћеле у Бугарску. Крум беше принуђен да одступа, те је непријатељ три дана нештедице поплениo крај и сам ханов двор спалио. Крум понуди мир, било из невоље било из лукавства, али цар одби презриво све предлоге. Тада му Крум загради све излазе и учврсти их дрвеним утврђењима, да Нићифор, кад то виде, узвикну поражен: „И да окрилатимо, нема наде да ћемо се спасти од погибије!“ Тако прођоше два дана, а пред зору трећега, 26 јула 811 године, Крум удари. Сва византинска војска би уништена; цар и многи знатни Грци падоше. После победе хан посече несрећнога Нићифора и натакну му на копље главу, те се тако видела

неколико дана; за тим лубању окује у сребро као чашу, те су му из ње пили здравице на гозбама словенски кнежеви.

Међу тим у Цариграду насташе борбе и сплетке око престола, што оста пуст за Нићифором, те Крум пређе у нападање и узе Девелт на Црноме Мору (сад село **Јакизлија**) а народ с његовим јепископом одвуче у ропство.

Па и даље имаше Крум сав мах против Византије, јер цару Михаилу I (811—813), и пошто седе на престо, веома сметаше бунтовна војска да се хану одупре. У опште у царевини сиљаше се растројство и слабост државна; из Верије (садашње Старе Загоре), Анхијала, Пловдина и многих других места побегоше насељени граничари. — Бугари обладаше без крви многим местима, а Месемврију узеше опсадом, и то с помоћу једнога покрштенога Арапина, мајстора опсадних справа, који беше побегао из грчке службе.

3. Ипак Крум нуђаше мир, и он је за то слао предлоге по своме посланику Драгомиру још пре удара на Месемврију. Али то Михаило I сад коначно одби, и обе се стране спремаху за одлучну борбу. — —

Крум затече цареву војску код Адријанопоља; и кад се пред градом, 22 јуна 813 године, заметну битка, Михаило буде разбијен до ноге. Тада Крум поступи к Адријанопољу и опк..ли га, па остави брата свога с једним делом војске, да продужи опсаду, а он опијен победом продужи пут Цариграда, али не да од

цара добије блага или да му се одступи кака било област: сад он имаше на уму као задатак — освојење Цариграда.

Кад стиже на Босфор, постави свој ȍкȏ — вели летописац — „као нови Сенахирим“ пред Цариградом од Влахерне на Златном Рогу до Златних Врата на морској обали. Пре но што ће почети опсада, свршише се тајанствени обреди: Крум принесе по бугарском обичају жртву пред Златним Вратима и жртвова људȋ и стоке; умочив најпре ноге у море на обали и умивши се, пошкропи он свој народ, који му клицаше, и иђаше између жена, а оне га слављаху и клањаху му се. Док се то свршивало — јада се грчки летописац, — грађани гледаху са зидина и нико се не одлучи да га смете или, још боље, да се баци на њега копљем!

Али Цариград беше неосвојљив, а у њему се беше пре неколико дана зацарио најбољи тадашњи грчки војвода Лав IV Јерменин (813—820), отев круну побеђеном Михаилу I, те се живо стараше о одбрани. И Крум се брзо увери да неће моћи град освојити, па понуди мир под погодбом да му сваке године плаћају данак и предаду много свечаних одећа и одређени број бираних девојака.

За тај споразум буде хану одређен састанак, али га ту за мало издајнички не убише. Немоћан према високим зидинама Константинова града а пун освете, опустоши он стравично све широм око Цариграда, па се са силним робљем упути к свом брату

пред Адријанопољем. Освајајући све уз пут, стигне под град који се, глађу изнурен, још с муком држао. Крум га сад узе; небројено мноштво заробљеника би са стоком и с покућством пресељено у прекодунавску Бугарску (813).[1]

4. На годину удари опет ханова војска и оплени Грке чак с јужне стране реке Ергине, и одведе одатле, како се причало, 50.000 заробљеника. Крум међу тим не напушташе своју мисао о освојењу Цариграда. Ради тога спремаше нове махине и у војску, осим Бугара, диже Обре и све словенске поглавице. Грци беху забринути, и цар Лав IV подизаше нова утврђења Цариграду. Али Крум 13 априла 814 изненада сврши од навале крви; а после њега нико не прихвати његову мисао.

Управо Мортаг (или: Мортагон), одричући се свих Крумових намера против Цариграда, углави с царем Лавом мир на тридесет година, да би могао обратити сву своју пажњу на остале прилике у суседству.[2] Као да се у Бугарској чинило да им се најпре треба оснажити с других страна па поновити покушаје на Цариград! Мортаг се окреће на запад.

[1] Међу заробљеницима беше једно словенско сељаче, које се после уздигло на престо цариградски. То је био доцнији цар **Василије I Маћедонац (867—886).**

[2] Шта више поновише се ранији догађаји кад се Бугарска забављала унутрашњим распрама византинским: 823 године Мортаг поможе цару Михајлу II против побуњенога војводе Томе, и потуче овога под Цариградом.

9. Византински Словени у VIII веку.

1. Док су Бугари у борби с Византијом извојевали себи земљу и државу на старом земљишту царевинском, дотле су они балкански Словени, које Бугари пода се не покорише, живели и даље, било по имену било у ствари, под врховном влашћу византинском. Везе њихове с Византијом биле су, природно, врло различите. Негде су Словени морали бити прави државлани византински, негде су плаћали данак у разном облику, негде само признавали врховну власт, негде били више савезници, а негде су без сумње били у ствари и са свим слободни.

Византија је у то доба имала у потпуној својој власти Тракију, Струму, острва и линију градова на јегејском, јонском и јадранском приморју.

Тракију је Византија од средине VII века опет била са свим повратила и у њој обновила своју власт и управу. Цела је област била подељена на два темата, трачки и маћедонски, и над сваким је био засебан **с т р а т и г** (војвода). Трачки је темат обухватао Цариград и земљиште око њега, а маћедонски остали много већи део, од Балкана и Родопе до Црнога и Јегејскога Мора. На маћедонском простору беху стари и гласовити градови: Адријанопољ, Пловдин и многи други. У оба темата губљаху Словени све више и више своју самосталност; њихов се живот све више сузбијаше. Тако је Константин V, 788 године,

савладао многе Словене маћедонскога темата, заробив многе а остале подложив потпуној царској власти. Ову је знатно појачавало и оно што се спремало против Бугара: насељавањем граничара из Мале Азије и Сирије уношен је међу Словене нов и туђ елеменат, и тим је цепано јединство њихова земљишта; а снагу им и особитост слабило је и довођење војске и осталих представника царске власти колико на граници толико у позадини.

2. Тракији је залеђе од стране вардарских Словена био струмски темат, подигнут још у време Јустинијана II Ринотмита (685—695). Даље, од струмскога темата на запад Византија има потпуно у својим рукама само поједине знатне тачке на приморју, ретко где у унутрашњости. Тако је одмах до струмскога темата имала Халкидику и Солун.

У правој Грчкој не само Епир и Тесалија него и Јелада и Пелопонес[1] пуни су Словена, и ако не у оноликом броју и густини колико у севернијим областима полуострва. У њој се старо становништво одржавало поред Словена на многим местима и у самој унутрашњости, а обале су биле готово са свим у грчким рукама: јаки стари градови беху отпорне тачке грчкога живота и царске власти. Најјаче су се Грци држали у Јелади, где су они били господари и на

[1] Грчка се дели на три дела: северну Грчку у којој су две области — Тесалија и Епир, средњу Грчку или Јеладу и јужну или Пелопонес.

многим местима по унутрашњости. У Атини је грчки живот непрестано био бујан, многе византинске царице беху родом од туд. У време иконоборства могоше Грци у Јелади и Ћикладама истакнути анти-императора Козму те својим лаћама заметнути битку с царским бродовљем под Цариградом.

Него се много штошта догоди у корист словенску. Тако се у време Константина V (741—775), кад су Арапи и куга пустошили царевину, веома смањило грчко становништво и по Грчкој. Шта више, док су тамошњим Словенима, како неки писци узимају, пристигли нови саплеменици из севернијих крајева полуострва, Грци се још више проредише кад цар 755 године преведе мноштво насељеника у обежљућени Цариград. То још више уздиже снагу и мах словенске народности према грчкој у Пелопонесу, тако да су од тада Словени готово целу земљу држали. Цео се Пелопонес, како Византинци пишу, пословенио. Место старих класичних имена местима, равнима, долинама и брдима пелопонеским јављају се нова, словенска, као год и по осталом полуострву. А са слабљењем грчке народности измицаше и царству подлога политичко-административне снаге у тим крајевима. —

На западној обали Балканскога Полуострва, на садашњем арбанаском и далматинском приморју, ограничаваше се царска власт на неколико градова, растурених и удаљених један од другога, тако да је на целој

западној половини полуострва непосредна царевинска област захватала веома незнатан простор.

3. Остала земља, куд и камо пространија, припадаше племенима која беху или под врховном влашћу византинском или више као савезничка. Тим Словенима, како немају на врату царску власт, главни је посао да се носе са староседеоцима, те да се међу њима одрже; и доиста су за ово време они лагано утврђивали своју народност. Реч је нарочито о Словенима у залеђу јонске и јадранске обале до бугарских граница. У односима између ових освојилаца и покорених долазило је до тешких и критичких затегнутости, које би више или мање трајале. После периода̂ блажега поступања према Власима и Арбанасима наступало је време оштрога гоњења и борбе. Та је реакција, без сумње, јача бивала што би и цариградска власт била лабавија.

Власи су имали, нарочито на приморју јадранском, градова и утврђених места, у које су се били стекли као бегунци па се мирно наместили у време које наста после мира између Словена и цара Константина Погоната 679 године. Те су своје градове утврђивали и развијали, а као да су мир у Словена и куповали неком врстом данка. Али кад би настали поремећаји тих веза, догађало се да словенски кнежеви стану хришћанима рушити градове и насеља а њих у ропство одводити; градови приморски, који се, и то једва, др-

жаху, биваху на љутој невољи. Сад многи хришћани биваху принуђени да с отворенијих места опет траже прибежишта по горским висовима и да се у тим природним тврђавама још боље утврђују, зидајући на неким местима зграде и градиће. Тако се догађало да су се ови засебно држали и живели посред словенских маса.

Да се између ова два света одржавају мирне везе, јамачно се и царевина брижљиво старала. Она је без сумње желела да преко Влаха, Латина, Арбанаса и Грка утиче у свом смислу на Словене, а тај се утицај могао вршити само у време мира [1].

Тако се мало по мало настављало стапање Словена са староседеоцима што су заједно с њима живели.

4. Из времена тога мешања сачуван је карактеристичан податак. То се тиче неких од оних староседелаца које су Обри и Словени били поробили у својим навалама у VII веку, нарочито кад су заједнички нападали на Солун 678 године. Ти су заробљеници били под Обрима, и ови су их били населили на панонској граници код реке Саве и Дунава, у некадашњој управној области града Сирмије. Ту они беху измешани са словенским и обарским становништвом и још

[1] Имамо нарочито занимљиву белешку о посредовању цара Константина V код словенских кнежева истина не с обала јадранских већ с обала Јегејскога Мора. У овит се од давно налазило много заробљених становника острва Имвра, Самотраке и Тенеда, те цар посла кнезовима као откуп две хиљаде и пет стотина свилених хаљина и све сужње ослободи.

с многим од оних Бугара који се беху одвојили од своје браће, што с Куртом одоше, и остали и даље с Обрима. Тако се пресељеници мешаху с тим народима и родише између себе децу, и народи се многобројно потомство. Како Римљани предаваху својој деци римски дух и веру хришћанску, ширећи их и код осталога становништва, створи се чудновата смеса културно-етнографска. „Умножи се хришћанско племе, као што у Мисиру под фараонима нарасте род јеврејски“, вели побожни писац по коме ово знамо.

Било је прошло око шездесет и више година од обарско-словенскога удара на Солун. Већ давно беху стари заробљсници поумирали а други свет настао, и хаган их је већином био поослобађао, држао их је и иначе као свој рођени народ и беше им дао, по обичају обарском, засебнога поглавицу. Овај тада зваше им се Кубер (по имену, рекло би се, беше Бугарин).

5. Али у Куберових људи тињаше римски дух с необичном снагом; међу њима се причаху приче о завичају одакле су Римљани, њихови преци, били доведени, и тако се у њих зачеше и распалише жеље за тим крајем и да беже из Обарске тамо. То дозна и Кубер, па стаде и сам на то помишљати, и одлучи се да им се стави на чело и да остави Обре. Тако диже и одметну од хагана и крену сву шарену смесу над којом управљаше. — Кад за то дo чa хаган, пође за њима, и тако се зударише пет шест пута. Али у Обара

беше већ прошло без повратка време силнога Бајана, и исељеници у два боја тако потуку хагана, да је с преосталим својима одступио. А Кубер пређе на византинску земљу па идући између насељених Словена дође у Повардарје и заузе Керамиско Поље југозападно од Прилепа.

Кад се ту они наместише, показа се сва несређеност у саставу и тежњама Куберове гомиле. У једних је преовлађивала римска свест, те су, нарочито они који беху хришћанске вере, били више Римљани; други, с Кубером на челу, беху неки више неки мање слични осталим четама које су дотле са севера стизале на Балкан. И док они први жељаху просто да се врате држави „својих старих“ и животу римских грађана, други хтедоше да и на новом земљишту одрже своју неримску особитост и да очувају своју самосталност. Зато, кад први хтедоше да се разиђу по царевинским градовима, Кубер их задржи. А он пошље цару Константину V посланике с молбом да им се допусти да остану и владају над заузетим крајем, нудећи без сумње своје услуге царству. Константин доиста призна Кубера кнезом те земље и нареди по његовој молби да оближње племе драговићско даје насељеницима храну, јамачно док се не би окућили као што треба.

6. Ну, према разноликом саставу Куберова народа, није било лако да се одржи пријатељство између њега и царства. Многи исељеници беху се само од невоље задржали

уза свога поглавицу и они не престадоше желети и радити да пређу у византинске градове. Те се тежње слагаху с радом византинске политике и византинских власти, да, где год могу, слабе све досељенике по некадашњим областима царевинским и да све више дигну и снаже непосредну царску власт. Правило је било да затечено стање чувају само онде и дотле, док га не би могли променити на своју корист. И није чудо што су византинске власти изашле у сусрет оном делу Куберових људи који су по духу а и по крви најбоље представљали римски елеменат. Тако ови и дознадоше да су Солунци готови дати им склоништа, и многи од њих са женама и децом и са свим својим имањем почну тамо ускакати.

И Кубер дакле осети као и солунски Словени у VII веку да ће Солун доћи главе његовој снази и самосталности, па и он као и они одлучи да то претече освојењем самога Солуна. Он смисли да то уради преваром. Један од његових главара, Мавро, који добро знаше „маћедонски“, грчки, словенски и бугарски, појави се у Солуну са многим другима као бегунац и царски човек. Он толико успе код солунских власти, да цар по њихном предлогу пошље Мавру консулске знаке са старешинством над свима што пребегну од Кубера. У исто време доби Кубер многе околне Словене у којих се распири стара жудња да овладају градом. Најзад Мавро одреди ноћ Велике Суботе, кад свачија пажња

буде заузета светковањем Христова васкрсења, да учини буну, да запали град на неколико места и усред опште забуне да преда град Куберу и његовим словенским савезницима. Али завера још не прсну, а ненадно и случајно стиже под Солун царско бродовље под војводом Сисинијем, и не смеде се ништа почети. Доцније Мавра проказа рођени син, те буде ухваћен заједно с многим присталицама и окован одведен у Цариград. А Солун настави још слободније своје политичко-културно утицање код свих вардарских насељеника.

7. Да су византинско-словенске везе зависиле не само од домаћих прилика једне и друге стране него и од спољашњих, не треба особито доказивати. Тако, кад је 781 и 782 године већи део грчке војске био одведен из пелопонескога и јеладскога темата, Словени су тамо на многим местима били притеснили царске градове и стадоше независно живети. Кад се опет после учини мир с Арапима, хтеде царица Јерина, која је тада управљала у име нејакога цара Константина VI и била рођена Атињанка, да помогне свом завичају. Тако 783 године пође из Солуна патриције Ставраћије кроз Тесалију и средњу Грчку. Словени не могоше нигде одолети царској војсци, и племена признаше царску власт. Атина буде укрепљена, многи словенски жупани и племена, све до Коринтске Превлаке, буду више или мање подложени. Они од тада улазе све више у круг византинскога живота.

После успеха у Тесалији и Јелади учини Ставраћије и први покушај противу Пелопонеса, продре у полуострво и одведе од туда много робља и плена (783).

Кад се с тим вратио у Цариград, даван је тријумф Ставраћију; али да се што крупније и озбиљније продужи, сметоше Јерину унутрашње бриге по царевини, а словенска племена у Пелопонесу осташе још силнија и независнија према Цариграду.

8. Несрећа је за пелопонеске Словене била што је њихова земља као мало која друга на Балканском Полуострву својом географском поцепаношћу подржавала усамљено живљење њихових племена, те се не уздигоше до веће државне заједнице но живљаху раздвојено под својим жупанима. Па ипак у почетку IX века беху већ дошли до тога, да су, као раније племена на Струми и Вардару, осетила потребу да, ради одржања своје самосталности, завладају утврђеним средиштима у којима су се Грци држали а који су њих захватали као јака мрежа. С тога заједнички дигну устанак за царевања цара Нићифора I и још заиштү и добију помоћ од Арапа.

Већ узеше неколико тачака па ударе са својим савезницима на град Патре и опколе га, они с копна а Арапи с мора. Али грађани Словене преко свакога очекивања разбише, а за тим их царска војска потера даље у унутрашњост [1].

[1] Побожно пред[illegible]е приписивало је победу под Патрама помоћи светога Андрије, чије су се моћи чувале у граду.

Пораз пелопонеских Словена под Патрама беше почетак њихова политичкога слабљења; од њега још почиње грчки елеменат гутати словенски. Овом приликом беху подложена племена у северозападној четврти Пелопонеса, где су Словени дотле били најсилнији. Сви заробљеници, које су тада Грци похватали, а тако исто и сав плен ратни буду предани у својину патраској цркви светога Андрије. Подложени пак Словени беху дужни плаћати не само држави порез него и даће тој цркви, и сувише мораше дати таоце. Од патраске јепископије начини се нова митрополија којој буду подложени други пелопонески јепископи. Црква дакле и хришћанска мисија допуњаваху снагу царскога оружја. У исто време, да оснаже грчки елеменат, почеше пресељавати Грка̑ из других области царевинских у Јеладу и Пелопонес.

9. Гледајући општу слику историје словенских племена на југозападној страни полуострва, види се како избија њихов неуспех да се подигну до већег политичког развића и уредбе која би била јача у борби с моћном царевином. Тај неуспех донесе њима у брзо губитак свега политичкога значаја па и пропаст народнога живота.

Друкчије је било што год се ишло више к северу и северозападу полуострва. Већ у Тесалији имамо Велејездиће, а нешто северније, око Солуна, Сагудате и Драговиће. Они се истина у многом погледу стапају у остали живот царевински, унутрашња питања визан-

тинска постају и њихна[1]; али тек се они још одржавају овако или онако. Северније од њих живе још чвршће Брсјаци, а западно од ових, на морској обали, Војинићи.

Још друкчије је стање било у северозападној четврти полуострва. Тамо је у осталом живот најтише пролазио и спољашње су прилике најмање утицале на народно развијање, а ту је и царској власти, посебице, због веће даљине најслабији могао бити мах. А што су тамо Византинци, као што је природно, тежили да, по својим везама са Словенима, управо с њиховим кнезовима, крње њихову самосталност, утицај те тежње доносио је: да се убрза политичко развиће у словенских племена тим што су те везе подизале углед и утицај појединим кнежевима у самом народу. Осим тога чиниоца који је, потпомажући јачање кнежевске власти, годио зачињању и стварању државнога живота у Словена, радио је на овом последњем други још значајнији, а то су географске прилике. Речне долине и водопађе, ограничене од осталих обично високим брдима, сабијале су, тако рећи, становништво у неку засебну целину: тим прибирањем стварале су се народу мале природне политичке средине. При том, значајно је, биваше да су се те нове средине доста поклапале са старим римским обласним јединицама.

[1] Тако је године 799 покушао, позван од Атињана, велејездићски кнез Акамир да подигне на царски престо синове цара Константина V, девере царице Јерине, које је она засужњила у Атини; али залуду.

10. Тако је средиште било у крају на југу планине Велебита, око кога се мало по мало прикупљао део народа који живљаше између те планине, Јадранскога Мора и реке Цетине. Друга се знатна средина стварала око глава и притока дринских: Пиве, Таре и Лима. Тамошњи кнезови вођаху своје порекло од кнежева који у почетку VII века везаше с царем Праклијем уговор о насељењу свога народа на Балканском Полуострву. У другој половини VIII века и у почетку IX помиње се од њих кнез Вишеслав и његов син Радослав и унук Просигој. Источно од ове средина је Морава, око реке тога имена; до Мораве су друге две: на истоку Тимочани, око реке Тимока, и на североистоку Браничевци, којима се земља ширлше с обе стране Дунава, почињући на левој страни према ушћу Драве на завршујући на десној до тимочких граница.

На тај начин излази да до почетка IX века Византија беше успела да завлада потпуно Словенима од Црнога Мора до водопађе између Струме и Вардара, у Јелади и, у главном, у Пелопонесу. По осталом југозападу власт јој је слабија, а опире се на неколико утврђених, више или мање јаких, средишта. Иначе ни у Тесалији, а што северније све то мање, није успела да чвршће веже Словене за себе. Сама пак племена тек почињу стварати своје државице. Тако добра половина полуострва представља простор на коме готово нема праве и јаке државне власти.

зато је она и изложена да постане поприште борбе око заузећа државне власти у тим крајевима.

10. Бугарско и фрушко ширење по северозападу Балканскога Полуострва.

1. Доиста и сам северозапад полуострва не оста и даље у заветрини од спољашњих утицаја и навала. То је било чим се нађоше довољно јаке државе да пруже руке до њега.

Једна му навала долажаше с истока, од Бугара. — Већ за владе Крумове беше Бугарима западна граница размакнута далеко иза Осма: 809 године паде им у руке византински Средац, а разна словенска племена приступише им може бити више као савезници него као подложници. Од њих се изречно спомињу Тимочани и Браничевци. Сад Крумови наследници настављају то ширење на запад.

Али осим навале која с истока стиже Словене на западној половини Балкана, долажаше им и друга са северозапада од једне силе, нове за Балкан: Фругâ (Франакâ), чија се држава из праве Фрушке (доцније Француске и земаља на Рајни) беше раширила преко Италије и Германије и примакла границама Балканскога Полуострва. Ово примицање има два пута: један из Италије преко Истре а приликом борбе с Грцима; други из Германије низ Панонију и Дунав а приликом борбе с Обрима. Фрушки краљ Карло Велики (768—814) освоји

788 године од Византије Истру на исте године покори и Баварску, те с овом подложи и норичке Словене који су били пре тога потпали под Баварску. Овим дође ратоборни освајач до границе Обрима; он одлучи да и њих савлада.

Обарска је тада била веома ослабила, и Карло удари на њу први пут 791 године, па је доцније после дуге борбе и покори (796, 797 и, коначно, 799). Сва земља до Дунава беше под влашћу фрушком. Стара Сирмија би названа Франкохоријом, па се то име и до сад сачувало у називу сремске Фрушке Горе. Панонски Словени, пошто се овако опростише Обара, осташе под управом својих кнезова а подложни Карлу[1].

2. Фрушко продирање и кретање њихових војскâ по Панонији није остало без утицаја и на суседне земље на Балкану, те како је Карло био тада још у непријатељству и с Грцима, рашири се он и на суседном простору старе провинције Далмације.

Фријулски крајишник Ерих вођаше на тој страни многе борбе, док на послетку не погибе под градом Трсатом од опсађених Словена (799). Велика је жалост била у Фрушкој за њим, али их то не омете у напредовању, те протегоше своју власт до реке Цетине и до водомеђе између Уне и Врбаса. Нове хране доби фрушко-византинско непријатељство, кад

[1] Име Карло примили су Словени као општи назив за све западњачке владаоце: оно се, пошто је најпре гласило «карл», доцније прометнуло у српско: «**крањ**».

се 800 године Карло Велики прогласи и окруни у Риму за цара римскога и наследника старих римских царева. Али се ипак фрушко продирање устави на Цетини, а цар Нићифор уговори 803 године с Карлом мир, по коме се византински двор коначно одрече својих претенсија на Рим и средњу Италију а буду му потпунце призната права на доњу Италију, Млетке, Истру и на обалу далматинску где је у латинским градовима, том једином византинском остатку старе Далмације, царска власт имала чврстога ослонца.

Ну мало потраја, а 805 године отпадоше к Фрузима Млеци, а једно млетачко бродовље пође на Далмацију. Као последица те експедиције јавља се факат да се крајем исте године далматински градови предају Фрузима[1]. С тога се сад (806 године) изроди рат, те се ратоваше у северном делу Јадранскога Мора, где су Римљани највише бродовљем радили.

Њихна је поморска надмоћност још непрестано била тако велика, да далматински градови буду брзо враћени под грчку власт а остарели се Карло Велики 810 године одрече освајања по византинском земљишту, и уговори у својој престоници Ахену с грчким послаником Арсафијем мир, по коме буду притврђене границе 803 године[2].

[1] Споменици не казују да ли је ово било са свим градовима, и пре би се могло рећи да се тиче само северних.

[2] Формалан уговор мира сврши се 812 године, пошто је најпре једно фрушко посланство свршило преговоре у Цариграду, те посланици новога цара Михаила I (811—813) донесоше готову

3. Западна је половина Балканскога Полуострва, нарочито њен северни део био од старина поље борбе између источнога и западнога утицаја. То се, између осталога, најочитије показало при деоби римскога царства, која је ове пределе, дуго изложене колебању и наизменичној превласти оба утицаја, на послетку предвојила. Сад се та борба беше поновила међу Византијом и Фрушком, наследницом западне римске царевине. И како је у Византије било још доста животне и војничке снаге, ова се одржа на својим дотадашњим стадима, одступивши само најсевернији угао, до Цетине. То је за њу био и велики и сјајан успех, јер је био добивен према свемоћном освојачу и оснивачу светске царевине, Карлу Великом. То бејаше за свакога, особито народима око Јадранскога Мора, јасан доказ византинске моћи и признање да је она на мору велика сила.

На тај начин оста Балканско Полуострво после ахенскога мира подељено између три силе: Византије, Бугарске и Фрушке. Словенска су племена сва под њихном влашћу; само што је та власт доста површна, изузимајући у пределима у срцу Бугарске, у Тракији и још гдегде по приморју византинском, где је племенима остајало мало слободнога кретања. Како се та самосталност очврсла и ојачала у племенâ на западној половини

посланству о миру у Ахен, поздравише Карла као цара и присташе да Млеци плаћају фрушкој круни заштитнину, на да град може слободно трговати по целој Карловој држави.

полуострва и колико је у томе припомогла борба која настаје најпре између Бугарске и Фрушке а за тим између Бугарске и Византије, како ли је Фрушка у брзо истиснута с Балкана, и како се борба продужила између две друге супарнице — причаће се у трећем одсеку ове историје.

ТРЕЋИ ОДСЕК

ДВА ВЕКА ПРВЕНСТВА И ПРЕВЛАСТИ БУГАРСКИХ СЛОВЕНА

1. Фрушка власт над Словенима.

1. И ако је фрушка сила покорила са свим Обре 799 године, опет они дигну 802 оружје, те су 803 године на ново савладани. То им је био последњи покушај; од тога времена потпунце пропадају. Они се одмах беху нашли између две ватре. С једне су им стране Фрузи који их тлаче не само силом свога државнога склопа него и просветом — хришћанством, те су 796 године, кад освојише Обарску, почели заштићавати и потпомагати ширење хришћанства међу њима а и међу Словенима. С друге су стране Обрима Словени који сад природно теже да одахну и да се размахну, пошто су сами били дуго од њих стешњени; и Обри се у брзо виде на невољи да у самих Фруга траже заштите од Словена. Њихов хаган Тодор, како је на покрштењу име добио, моли 805 године Карла да му да̂ место за живљење негде у околини садашњега Беча, јер од словенских нападаја

не може живети на старом насељу! Словенска снага у Панонији расте и после непрестано, и њихне се распре с Обрима толико повећаше, да се у то морала умешати фрушка оружана сила (811). На послетку је дотле дошло, да на месту некадашње хаганске престонице није више било ни трага какога људског живљења.

2. Али место обарске завођаху Фрузи своју власт. Кад се 803 године царска војска враћала кући, угушивши последњи обарски устанак, те с њом беху многе поглавице обарске и словенске, нађу ови Карла у Регензбургу, и он ту приступи да уреди њихову управу. Том приликом, од словенских крајева потпадоше под фријулскога војводу (у Италији) осем Корушке (с Крањском) и Истре још и онај део старе Далмације што је био под Фрузима па и Доња или Посавска Панонија (на југу реке Драве[1]). Под њим беху све војводе и кнезови појединих крајева.

Источна граница фрушких владавина није ишла даље од Дунава и Тисе; није дакле захватила све обарске крајеве — источне. На тој се страни користише Бугари чија се власт у то време јавља у садашњој источној Угарској. Тада је владао Крум, и он је може бити пријатељски — како би се данас рекло — „окупирао“ источне крајеве обарске. Знамо да је с Обрима било остало Бугара, кад се

[1] Крајеви северно од Драве потпадну под Баварску којој је припадало и Источно Крајиште (Остмарка) из кога се после мало по мало развила војводина Аустрија, доцније велика војводина и, у овом веку, царевина.

они други одвојише под Куртом и после под Исперихом пређоше на Балкан. Сад су се и ти заостали најпре могли придружити својој браћи с Балкана; то учинише и остаци Обара, те смо их тако могли видети у великој Крумовој војсци 814 године.

Тако се на средњем Дунаву сретоше фрушка и бугарска граница.

3. У том се суседству почеше кварити мирне везе услед неучвршћенога стања у обема државама на самој граници, где су и једна и друга држале, и то од скора, много словенских племена. У осталом први је квасац међународном заплету можда био већ у ономе што се Бугарска раширила у источној Обарској, користећи се фрушким ратовањем и успесима, и што је можда указивала и неку помоћ Обрима. А свему раздору дадоше непосредан повод Браничевци и Тимочани. Од кад су се недавно били подложили Бугарима, толико им додија бугарско господство, да 818 године отпадоше од њих и склонише се под заштиту фрушкога цара Лудвика (814—840), Карлова наследника.

Словени су у Фрушкој живели самоуправно под својим кнезовима, а над овима је у име царско вршио власт војвода фријулски, како у миру тако и у рату. Да се та власт што боље утврди и рашири на штету самосталности и живота словенскога, Фрузи су се, као год и Византињани на Балкану, у велико служили хришћанством, што је већ споменуто. И овде свештенство пђаше за

војскама, покрштаваше покорена племена и уређиваше своја владичанства. Црквени и државни склоп и уредбе силно захватаху у себе покорено становништво. Тешко је освојилац човечан према подложеном, па још кад се уз то придружи и верска заслепљеност, и то у онаким временима! Па тако беше и у подручју фријулскога војводе крајишника!

Фрузи су сматрали као да Словени, особито како их је било доста некрштених, нису људи. Нарочито су велика била насиља самога војводе крајишника Кадолаха. Сачувано је предање да су Фрузи словенску одојчад псима бацали.

Чудо би било да таки државни и црквени притисак, на послетку, не изазове отпор; Словени се дижу да се тога опросте.

4. Од тадашњих словенских кнежева у Фрушкој спомињу се: Борна, ком је језгра државна била у жупама између мора и Велебита, али му се власт беше пружила, можда и фрушком потпором, и преко Велебита и захватила неке тамошње жупе[1]; други је био Људевит, кнез Посавске Панонпје, коме се власт простирала од корушко-крањских граница па све до Дунава.

Људевиту беше додијала туђа власт и притисак и насиља Кадолахова. Он најпре покуша те преко посланика затражи заштите у цара Лудвика (818), али кад то не поможе, он се 819 године диже на оружје. Фрушка

[1] У једној од тих жупа беше племе Гачани (тако названи по речици Гадској у садашњем оточком котару).

војска из Италије, послана с Кадолахом противу њега, буде разбијена, и, кад цар одби погодбе које је Људевит предлагао за мир, устаници се, охрабрени првом победом, одлуче на даљи рат. Тада њихови суседи Браничевци и Тимочани, не марећи ни за Фруге као ни за Бугаре, похиташе да му се придруже. На то Фрузи дигну нову војску.

Уз њих пристајаше и кнез Борна, па и сам Људевитов таст Драгомуж остави зета и држаше се Борне и цара. И док је фрушка војска са запада потискивала Људевита из Корушке, Борна у исто време удари на Људевита с југа. Али овај срете Борну и разби га на Купи у боју у ком Драгомуж погибе а Борну једва спасу његови момци. Одбивши за тим и на другим странама срећно непријатеља, удари на зиму Људевит у Борнину област. Народ се и сама војска беху склонили по жупским градовима, и Људевит страшно оплени земљу и оштети, и ако ни сам том приликом не прође без големих губитака[1]. Услед ових успеха придруже му се и многи алписки Словени (Крањска и један део Корушке).

На ово дигоше Фрузи три војске у које уђоше одељења из читаво пола царевине, па две године узастопце (820 и 821) пустошише Људевитову земљу, не успевши да му пресудно науде, осем што му отргоше неколико савезних племена. На послетку четврте го-

[1] Погинуло му је 3000 људи, отето 300 коња и много друге опреме.

дине устанка. Људевит подлеже: остави Сисак, у коме се дотле држао, и пребеже преко границе (822).

Тада Фрузи узеше његову земљу, а на то Браничевци опет замолише заштиту франачку. На царском сабору 822 године већ има и браничевских посланика. Тимочани су, без сумње, били подлегли опет бугарској сили.

5. Савремени фрушки летописац Ајнхард (770—840) пише да је Људевит из Сиска ускочио к Србима. Он вели даље да Срби живе у великом делу Далмације, разумејући ову реч у старом јој смислу. Пошто су у најзападнијем делу Далмације до водомеђе између Уне и Врбаса владали Фрузи, Људевитово прибежиште ваља тражити источно од те границе, најдаље до Дрине или до Колубаре, где се свршивала Далмација. Пошто је несрећни посавски кнез бежао из Сиска к једном од српских кнежева, ова је кнежевина, јамачно погранична, најприродније била у крајевима том граду на југоистоку, а у омеђеном простору, дакле на Врбасу или Босни реци. Тако нађосмо најстарију сведоџбу имена српскога на Балканском Полуострву, и то од савременика који је као дворанин фрушкога цара добро знао за све што се тицало великога царева издајника: Људевита.

Људевит уби преваром свога домаћина, па његов крај себи подложи. За тим посла к Фрузима поруку, обећавајући да ће доћи пред цара (822). Доцније пређе од Срба к

Људемислу, Борнину ујаку, и оста код њега неко време, док овај њега не уби на издају (823).

2. Друга четвртина IX века (826—850 године).

1. Предњи догађаји беху довели до сукоба између Фруга и Бугара. Главни повод беше што су одметнути Браничевци примљени од Фруга. Бугари већ почеше узнемиривати браничевску границу, а уједно, све више и више претећи, тражаху да се тачно одреди граница између њих и царевине. На послетку, да би се за све осветили, дигне Мортаг војску најпре на Браничевце. Ови су у то доба били доста снажни; по једној, готово савременој, белешци имали су преко сто својих градова по жупама. Али не могоше одолети Бугарима, него оставише Фруге и пређоше на њихну страну. За тим бугарска војска пође уз Драву, завлада Панонијом и подложи тамошње Словене бугарским војводама (827). Њени се напади на царевину поновише и после две године (829).

Али Бугарима не потраја дуго власт у Панонији. — Доцније између њих и Фруга настају пријатељске везе[1].

[1] Бугарски напади на Фруге као да нађоше одјека у Посавској Панонији, у којој је тада кнезовао Људевитов, непосредни или посредни, последник Ратимир. Овај прихвати оружје за независност, као год и његов преходник. Али и њега савлада царска војска. — На основу тога што се доцније Срем налази под Бугарском, усвојено је од давна у писаца те узимљу да је под њом остао већ од овога рата 827 године.

2. Савременик Мортагов беше у Цариграду цар Михаило II (820—829), за чије владе претрпе Византија неколике знатне невоље и штете. Најпре се, подстакнут успехом самога Михаила који је дошао место збаченога Лава Јерменина, диже један војвода, Тома, чија је буна пуне две три године (822—824) раздирала царевину. Тај неред пак беше отворио пут Арапима да узму Крит, и тако то велико и богато острво паде у арапске руке (825—6). За тим стадоше Арапи узимати царевини и у Сицилији место за местом.

Све то толико понизи њену моћ, да и словенска племена, која живљаху од Јадранскога Мора до бугарских граница, престадоше признавати над собом царску власт и стадоше живети независно под својим кнежевима и жупанима. Тим је за та племена пресечен пут ширењу онога лаганога византинског политичко-културног рада и утицаја који је дотле, у главном, трајно напредовао. Знатно је да су многи од оних, који су се већ били покрстили, сматрали своје крштење као знак подложности Византији, те се сад одрекоше хришћанства и вратише опет многобоштву, да би збрисали и тај знак дотадашњих веза с царевином и тако с њом са свим раскинули.

3. У овим невољама византинским — најпре у домаћем рату а после у борбама с Арапима око Крита и Сицилије — беше нарочито страдала поморска ратна снага византинска. То се осети и на Јадранском Мору, где они царски градови и острва, који су

дотле чинили област Далмацију, отпадоше од царевине. Ово пак даде још више маха Словенима насељеним по приморју јадранском. Они се већ не задовољавају својим насељима на копну него прелазе и на острва и ту се намештају истискујући староседеоце одатле. То нарочито вреди за оне Словене који се населише међу Цетином и Неретвом, те беху заузели приморска острва према њиховој обали. Они беху подигли засебну државицу, имајући свога засебнога кнеза. Многи од њих, и од других примораца, беху самом природом свога кршевитога завичаја упућени на море, те се одадоше врло рано рибарству и поморству с великим успехом. Ну у Неретљана и осталих Словена не беше ни тада, као год ни у старој им постојбини, ни трговине ни повољних погодаба за њу. Исто тако беше, у главном, и у њихову суседству по Јадранском Мору. С тога се Неретљани и не дадоше на поморску трговину.

Напротив кад у трећој десетини IX века (за владе Михаила II) пуче византинска стега на Адрији, Неретљани се бацише на гусарење. Многобројне луке, затони и отоке скриваху безбрижно дрске гусаре, који у брзо посташе страшни целом Јадранском Мору, тако да су сметали и оно трговине што је тада било. У то су време Млеци били почели развијати своју привредну и политичку силу, и њима се тицало живота и напретка, да, силом или уговорима, стеку безбедност својој трговини. Они су били под врховном влашћу византин-

ском, те кад царевина не могаше одржавати безбедност на Јадрану, усташе место ње они, нарочито против Неретљана. Тако се поче ратовање....

4. После дуже борбе пошљу Неретљани 830 године свога посланика у Млетке, те он у име својих утврди с њима мир. — Знатно је да се овај посланик, за време свога бављења у Млецима, покрстио.

Мир није дуго трајао: није прошло више од четири до пет година, а Неретљани ухвате и побију неке млетачке трговце који су се враћали из Бенevента у јужној Италији (око 834—5). Осим Неретљана досађиваху тада Млечићима и северни суседи неретљански, преко Цетине, над којима је тада кнезовао Мојслав наследник кнеза Ладислава, Борнина синовца. Како је у то доба услед домаћих међусобица и синовских буна на цара Лудвика и фрушка власт била олабавила, и они стадоше у опште доста самовољно живети, те велике штете чињаху Млечићима. Најпосле се дужд Петар Традонико дигне с бродовљем, и најпре га пут нанесе на кнеза Мојслава. Али до борбе не дође већ се склопи пријатељство, па за тим Традонико пође даље, на неретљанска острва. Али се и ту све сврши миром између неретљанскога кнеза Друшка и дужда Традоника (839 године). — Ну мир на мору није дуго трајао, и Традонико брзо опет диже војску на Људислава, по свој прилици Друшкова наследника; али га Људислав одбије, погубив му сто друга (840 године).

5. Нису само Неретљани били бич на Јадранском Мору. Године 840 доплове 36 арапских лађа у Јадранско Море. На челу им беше Калфун и још две војводе. Стигну под Будву, отму је и поруше, за тим исто тако Росе, према самом ушћу залива у Боци, па целом том отоком допру до Котора. Ту узму доњи град који је поред мора; али горњи град, који се диже на стрмом вису од 260 метара, не могоше узети. Тада се упуте на Дубровник и опседну га. Дубровник беше још непрестано на свом острвцу; али се беше ојачао колико бројно притицањем Влаха с копна који се у њ склањаху кад их Словени почињаху гонити, толико постојанством и вредноћом својих грађана. Насеље чињаху дрвене или камене куће. а куле и утврђени зидови беху му одбрана. Борећи се за то огњиште с околним Словенима, становништво се беше очеличило, тако да је петнаест месеца одолевало арапској опсади, и Арапи се на послетку оставише узалудне муке и пређоше у Италију, где, том приликом, узеше Бар (841). Порушену пак Будву и Росе заузму оближњи Словени. Грчкој оста на приморју између Цетине и Бара само Котор и Дубровник.

Византински покушаји, да стукну Арапе, не успеваху; једно млетачко бродовље, које је од царске стране ишло против њих, страшно страда под Тарентом од Арапа. Услед тога се ови још више осилише на Јадранском Мору, тако да су, осим многих других места,

чак у крајњем североисточном углу његову, попленили и попалили град Осор на Цресу (842—3), а годину дана за тим с великом војском потукоше Млечиће код острвца Шушака (на западној страни Лушиња).

Колико је ово подржавало безвлашће на Јадранском Мору, види се што се Словени толико осилише да око 846 године ударише и на саму млетачку област и ту поробише град капрулски (сад: Каорле).

6. Ну већина словенских државица, што дођоше до независности захваљујући слабости византинској, не очуваше је за дуго: ступањ њихова развића беше још тако мало одмакао од простога племенског живота, да се стечена независност мучно могла одржати у мало већој невољи. Бугари, који су тада били у миру и с Фрузима и с Грцима, те имали, дакле, са свим слободне руке, натурају тим Словенима, место византинске, своју врховну власт и присаједињавају их својој државн. Тако освајају Мораву, која је тада имала тридесет жупских градова; па тако исто покорише и повардарска племена и продреше до самога византинског земљишта око Солуна (око 838 године).

И ако је овај рад бугарски задирао у круг интереса византинских и шта више пресецао могућност повратка византинске власти и утицања над тим Словенима, и ма да је с друге стране у то време на византинском престолу седео даровити и енергични владалац, цар Теофило (829—842), Византија

ништа не уради, да то спречи[1]. Теофилу беше остала у наследство од оца борба с критским и сицилским Арапима, а осим тога распламте се с највећом жестином борба с багдадским калифатом, те је баш 838 године била дошла до врхунца силе и окрутности[2]. С тога се Теофило задовољаваше да очува царевини на Балкану крајеве које је имала. За то насели на Вардару Турке као пограничну стражу између Солуна и Водене.

7. При освојењу Мораве и Повардарја Бугари јамачно нису наишли на велики отпор. Сва је прилика да се много свршило и мирним споразумом, по коме су Словени и даље сачували потпуну самосталност и самоуправу. Није тако било кад Бугари после освојења Мораве дођоше у суседство и у сукоб с кнежевином рода Вишеслављева, где је у то доба владао кнез Властимир Просигојевић.

Његова држава, одвојена високим планинским преградама од Бугарске, давала је целим својим земљиштем веома згодну заштиту од непријатеља. Осим тога, двеста и више година живљења у тој планинској слободи беше подигло дух и ојачало љубав к независности у становништа, као што обично бива у планинаца. Сама бугарска војска, којој је главна снага била у коњици, није имала згодно земљиште за себе, док је ово напротив

[1] По неким летописачким белешкама рекло би се да је тада прекинут бугарски мир с Византијом, али да је ипак брзо обновљен.

[2] Како су се успеси ових непријатеља одзивали на Балкану, види се по томе што у време успеха критских Арапа опет пелопонески Словени почињу нападати на домаће Грке.

за Словене и њихову тактику било веома згодно, тако да су с њима Бугари три године врло несрећно ратовали, изгубили многу војску и били са свим одбијени (од прилике 836—839).

Да су оваким ратом подигнути и утицај и снага вишеслављевићске државе према околини, не треба сумњати. Свакојако после непуних тридесет година њој се границе виде са свим друкчије но што су биле у почетку. Она се на север пружила до Саве, на запад до фрушке међе до иза Врбаса, а на исток према Бугарској до водомеђе између Ибра и Бинче Мораве, тако да је захватала осим дринске водопађе још и ибарску, босанску и врбаску.

А да је Властимир умео погледати и преко граница своје државе и тамо хватати веза које ће му придавати снаге и угледа, види се доста јасно. У његову суседству, Пиви на југозападу, живео је у жупи Требињу жупан Бела, чија је кућа у мањем обиму радила што и Властимирова прибирајући око себе околна племена, те ишла на оснивање своје кнежевине. А Бели је, без сумње, још више могло годити Властимирово пријатељство. Све се то показа кад Белину сину Крајини даде Властимир своју кћер за жену.

Властимир је живео до после 840 године, а по смрти остави три сина: Мутимира, Стројимира и Гојника, те они поделише међу собом земљу, да управља сваки у свом делу, и стадоше владати заједнички а под Мути-

мировим старешинством. Овде могосмо први пут, по извору поузданијем, споменути догађај како се државна власт дели у владалачком дому. То је старо и опште словенско начело које је владало, и дотле и још дуго после, у Срба. То начело сматра и државу заједничким добром целога владалачкога дома, као год што је и у свакој другој кући цела задруга била господар пред којим се губио појединац са својим правима. — —

8. У исто време кад и у Срба догодиле су се још три промене на престолу. Прва у Фрушкој где по смрти Лудвиковој (840) његова три сина после дуже борбе поделе (843) царевину, тако да најстарији Лотар (840—855) добије царску круну с Италијом и још многим земљама, крал Лудвик Немачки (840—876) доцнију Немачку а крал Карло (840—877) потоњу Француску. Друга је промена била у Византији где Теофила наследи нејаки Михаило III (842—867), те је место њега владала мајка му Тодора (842—856), и трећа у Бугарској где је око 844—5 године завладао хан Борис.

Борисово се владање, колико је год било знатно за друге стране живота на Балкану, не одликује каким војничким успесима. Некако одмах у почетку његове владе, између 845 и 850, истече примирје уговорено пре тридесет година између Мортага и Лава Јерменина. Како је тада владала Тодора, Борису се учини да ће наћи на слабост, и посла посланике с неким захтевима, претећи да ће

раскинути савез; а да му претње буду теже, напусти своје чете на области Маћедонију и Тракију. Али Тодора одби изнесене захтеве, показујући да се не плаши непријатељства; уједно се њене трачко-маћедонске посаде градске добро држаху, те принудише Борисове чете да се повуку, а Борис пристане да обнови примирје. На тај начин буде обновљен мир, заробљеници исповраћани, а трговање поновљено.

И са својим северозападним суседом Лудвиком Немачким негује Борис затечени мир и прекида га свега једном, и то 853 године, када посавски Словени, мучно подносећи своје раније неуспеле покушаје, опет прихватише оружје, али и опет са злом срећом, поред све помоћи Борисове.

9. Није био срећнији ни мало доцнији Борисов покушај да на Властимировим синовима освети ранији бугарски неуспех. Али снага Мутимирове државе бујаше непрестано, и кад Борис удари на њега, његови се тако држаше, да му заробише сина Владимира и дванаест великих бољада. Тим Борис беше принуђен, те се с њима и преко воље измири[1].

На скоро за тим настане раздор међу Мутимиром и његовом браћом. Мутимир, како се види, енергичан владалац, надвлада Стро-

[1] Кад се Борис после углављенога мира враћао у Бугарску, побоја се да му се не удари из заседе у путу, па затражи Мутимирове синове Брана (Борена) и Стевана, да га испрате. Ови га здрава допратише до Раса (код садашњега Новога Пазара) на граници. За тим им да Борис велике дарове, а они му за уздарје дадоше, као свом госту, два роба, два сокола, два пса и деведесет кожа, што Бугари сматраху за акат уговора.

јимира и Гојника и уклони их: посла их у Бугарску и задржа при себи само Гојникова сина Петра. Тако састави сву власт у својим рукама, те је од тад сам земљом владао. Не може се знати какве су намере водиле Мутимира у овој борби; али ово је први забележени пример у балканских Словена да кнежеви престају делити највишу државну власт с осталим члановима владалачкога дома. Ти примери, бивајући доцније све чешћи, обележавају јасну тежњу да се словенско задружно државно начело замени римско-византиским начелом о јединству државне власти и о њеном једином представнику — личности владаочевој. Догађај с Мутимиром и браћом му само је почетак дугога тристагодишњега низа таких раздора̀ у владалачким породицама, који се прекида тек Стеваном Немањом. —

10. Кад се погледа на догађаје до сад прегледане после ахенскога мира (813), не налази се много промена у границама држава̂ које су Балкан међу собом делиле. Велика је само разлика што је Византија у западној половини полуострва изгубила већину земаља које су дотле, ако ће и по имену, биле њене, те их је један, већи, део био потпао под Бугарску, а други, мањи, постаде независан.

На тај су начин у почетку треће четвртине IX века на северозападу полуострва наследници Карла Великога још у старим границама франачким, и ако им власт није ухватила дубљега корена, јер онамошњи Словени имају непрестано доста своје самосталности.

До Фруга заузимају независне словенске кнежевине тек шестину целога полуострва на југу Саве и Дунава (око 77.000 квадратних километара). Потпомогнуте стадом и приликама свога земљишта, оне настављају и даље своје политичко постојање: удаљене су од државнога средишта и од тадашњега маха колико фрушкога толико византинскога, а од Бугарске их брани згодна природна граница високих планина. Што оне у свом развићу не учинише на путу прибирања и уједињавања толико напретка колико је потребно да се могу мерити с осталим силама на Балкану, него је још много превлађивало уско племенско живљење, — један од главних разлога беше поцепаност земљишта њихова. Један велики планински венац, идући са северозапада од Велебита преко Динаре, Пролога, Белашнице, Трескавице, Лелије, Лебршника, Војника на Комове к југоистоку, предваја сав овај простор упућујући воде на две различите стране, Јадранском Мору и Дунаву (са Савом), и градећи тако две водопађе, јадранску или поморску и дунавску или загорску. На овој високој природној прегради беше између Поморја и Загорја само неколико спона на горским преседлима и кланцима, тако да су оба краја дуго живела без чешћих и чвршћих веза. — Сама јадранска водопађа тако нема у себи целине, већих је речних долина тако мало, да је велики део земљишта састављен од безизлазних поља, пољица и затворених долина из којих ни воде не отичу друкчије

него понирући под земљу. А и она неколика значајнија речна тока тако су без узајамне везе, да је сваки крај упућен да живи засебно од осталих. На тај се начин на том маленом простору беше развило неколико државица. Најсевернија беху Неретљани између Цетине и Неретве; до њих између Неретве и Дубровника беше Хум, који се тек у ово доба почиње спомињати. До Хума, од Дубровника до Котора, беше Требињска, кнежевина Мутимирова зета Крајине, који беше подвластио и једну оближњу мању средину. То беху при мору Конавли, који своје име добише по некадашњој римској водовађи (латинска основа: к а н а л) којој се и данас виде тамо трагови; средиште Конавлима поста временом Цавтат на развалинама епидаурским. Јужно од Требињске беху племена која се окупљаху око старинскога илирскога и римскога средишта Дукље на Морачи. — Загорска област имаше у себи самој мање растурености а нешто чистију целину но Поморје. Њено пак средиште на горњој Дрини и Лиму имаше својим средишним стадом и нешто лакшим саобраћајним везама много више погодаба да не само задржи све чим је до тад било обладало од фрушких до бугарских граница него да тај утицај и даље шири.

Остале земље, Мутимиру на исток и на југ до грчких граница, беху подлегле јачој државној снази бугарској. Ова и Византија имаху на тај начин тада четири петине целога полуострва, и то Бугарска нешто мање од

половине тога простора (до 170.000 кв. километара) а Византија нешто више (око 200.000 кв. километара). Већ по том самом су оне, и без снаге коју црпаху из својих владавина изван полуострва, биле пресудни чиниоци за развој већине догађаја који ће настати.

Такво беше стање и таки распоред снага на Балкану, веома значајан за потоње прилике полуострва не само политичке него и за културне и етнографске.

3. Хришћанство у балканских Словена и Бугара средином IX века.

1. У многоме зависна од политичкога стања, како је владало међу балканским државама у почетку друге половине IX века, збивала се у то време велика једна промена, верска, која ће, опет са своје стране, бити од врло великога значаја и за тадашње и за доцније колико културне толико и етнографске и политичке прилике народа балканских.

Према ономе како су Византија и Фрушка употребљавале хришћанство као политичко средство, видели смо да је хришћанство имало и успеха и неуспеха. Успеха од помоћи државне, неуспеха с тога што је и од примања хришћанства зазирао свак ко се бојао, зазирао или туђио њих а нарочито Византије као ближе. У очима балканских Словена и Бугара хришћанство је било нераздвојно везано с Византијом.

2. Природно је да је то нерасположење било јаче онде где је и снага и политичка свест народна била јача. У том погледу најзначајнији су били Бугари, присталице своје старе вере из Азије, који су гледали на примање хришћанства као на издајство свога народа, готови да силом бране очинска предања. То беше онај остатак међу потомцима момака из Исперихове дружине, који још не беше изгубио свој старински азиски карактер; тај део беше вероватно мало претрпео словенскога утицаја и беше још силан у источној Бугарској.

Кад су оно Бугари с Исперихом прешли Дунав и узели садашњу Добруџу и околне крајеве до Балкана, они су тамошње становнике иселили, да би очистили место за пашу својим стадима, тако да је тада у том крају било уништено и хришћанство и све друго на шта би се Византинство могло ослањати. Осамљени тако и одвојени од осталога света, Бугари дуго могоше сачувати стари свој карактер, па су с тога и остали дуго дивљи, понекад и фанатични, многобошци, као год што дуго осташе неприступни и сваком утицају царевинске власти.

Али је и међу њима већ у целој другој половини VIII века једна странка, истина слабија и мање многобројна, била наклоњена зближењу с царевином. Слободно смемо узети да је тај део Бугара могао бити наклоњенији не само Византији него и њеном хришћанству, па може бити да је једним, на послетку буди

како незнатним, делом био и сам хришћански. Што не смемо и мало поузданије тврдити, то је да је та странка могла, на крају, бити и нешто мало словенска а не само и чисто бугарска.

3. Свакојако Бугари већ много пре друг половине IX века не беху једини чинилац ни у самом политичком погледу у својој држави. Они беху рано раширили своју власт изван својих првих насеља над околним Словенима; а, како сами осташе одвојени у својим насељима, тако и не вршаху значајнога утицаја на Словене. Ордија Исперихова није међу тим била огромна на број, и како у борби с Цариградом Бугарима не беху довољне њихне властите силе, они су зато дизали покорене Словене, који заједно с њима учествују у ратовима. Нарочито су им Словени били потребни у пословима у којима су они више но Бугари били дорасли Византињанима. А то је подизало значај словенски и отворало врата њихову утицању на државне послове.

Прилив бугарско-обарске војске и становништва у време Крумова узећа источне Обарске као да није за дуго освежио азиски елеменат у Бугара. Напротив ширење западне и југозападне бугарске границе (над Тимоком, Моравом, Браничевом, Повардарјем, Подримљем и т д.) даваше све већу претежност Словенима. Утицај је овима бивао у толико јачи, у колико је слабио и чилео чисти бугарски елеменат; а то је с разних узрока

бивало лагано али стално и непрекидно[1]. На тај начин већ после Мортага сеђаху на ханском престолу владаоци са словенским именима[2]. Саму Борисову владу можемо свакојако сматрати временом стапања бугарскога елемента са словенским, тако да се на крају чисти Бугари одржаше само у малом броју у најисточнијим крајевима.

Сами Словени, и ако смо видели да је у оних од њих, који дођоше до већега политичкога значаја према Византији, било непријатељскога расположења и према хришћанству, чинили су ипак целином својом онај велики део народа на Балкану, који још не беше примио хришћанство, али га је био познао колико од месних хришћана толико и од хришћанских проповедника који су с разних страна долазили.

4. А за хришћанство се много радило на полуострву. У Бугарској се, као год и на многим другим местима, као проповедници јављају заробљеници, којих су Бугари мноштво одводили из византинских владавина. Међу тим заробљеницима многи су могли бити и Словени. Они су већ били хришћани и они су већ само по томе били осетили јак утицај византински. У ропству су они опет свој

[1] Споменућемо само растурање Бугара, као представника државне власти, међу Словенима по свем великом пространству државе. Њихне су породице морале подлегати утицају своје словенске околине и словенити се.

[2] Борисово име, за које неки писци узимају као право обличје Богорис, можда и неће бити словенско. Али за Борисова преходника новија испитивања утврђују чисто словенско име Маломир.

утицај природно могли показивати највише на онима који су им били најближи и најрођенији, над Словенима бугарским.

Византињани забележише да ти заробљеници „обратише у веру Христову многе Бугаре и свуда посејаше семе хришћанско“. Јамачно је тадашњи хан Мортаг опазио то нагло ширење хришћанства, те се побојао и погибли, која је претила многобоштву, и, може бити, тога што подложни му Словени примају „византинску“ веру, из чега би се могла развити каква јача заједница њихна с Византијом. Тим се може бити и објашњава што је Мортаг одлучио да насилно спречи сваку неповољну могућност и дигао на њих гоњење с највећом жестином[1].

5. Много се више успевало за хришћанство у осталим крајевима Бугарске, где није било правога бугарскога становништва, а с њим ни суревњивих и непријатељских мотрилаца на проповедање хришћанства. Ово особито вреди за југозападну Бугарску, чије је становништво дуго било под непосредним утицајем византинским.

[1] **Хришћанско казивање о томе гласи:**

Кад је Крум наробио оно силно робље при узећу Адријанопоља и других градова (813), заједно с осталима био је ухваћен и андријанопољски јепископ Манојло. Они буду одведени у крајеве на северној страни Дунава, где не само непоколебљиво чуваше своју хришћанску веру него и покрстише много народа. Сад, за Мортагова гоњења, погину и јепископ Манојло заједно с друга три јепископа и 374 остала заробљеника. — У броју оних Крумових заробљеника био је још младић Кинам. Њега Мортаг, због преданости хришћанству, баци у тамницу. Кад је после Кинама ослободио наследник Мортагов Маломир на молбу свога брата Нравоте, Кинам обрати у хришћанство самога Нравоту, за што овај буде осуђен на смрт од Маломира.

Ту се из Солуна и других мањих тачака развијао жив рад. Знатно је да је баш та средина дала Словенству његове апостоле: у Солуну су рођена браћа Методије и Константин, први око 810 а други 827 године. А име старијега брата Методија везапо је и тешње, а не самим рођењом, за Солун и његову околину. Он беше светски човек, те му је због његова значења у околини солунској цар поверио да управља Словенима, јамачно једном од оних словенских државица између Солуна и Јадранскога Мора, дакле негде у Тесалији, Епиру, садашњој јужној Арбанаској или југозападној Маћедонији[1]. Солун је био као жижа под чијом је топлотом кипео бујан верски живот. У њему и у околини било је, поред староседелачких хришћана, многобожачких и покрштених Словена, још Турака, Јевреја и Јермена. Вардарски Турци (насељеници цара Теофила) беху најпре мусулмани, па су се тек после покрстили. Они су као мусулмани лако могли имати веза са својим једноверцима Арапима, који су онолико нападали балканске обале. Знатна јеврејска општина била је у Солуну од давно, те је с хришћанима имала жестоких верских распра. Јермени су

[1] Отац им је био богат и знатан човек, Лав, друнгарије (војни начелник) стратига солунскога темата. Кад Лав умре (840), млађи брат Константин, коме је било четрнаест година, би отправљен у Цариград, да се васпитава с младим Михаилом III под управом Фотија, доцнијега патријарха; а Методије оде да управља кнежевином коју тада доби. Ту је, како његово житије говори, имао прилике „да све обичаје словенске проучи и да им се лагано привикне". После неколико година Методије се одрече светскога живота и ступи као калуђер у манастир на Олимпу у Малој Азији где му после дође и млађи брат Константин.

истина били хришћани, али су се многи од њих држали монотелитске јереси, и њих је у ово доба било доста у Солуну, али се не зна каке су вероисповести баш ови солунски били.

Да је проповедање хришћанства и са јадранске обале између Бојане и Цетине било и живо и успешно код племена у приморју и унутрашњости, споменуто је раније, као и то да је тај успех доцније пропао кад се та племена у време цара Михаила II (820 — 829) одметнуше од Византије. А у крајевима северозападно од Цетине, где се још држаше власт фрушких наследника, хришћанство беше већ потпуно утврђено.

6. Према тој многострукој радљивости Словени се у главном држе индиферентно. Како су у Бугарској још имали политички значај другога реда, нису имали јаких државних побуда да буду против хришћанства. С друге стране, стара словенска вера није имала никакве јавне и утврђене уредбе (култа, тако да кажемо: *цркве*) и њених представника свештеника, па с тога Словени нису имали никога ко би према хришћанству нарочито стражарио. Староседелачко балканско становништво, које је било измешано са Словенима те по томе као хришћанско могло бити од утицаја на њих, познато је од најстаријих времена до данас као најиндиферентнија маса у верском погледу. Словени су дакле бугарски чинили масу која неће показати ни јаке акције ни реакције за примање хришћанства.

С Бугарима је пак било са свим друкчије и по њиховој раси и по утврђеним јавним обредима и жарцима (у неку руку: свештеницима) и по политичкој свести. И док су они зато остајали чвршћи противници хришћанства, с друге стране, треба додати, нису осећали да им хришћанство може бити што потребно. Међу тим хришћанство поста ипак за њих баш политичком потребом!

7. То доношаше са собом међународни стад њихов према осталим државама, на првом месту према Византији. Каке ће међународне везе бити између Бугарске и Византије зависило је не само од Бугарске — и од стицаја разних споредних прилика — него и од погледа који су у Византији владали о везама њеним с другим државама, а тако исто и од погледа којим су на царевину гледали Бугари заједно са свима оним некрштеним и непросвећеним народима које су Грци и Римљани и њихови наследници Византињани све скупа називали „варварима“. — Царевина је на себе гледала као на једину закониту државу, према којој су све остале дужне бити у зависном, подложном стаду. Хришћанским државама чије је постојање царевина признавала, колико по сили прилика толико и по својој вољи, она је давала месни значај, као областима у којима државне главе нису самостални, једнаки цару владаоци већ као неки месни главари, које је воља царева призвала да буду саучесници у његовој власти. У таким су ето везама према царевини могле сто-

јати само државе које су примиле хришћанство, а оне, које га још не беху примиле, нису ни признаване за државе и ако им се по невољи постојање кад и кад морало трпети. Према томе се, природно, сваки пут кад је царевина имала судара с варварима, при углављивању погодаба мира пре свега предлагало примање хришћанства. Чак и Млеци, васали византински, кад 830 године уговарају с Неретљанима, покрштавају њихова посланика. Хришћанство је била погодба за опстанак у ондашњој међународној јевропској заједници. Таки поглед није остајао само теоријом, он је и на делу владао: тај су поглед делили и варвари и жудно тражили и добивали од царева разне титуле високих византинских чиновника. Примера за то има мноштво на западу и на истоку; они се налазе од кад су вође варварских дружина дошли првом у судар с царевином. Идеја царевине и личност царева чиниле су тако силан утисак на варваре, да им ни на ум није падало бунити се против те идеје. Ако су у нападима на царевину многе варварске поглавице у почетку имале намеру да је разруше, они су се после уверавали да је то са свим залудна мука, и од разрушилаца њених претвораху се у ревносне служиоце њене мисли. Познато је да су саме варварске вође понекад то признавале.

8. О словенским кнежевима да и не говоримо, али и у очима бугарских државника царевина није могла имати другога значења. За двеста година живота на Балкану Бугари

су само један пут, под Крумом, поумили да јој пораде о глави; и они су се могли довољно уверити да је једино средство за прави умир — станути у таке везе с њом каке је она у опште нудила варварима кад су тражили да јој се приближе.

Осем тога, Бугари су били ступили на свом северозападу у везе и с другом хришћанском великом силом — Немачком (источном Фрушком). Те су везе, како је говорено, најпре биле непријатељске, распра због граница није прошла без рата. Али се за тим почињу мирне везе, и Лудвику Немачком треба савез бугарски противу великоморавскога кнеза Растислава па и против рођеног му сина Карломана, управника Источне Марке, на кога се сумњало да хоће себи да оснује независан стад у источним покрајинама. Да Фрушка и Немачка у погледу хришћанства није заостајала иза Византије, већ се раније видело. И зар није природно што Лудвик Немачки, коме треба бугарска помоћ против његових хришћанских једновераца, жели на првом месту да и његов бугарски савезник буде такође хришћанин? што тежи да својим савезом с некрстом не остаје у таком незгодном стаду и код својих и код противника? Доиста је забележено да је хришћанство било предмет њихових преговора: краљ Лудвик исказује једном приликом наду да ће хан испунити своју жељу да прими хришћанство.

Тако је рачун спољашње политике, више но ишта друго, могао побудити Бориса да

прими хришћанство, те да изађе из свога необичнога и незгоднога стада у међународној заједници, из стања по ком је он био незгодан и зазоран савезник пријатељима а непријатељима противник против кога се смеју и могу најбезобзирније размахнути.

Примање хришћанства шћаше Борису бити од исте користи и за унутрашње стање његове државе: стекао би јој огромну снагу, дајући јој тако потребно верско јединство. Одмах би му били задобивени његови хришћански државља‌ни, међу којима је могло бити и кнежева по великом делу југозападне Бугарске.

9. А кад су политички рачуни већ били ту, ствар се могла сматрати свршеном, кад се само узме на ум превелика претежност хришћанства над многобоштвом Зар није хришћанство одговарало многобошцу на многа питања која су му мало била разумљива, док год је остао при својим веровањима?

Што се самога Бориса тиче можемо рећи да је око њега било довољно поводâ да се занима тим питањима. Њему пред очима беше много хришћана чврсто преданих својој вери; он је знао с каквом су чврстином они подносили гоњења под Мортагом[1]. Да хришћани нису остајали при простом трпељивом отпору, показују многи случајеви њихова проповедања и предање да је Грк Тодор Куфара обратио саму сестру Борисову. Ти су исти људи могли

[1] Треба подсетити на предање, према коме је Борис могао знати да му је рођени стриц Прлвота умро мученичком смрћу.

и код Бориса радити. Друго једно предање спомиње још једнога Грка, Методија, који је помогао да се Борис обрати, те да му је насликао слику страшнога суда, која је хана силно потресла и побудила га да стави крст на себе. Ово причање има легендно обележје, али је основано на са свим истинитој мисли: питање о судби човековој после смрти, тамно и нејасно објашњавано у многобожаца, често је чинило да се они обраћају у хришћанство. Тако се нортемберлендски краљ Едвин крстио пошто су му очито објаснили хришћанско учење о „будућем“ животу[1]. Руски летопис прича да је онако исто као год с Борисом било и с руским кнезом Владимиром и једном сликом страшнога суда. Доцнији пак живот Борисов показује да је он о вери мислио с пуно искрености и озбиљности.

[1] Лепу историску црту о том догађају прича енглиски летописац Беда; она је у једном делу школованих Срба раширена дугом употребом по школама у Србији Опште Историје Д. Иловајскога и Ст. Бошковића. Ради оних читалаца, којима може бити непозната, препричаћемо је у кратко.

На позив, дакле, краљев одлучиваше скупштина народних главара о хришћанству. Најстарији свештеник многобожачки први призна немоћ домаћих богова које целог века служи усрдније и од кога, па ипак није могао стећи ни блага ни власти. За тим проговори један војвода с овом сликом: Једнога ружнога јесењега дана краљ се части са својом дружином у великој и топлој дворници; од једном улети на врата тичица; њој је топло и угодно у соби, али до мало излети на друга врата и опет упане у кишу и ветар. Живот се људски може упоредити с проласком тичиним кроз дворницу; време пре уласка у живот (пре рођења) и по изласку из њега (по смрти) онако је исто мрачно и бескрајно. „Нас то време — додаде војвода — плаши, јер ништа о њему не знамо. Ако нам га нова наука иколико објашњава, вреди да је примимо“. — Опште одобрење овога говора обезбеди одмах хришћанству успех.

4. Покрштење Бугарске. — Црквени сукоб и раскол између Рима и Цариграда. — Ћирило и Методије.

1. Још је само требало да каки догађај преломи двестагодишње тврдоглавство бугарско!

860 године, августа месеца, би на Балканском Полуострву трус; једна византинска белешка каже да је трајао четрдесет дана. Вели се да су окорели политичари византински видели у томе прст Божји обрнут на њих, те се по њему управише и изменише своје одлуке. Али за Бугарску то не беше доста. На годину (861) забележена је у савременим летописима велика глад у народу. Друге године (862) опет велика глад и још, њена пратилица, болест. — Народне невоље увек и свуда побуђују и ојачавају верско осећање; тако је морало бити и у Бугарској. Побожни тадашњи хришћани веле да је тим знацима и невољама Бог Бориса опомињао; нема сумње да су то тако схватали и многи по Бугарској. У таким приликама Борису падаше згодно да раскрсти с незнабоштвом. За то се без сумње могао уздати у помоћ домаћих хришћана који су може бити и утицали на њега у овим питањима. Сад је он имао да том делу становништва приведе оне многобошце — а таких је највише било — који су били познати с Христовом науком а који јој нису били непријатељи. С њихове стране није Борису могло бити никаких незгода: за њих се може рећи да су у главном онако исто мислили и онако се исто

осећали као и он сам. На њих су без сумње највише утицале оне „прилике“, како би Вишњић рекао. Њих је сад само чекала згода или пример. Што се тиче многобожаца противних хришћанству, Борис је природно знао њихово расположење. Али ипак они беху мањина, коју му свакако ваља или приволети или преломити. И Борис се одлучи.

2. Почетком 863 године ишла је бугарска војска у помоћ Лудвику Немачком против Карломана, управника Источне Марке; том приликом буде Лудвику јављено да Борис намерава примити хришћанство. У то је доба Борис био у непријатељству с Грцима, те с њима и није могао почињати о крштењу; а можда се хтео и што тешње везати с Лудвиком, надајући се ваљда савезништву немачком против Византије.

Грци су у то време били заузети ратом на Истоку, и нису могли што одлучно учинити против Бугара. Али и Лудвик беше на свом крају заузет, те је њему самом непрестано требовала помоћ бугарска како против Карломана тако и против моравскога кнеза Растислава. Међу тим и ове треће године (863) би опет велика глад. А кад Грци победише у Азији, стекоше могућности да пораде и против Бугарске, изнурене глађу. На њу се диже сам цар Михаило и морем и сухим. — Сви Борисови рачуни мораше се окренути на ову страну.

Он учини одлучан и ненадан корак. Грцима буде од њега понуђен мир с изјавом да је готов примити хришћанство. Ово је по-

следње, по речима тадашњега патријарха Фотија, било за Византињане „парадоксно“, неочекивано; али таки предлог, прави успех по њиховим мислима, нису, разуме се, могли одбити.

3. Патријарах Фотије беше најученији човек свога времена, даровит и енергичан. Био је најпре световни човек као главни државни тајник, и кад 857 године би збачен дотадашњи патријарах Игњатије, Фотије заузе његово место. Због тога су „игњатијевци“ одмах Фотију много почели сметати, налазећи Игњатију потпоре особито на папском двору, где је баш тада (858) сео на престо даровити и челични Никола I који за своје владе није пропустио ниједне прилике да узвиси папство на прво место у хришћанству, па гледаше да понижавајући Фотија и пресуђујући му, обележи првенство и утре пут старешинству папском над цариградском патријархијом. — Поред свих тих сметња стизао је Фотије да одговара и својим другим првосвештеничким дужностима, те је нарочито развио знатну и успешну проповедничку радњу. Од тога треба овде споменути покрштење донских Козара (Хазара) којима је за то послао свога старога ученика и царева школскога друга: Солуњанина Константина, у то доба већ калуђера Ћирила[1].

[1] Упореди у овом одсеку главу 3, 4 (с напоменом). У Константина се врло рано јавила наклоњеност к усамљености и смерном животу, па тако се он и покалуђери. Ћирило се брзо одликовао својом ученошћу те постане књижничар патријархов а затим учитељ философије. Пошто је знао источне језике, ишао је једном као посланик на двор калифов. А кад хан Козара, који су живели у степама око Дона, затражи у цара учена човека који

4. Још је знатније што се у то доба обратио Цариграду и великоморавски кнез Ростислав[1]. Ратујући за слободу своје земље с Немцима, одлучи Растислав да раскине све везе које му државу везују за Немачку, а једна од најглавнијих веза беше латинска црква којом су се Немци у својој државној политици према Словенима служили обилато[2]. С тога стаде Растислав смишљати да у својој држави заведе какогод народну словенску цркву: службу Божју на словенском језику и народно свештенство. Како је само у Цариграду могао наћи људи који би могли почети и свршити ослобођење моравске цркве од немачкога латинства, замоли кнез цара Михаила да му пошље људе за то прикладне.

Помоћи непријатељу наследника̂ Карла Великога беше са свим у предањима Карлових такмаца на Босфору; а урадити и нешто што може постати противно и римскоме папству беше Михаилу и Фотију као поручено, да се наплате за оно што се тада трпело од

ће му објаснити која је од три вере — мухамедовска, јѐврејска или хришћанска — права и истинита, буде к њему послан опет Ћирило који, научив козарски језик, успе и обрати хана у хришћанство. Ћирило за тим отиде на ново у олимпску тишину. (Неки писци узимају да је с њим ишао у Козарску и Методије.)

[1] Моравска, која је за разлику од Моравске (Мораве) на Балкану названа Великом, беше земља на северном брегу Дунава и захваташе осем праве Моравске (то је садашња аустриска покрајина Моравска) и словачку земљу (данашњу северозападну Угарску). Велика Моравска паде под власт Карла Великога кад овај освоји Обарску, а доцније за владе Карлова унука Лудвика Немачкога почеше њени кнежеви, најпре Мојмар а после Растислав, радити да је ослободе туђинске власти.

[2] «Латинска» се црква, а тако и свештенство јој, називала тако с тога што се за службу Божју служила латинским језиком.

Николе I. С тога и приме молбу словенскога кнеза. У том послу споменици именују само цара Михаила; али је несумњиво да је у њему било и Фотијева учешћа. Одмах, дакле, цар позове Ћирила, знајући га да као Солуњанин зна чисто словенски, да иде заједно с братом Методијем који је још боље знао језик и живот словенски. Константин одмах узе грчка слова курсивна, а за оне гласове словенске, којих Грци нису имали у свом језику па им ни у грчкој азбуци није било слова, удеси нарочите знаке, и тако састави словенску буквицу па поче и превод јеванђеља на словенски. За тим браћа кренуше и тако 863 године стигоше у Велику Моравску.

Сад Фотије узе у своје руке и крштење бугарско, те зваше после Бугаре „децом око чијег се рођења и просвећења он мучио, бринуо и знојио“.

5. По захтеву Борисову буде му послат из Цариграда с многим даровима царевим јепископ који га крсти и кумова му у име царево и надену му име његово: Михаило. За тим се крстио и народ (864).

Колико су Грци ово крштење сматрали као свој успех, види се по томе што су тада уступили Бугарској Загору, земљу на подножју Балкана од верегавскога или железнога прелаза до Девелта на Црноме Мору, која је, као њихно вековно погранично разбојиште, била опустела.

После мало времена дигоше се покрштени бољади из свих десет кнежевина (тако је Бу-

гарска била подсељена¹. То јамачно беше позни устук (реакција) и глас оштре бугарске странке. Они побунише прости народ и с њим опколише Михаила Бориса у двору; дерали су се да им је дао „рђави закон" и претили су да ће га убити и изабрати другога. Али Михаило изађе с мало верних хришћана и разби их. Педесет и осам бољада буде погубљено; с њима буду уништене и њихне породице. После тога буде крштено и оно што још дотле не беше. — —

6. У ово баш доба беше ради још једнога питања распра између Рима и Цариграда, а то је око власти црквене над земљама које су искад спадале под месиску или источну илирску диекесу¹. Над том је земљом најпре папа имао власт; али кад доцније, при подели царевине, источни Илирик потпаде под Византију, стаде се царска власт старати да га подложи цариградском патријарху на основу обичаја, освештаних васељенским саборима, да се црквена подела слаже с државном деобом области². И кад се у време Лава III Исавријанина (717—741) Рим са свим отрже од византинске државне власти, Лав подложи под Цариград цркву свих области царевинских без разлике. Тај чин папе међу тим не при-

¹ Види у I свесци: Приступ, 5.

² Овим је земљама управно и црквено средиште најпре било у Сирмији: али доцније, кад насташе навале северних народа, буде премештено у Солун. Кад је пак за Јустинијана I царска власт опет завладала свим својим земљиштем, Јустинијан предвоји цео источни Илирик на северни и јужни. Јужном оста глава Солун, а северном поста Прима Јустинијана како у административном тако и у црквеном погледу.

знаваху. И сад Никола I нарочито захтеваше да се врати папству старинско право над целим земљиштем старога Илирика. И ти његови захтеви добиваху толико више вредности, колико је њему растао углед према патријархији због немира између Фотија и игњатијеваца.

Ну било је још нешто. Пресуда те распре није била само у рукама византинске државне власти, противне папи. Велики део некадашњега источнога Илирика, управ готово цела Горња Месија, обе Дачке (Побрешка и Унутрашња), Дарданија и велики део Маћедоније (старе римске) и новог Епира, беше у рукама Михаила Бориса, а с тим дакле у његовој власти и одлука парнице за тај део областй.

7. Да римска црква погледа на Бугарску, могли су дати повода догађаји у Великој Моравској. Тамо су византински изасланици Ћирило и Методије живо радили да мёсну цркву ослободе од дотадашњега латинско-немачкога утицаја, док је и Растислав неуморно радио да обезбеди успех државнога ослобођења од Немачке. Сам папа Никола беше у борби између Растислава и Лудвика Немачкога на страни овога последњега, те му је 864 године послао свој благослов, кад је полазио на Мораљање; а доцније на тужбе немачкога свештенства обрати своју пажњу и на Ћирила и Методија и позва их себи у Рим, да из њихових уста чује шта је управо. Према том позиву браћа крену у Рим преко Пано-

није[1]. И можда је као накнада овом пословању грчких људи по подручју папине власти изазвано уплетање латинско у бугарске послове.

8. А стање нове вере у држави Михаила Бориса беше баш тако, да су се згодно могла подстицати и испредати многа питања. Тамо се брзо беху стекли са разних страна проповедници, поред византинских, јерменски, јеврејски па, како би се по свему рекло, и „латински“, јамачно из Немачке (источне Фрушке); они се, наравно, међу собом мало слагаху. Свештенства је у осталом било тако мало—а народ се желео крстити,—да су чак и самозвани свештеници имали успеха: некаки Грк и један Јеврејин крстише многе људе. Код таких представника нове вере није се могло знати кога од њих треба слушати у поједином догађају, нп. — што је особито знатно за Бугаре — који се стари обичаји смеју држати. Јепископа, коме би се природно за то требало обраћати, у Бугарској још не беше, јер су Грци, види се, отезали да јој уреде

[1] Они су у Моравској, чим стигоше, превели цео „чин црквени“ и спремили од Морављана сѐби ученике и сараднике, тако да им је успех у народу био за чудо брз. Али против тога устану намачко-латински свештеници, ударајући нарочито на употребу словенскога језика у цркви. Тврдили су да је Бог изабрао само три језика — јеврејски, грчки и латински — на којима га треба славити. Ћирило се против њих бранио Светим Писмом називајући их тријезичницима и последницима Пилата који је на она три језика ставио натпис више Христове главе на крсту. Кад пак браћа добише позив из Рима и пођоше, ударише у Панонији на словенскога кнеза Коцеља, подвласнога Немачкој, коме столица беше на Блатном Језеру. И Коцељ, зависан од салзбуршкога архијепископа, заволе словенске књиге, те браћа и ту спремише себи ученика.

цркву како треба. Тако протече и остатак 864 и цела 865 година.

Међу тим као да се беше пробудило старо бугарско зазирање од политичкога утицања византинскога преко цркве — а можда припоможе и каква грчка погрешка и подстицање латинско, — те се Михаило Борис окрену Западу, чији државни представник, Лудвик Немачки, због удаљености никад не би могао имати каквог јачег утицаја на бугарске послове. Тако се 866 године обрати Михаило Борис западним владаоцима и папи.

9. У августу 866 године јави се у Риму његово посланство папи Николи I који га прими ликујући[1]. Они му изнеше списак од сто и шест питања како треба да хришћански уреде свој живот[2]. Али је за ондашње догађаје најзнатнија била тачка: припада ли Бугарској право имати свога патријарха.

Да на то одговори, папа избегаваше обећавајући послати им најпре само јепископа, да позна стање њихове земље; а и за доцније доста јасно казиваше да би им дао само таку црквену главу, која ће онако исто зависити од њега као и архијепископи у Француској, Немачкој и другим земљама. Па одмах

[1] У посланству су били син Борисов и многи бољари, међу којима и његов рођак Петар. С њима је Михаило Борис међу осталим даровима послао оружје којим се он борио с бунтовним противницима хришћанства.

[2] Тражили су да им пошље римске законе, да се управљају у грађанским пословима, и свештенство које ће учити народ. — Нека су питања веома безазлена, нп. смеју ли се као дотле носити шалваре.

пегога новембра пођоше два јепископа у Бугарску с одговорима на поднесена питања.

Михаило Борис радосно дочека изасланике; грчки свештеници буду изгнани и папини људи узеше све у своје руке, ништећи свуда и траг утицаја грчкога. —

После краткога времена слављаше папство и други успех, мање знатан према ондашњим политичким приликама али ипак од великога културнога значаја. Браћа Ћирило и Методије стигоше из Пононије преко Млетака у Рим, где баш мало пред тим беше очи склонио папа Никола I, те је, неколико дана пре него што ће они приспети, на његово место био изабран Адријан II (867—872). Овај саслуша разлоге Ћирилове и Методијеве и, увиђајући да му треба веома гипко радити ако не мисли одгурнути моравско-панонске Словене са свим у наручје Грцима, одобри им рад и служење службе на словенском језику и нареди те се њихови ученици запопе а њих двојицу посвети за јепископе. У то Ћирило умре (869), и Методије се нађе сам у Риму. Међу тим као да Адријан беше прихватио њихово дело с намером да га, на корист римскога хришћанства, примени у много већим размерама; и како му у то време стигоше посланици панонскога кнеза Коцеља истим послом којим се и Методије бавио, обнови папа стару сирмиску архијепископију и подложи јој све Словене на средњем Дунаву. За првога архијепископа буде постављен сам Ме-

тодије и отправљен у Панонију, где се одмах прихвати посла[1].

10. Међу тим Фотије и Михаило беху стали на браник свога успеха у Бугарској, те је цар писао Михаилу Борису ударајући на латине што се тиче тачака у којима су они, разликујући се од Грка, осуђивали Грке и хтели Бугарима само своје наметнути. Михаило право називаше латине јеретицима. Фотије пак позва источне патријархе на васељенски сабор који се саста (лети 867) и осуди „латинске заблуде“ а Николу збаци[2]. Али оба папина противника, и цар и патријарах, у брзо ишчезоше. Ноћу 23 септембра 867 уби Михаила III његов сувладалац, ћесар Василије и облада престолом. То беше Василије I Маћедонац (867—886)[3]; он збаци и Фотија из личних политичких разлога и врати Игњатија.

Како је папа у расприи између Фотија и Игњатија овоме држао страну, поче сад са свим друкчије понашање из Цариграда према папи. Василије и Игњатије, са свим попустљиви и понизни Адријану, сазову по његовој жељи нов сабор у Цариграду, да одлучује о стању које је у цркви било настало услед Фотијева патријарховања. Тај се сабор

[1] Неки писци узимају да је Методије 870 године отишао из Рима као прост јепископ па да га је Коцељ вратио у Рим с молбом папи да га постави за архијепископа, те да је то учињено тек тада.

[2] Најзнатнија осуђена тачка беше учење, које је латинска црква недавно била примила и унела у символ вере, да Свети Дух произлази не само од Бога оца него *и од сина* (filioque).

[3] Василије је назван Маћедонцем што је његов завичај, адријанопољска околина, потпадала под маћедонски темат (упореди II одсек, 8, 3).

састаде крајем 869 године и показа се веома миројубив; на њему су господарили папини „легати“ (посланици).

11. Нешто успеси са моравско-панонском црквом а много више ови с цариградском патријархијом беху веома понели папу у његову поступању према Бугарској.

Баш мало уочи Ћирилова и Методијева доласка у Рим беше тамо стигло једно бугарско посланство. Михаило Борис желаше свршити с главним, добити на име архијепископа, и то у лицу Формоза, једнога од двојице јепископа што му беху послани, и затражи то од папе. То још беше пред саму смрт Николе I. Али Формоз не би по вољи Николи па ни Адријану, и они га не хтеше поставити, већ се Михаилу Борису отправи ново посланство с неколико свештеника, одабраних проповедника хришћанства, и с поруком да од њих одабере лице за архијепископа.

Сад пак, после свих догађаја што се десише, папа сматраше да се нема шта више прибојавати грчкога утицаја ни у Бугарској, те се стаде безобзирније понашати. Тамо је за Михаила Бориса главно била политичка страна питања, што већа црквена самосталност, и тада се радило с његове стране да се изабере најподеснија личност за црквену главу. Кад је папа одбио Формоза, Михаило Борис затражи за архијепископа ђакона Марина, човека који је кроз Бугарску пролазио као посланик папин у Цариград, те га је добро познавао (868); али ни овај не би по вољи у

Риму (869). А кад за тим Адријан посла у Бугарску, намењујући га за јепископа, Силвестра, Михаило Борис га одмах врати захтевајући да папа одреди ма кога за архијепископа, а ако то неће, онда Формоза за јепископа. Папа одговори да ће поставити архијепископа и тобож остављаше избор Михаилу Борису.

12. Разуме се да се овај није могао ослонити да ће његов избор бити примљен, а његово стрпљење не беше тако велико, да би могло издржати тако дуго искушење: он већ не бројаше у много своју везу с Римом. Уз то се Адријан варао у свој успех код Византињана. Ни Игњатије ни Василије нису радо ишли далеко у вршењу папиних послова. Није немогућно да је и Василијева дипломатија радила у Бугарској настављајући што је можда и сам био енергично почео с Михаилом III, и можда се ослањала на ону странку у Бугарској која је била нешто наклоњенија Византији. Чисто је да се Михаило Борис измирио тајно с Грцима. А кад се његови посланици без икакога чистога успеха вратише из Рима, он с места њих исте с још неколико отпреми у Цариград на сабор, да се тамо одлучи коме ће се подложити бугарска црква: папи или патријарху.

У Цариграду се најпре заврши саборење, па се ова ствар изнесе пред пуномоћнике источних патријараха, пред Игњатија, папине легате и неколицину јепископа, те њиховом одлуком, поред свега одупирања легатскога, Бугарска буде подложена Цариграду (870).

Исте године Игњатије рукоположи Јосифа архијепископа бугарскога и отправи њега и свештенство, а латинско свештенство врати Михаило Борис папи.

Бугарска дакле доби свога архијепископа захваљујући супарништву Рима и Цариграда.

5. Василије I Маћедонац обнавља врховну царску власт над северозападом Балканскога Полуострва. Покрштење тамошњих Словена.

1. Царовање Василија I брзо освежи Византији снагу правдом, уредном управом и штедњом, те се скоро осети промена и у њеним спољашњим приликама. Василије науми колико повратити царству пропалу власт у далматинском темату, толико принудити и самосталне словенске државе између Фрушке и Бугарске да опет признају царско старешинство. Згодну прилику за то пружиће му анархично стање које је на Јадранском Мору непрестано владало, и ако су се Млечићи трудили да одрже нешто реда и безбедности. Главни извор гусарењу били су Неретљани и њихови северни суседи под фрушком влашћу.

2. Над овим другим беше после Мислава[1] завладао око 850 године кнез Трпимир. И он је признавао над собом власт цара Лотара I (840—855); али се његова самосталност јавља већ с потпуним владалачким сјајем. Око њега

[1] Види у овом одсеку главу 2, 4.

су 852 године, у пратњи, пет жупана, један коморник и три дворска свештеника. Он себе називље „Трпимир кнез хрватски“. — Ово је први пут да се име хрватско на Балканском Полуострву налази забележено у споменицима, и то само за неколико година доцније од првога спомена српскога имена за хрватске источне суседе на Врбасу и Босни.

Хрватска је кнежевина осећала своју напредну снагу; с тога већ тежи да и на црквеном пољу постане колико толико своја. Она је све дотле била под облашћу сплетскога архијепископа и других њему подложних јепископа којим су свима столице биле по далматинским градовима, дакле изван земљишта хрватскога. Само народносно обележје далматинских јепископија — са свим романско, према становништву њихових градова, — одбијаше од себе хрватске Словене, који су дотле у борби и супарништву с далматинским Латинима били провели пуних сто и педесет година. С тога се већ почетком друге половине IX века и ради да се под руком хрватске власти оснује засебна јепископија. Тако се једна и подигну у Нину, хрватској столици, и то без одобрења и папина и сплетскога архијепископа. — —

С Трпимиром као да је било застало хрватско гусарење, али се за његова последника Домагоја опет јавља, те се због њега почињу нови ратови с Млецима. Тако око 866 године дочекује Домагој дужда Урса Партиципака и његово бродовље, али му, и не упу-

штајући се у борбу, нуди мир и таоце, и дужд се с овима враћа мирно у Млетке.

3. Неретљани, суседи Домагојеви преко Цетине, чувајући како тако веру с Млечићима, отимали су иначе непрестано по мору без икака зазора. У томе се, јамачно, нису од њих разликовали ни остали приморци између Неретве и грчке границе. Било ови било Неретљани урадише нешто тако и 870 године. Тада су се посланици папе Адријана II враћали са последњега цариградскога сабора, носећи са собом, поред других ствари, и знатне саборске акте; опростивши се у Драчу с царским пратиоцем, пловили су пут Италије. Латини се доцније жале да су ти посланици били отпуштени немарно и без икака начина. Тек они после неколико дана пловљења падну у руке словенским гусарима, који их заробе и опљачкају. После их пустише те се врате у Рим, кад цар, на тужбу папину, наста да се ослободе (870).

Овај догађај пружи Василију непосредну згоду да оствари своју намеру против приморских Словена и далматинских градова, и он посла исте године у Далмацију бродове под Никитом Орифом. Кад се тамо појаве цареви бродови, одмах се сви далматински градови и острва врате под царску власт, јер су и тако страховали од Арапа. За тим Орифа удари на приморске Словене, оплени им земљу, освоји неколико градова, посаде зароби а зидове им поруши; том приликом почини велике штете и насиља и по самом Фрушком

земљишту опленив приморје хрватскога кнеза Домагоја.

Како су добре Василијеве везе с Бугарима давале великога маха његовој снази и по унутрашњости Балканскога Полуострва, сада је и независним Словенима у Загорју претила погибао, ако се као они Поморци одупру Василију. Све те Словене и у Поморју и у Загорју, од Фрушке до Бугарске и од мора до Дунава, зове Василијев унук, цар Константин Порфирођенит, Србима. Сви они сад дакле, у Загорју Мутимир а у Поморју кнежеви неретљански, хумски, требињски и племена дукљанска признају над собом врховну власт византинску и подвежу се на помоћ у рату, а остану у свему осталом потпуно слободни.

Да се та подложност царевини и на делу покаже, нађе се одмах прилика. Страховита арапска пустошења по Италији беху принудила цара Лудвика II (855—875), Лотарова сина и наследника, да дигне сву своју силу талијанску, да их сузбије, те их после неколико успешних бојева затвори и опсади у Бару (први пут 867, други 869 на 870 године). Ту му стиже у помоћ и Никита Орифа, па по наредби Василијевој буде дигнута и помоћна војска свих српских кнезова. Сва се та војска превезе у Италију на дубровачким лађама, што је јасна сведоџба колико је Дубровник био напредан и ако га је после оне арапске опсаде снашла око 850 године велика невоља те је у једној бури много стра-

дао и од вихра и од мора. Под Баром затеку Срби и Домагојеве Хрвате који су, као они с Орифом, дошли тамо с осталом војском цара Лудвика II.

4. Почетком фебруара 871 године буде узет Бар и тим уништено гнездо арапске силе на копну талијанском. Али друге године за тим почињу, место талијанских, критски Арапи ударати по Јадранском Мору. Најпре месеца маја оплениле неке далматинске градове, па су тако ударили и на Брач, град и острво према копну неретљанском, па се с неоцењеним пленом вратише кући (872). Неколике године за тим покушаше да узму Град на крајњем северу Јадранскога Мора (око 875).

Ово стање даде маха и словенском гусарењу, колико хрватском толико неретљанском. Кад је о оном првом арапском удару (872) био стигао глас у Млетке дужду Урсу, овај одмах посла лађицу с четрнаест људи до Истре, да уходе кака је сила у Арапа и да неће случајно на Млетке. Кад су уходе пошле од Града к Истри, словенски гусари, прикривени у некој луци истарској, ударише на њихову лађицу, и најпосле по јуначкој борби, у којој падоше многи с обе стране, нападачи узеше млетачку лађицу, те сви Млечићи што су у њој били изгинуше. А у време арапскога нападања на Град изађоше опет Словени и оплениле Истру те опустошише у њој четири града. На њих се диже с тридесет лађа дужд Урс, затече Словене у Истри и тако их потуче, да му паде у шаке све што не погибе

у боју. За тим поврати истарским црквама заплењене ствари, па заробљене Словене отпусти слободне и врати се у Млетке.

Овај сукоб поквари дотадашње уговоре између Млечића и Словена, и гусарење се толико осили, да је и сам папа Јован VIII (872—882), Адријанов последник, устао, јамачно по млетачком настојању, да писмом опомене Домагоја како се гусарењем под његовим именом срамоти његов глас, те га позива да гусарима стане на пут, говорећи му са Светим Писмом: „Ко не исправља зло које може поправити, сам зло ради“.

Али све беше залуду с Домагојем. Тек кад он умре (876), успе дужд Урс, те с његовим синовима обнови стари мир и савез; с Неретљанима пак оста и даље у непријатељству, те је исте године слао на њих бродовље.

То се гусарење било толико уврежило да је Карло Дебели, син Лудвика Немачкога, тада краљ а доцније цар (881—887), обновио 879 године ранији савез између Млетака и подвласних му талијанских приморака, да се заједнички бране од словенских удара и да сами на њих ударају.

5. Ну у том безвлашћу јадранском византинска власт ипак јачаше. Источне им границе у Азији беху тада безбедне; а кад после смрти цара Лудвика II (875) насташе нереди и борбе око франкога престола царског, угнездише се Грци у доњој Италији и узеше Пуљу (Апулију) и Калабрију, те од њих начинише нов темат Лонгобардију. На северу

пак талијанском буду Млеци још јаче привезани за царство кад цар даде дужду с богатим даровима почасни назив царскога протоспатара (878). Тада Византија отрже од западнога царства и Хрватску, и то не силом већ унутрашњим превратом.

Још је за живота Домагојева радила, нама незнана, рука о глави кнежевој[1], а 878 године Здеслав, рођак Трпимиров, оте кнежевски престо од синова Домагојевих и протера их па се баци у закриље Василију: праћен царском стражом отиде у Цариград и призна врховну власт византинску. Овим догађајем, који прекиде све везе између Хрватске и Фрушке, и ранијим успесима Василијевима на једној и на другој обали поста Јадранско Море готово правим језером византинским.

6. Вршећи своју власт на источној јадранској обали и да би уклонио свако семе раздора међу царством и добивеним Словенима, нареди цар Василије, те се прекину дотадашње распре између царских далматинских градова с једне и хрватскога и српских кнезова у Поморју с друге стране. Градске границе беху Словени од времена насељења притеснили, тако да су се свршавале са самим градским зидовима, и грађани, жудни да се пруже у околину на копну, сађаху винограде или друкчије обрађиваху земљу и збираху род, све са земљишта преко њихове границе. Како су то Словени сматрали захватањем своје земље, распре

[1] Домагој и његова кућа као да не беху од кнежевске лозе Трпимирове.

су биле трајне, а ни гусарење и освете нису изостајали. Сад цар нареди да грађани за захваћене окрајке и за мир плаћају Словенима годишњи доходак и то од новца који се иначе предавао стратигу далматинскога темата. Тако су Хрватима плаћали: град Сплет 200 златника, град Задар 110, град Трогир и три острвска града Осор, Раб и Црес сваки по 100, што све скупа чини 710 златника, осим вина и других разних доходака, јер је то било преко новца. — Кад се погледа на доста велику знатност целокупне суме овога плаћања а помисли на неразвијену привреду и на новчану оскудицу словенску у оно време[1], може се помишљати да је Василије овај доходак бацио Хрватима и као згодан мамац, да их задржава за царство.

На српском приморју беху само два далматинска града, Котор и Дубровник. али само за други имамо о овом помена. Баш код самога Дубровника стицала се граница две српске поморске кнежевине: Требињске и Хума, те по Василијевој наредби Дубровник стаде плаћати кнезу хумском и кнезу требињском по 36 златника. То се дубровачко плаћање доцније у споменицима зове „могориш“.

7. Што су српски кнежеви признали над собом грчку власт, имало је за последицу да је опет дан мах утицању византинском на народни живот. Сачувана су и два неодређена спомена о неким реформама извршеним у јав-

[1] Кнез Трпимир узајмио је један пут дванаест литара сребра у архијепископа сплетскога.

ном животу народном под тим утицајем. То су, прво, речи рођенога Василијева сина, цара Лава Мудрога, који вели да му је отац тим Словенима „заповедио да оставе старе обичаје, погрчио их и подложио их властима по византинском начину“. Лавов син и наследник, Константин Порфирођенит, пише опет да је један Василијев изасланик одабрао српскословенским племенима старешине, које су сами хтели и изабрали („тако рећи изгласали“) и из породица које су им се свиђале и биле по вољи, и које ће, владајући над њима, о њима се очински бринути као каке изборне власти; јер, вели, Василије није имао подмитљиве управнике, те није бирао таке који ће што више давати па гулити подложни свет. С тога су њихови владаоци „од онда па до сад“, додаје Константин, све из оних истих породица а не из других. Али оба ова податка, Лавов и Константинов, и ако су речи у њима јасне, не казују ствари о којима би се што више и ближе могло говорити према оном што се иначе зна о оном времену.

Није тако с другом једном променом која се природно јавља као последица обновљених веза с царевином а то је службено завођење хришћанства у српским државицама. Цариградска је црква одмах стала живо покрштавати Србе. Тај рад немаше среће у једној јединој кнежевини, Неретљанској, где се и вера хришћанска сретала с једнаким отпором с каким и свако друго завођење византинскога реда. Због тога су Неретљани, оставши некрштени,

названи од својих покрштених суседа Поганима (значи: многобошци), коју су реч ови примили од својих латинских једноверацa; зато се доцније Неретљанска зове једаред и Поганијом. Иначе по свим осталим кнежевинама, и у Загорју и у Поморју, покрштавање је, види се, живо напредовало.

8. Овај се знатни успех византинске државе и цркве постиже у земљама, које су све биле изван старинскога црквенога подручја цариградскога те су се простирале својим источним деловима по простору старога Источнога Илирика а својим западним крајевима по Западном Илирику. Али цариградска патријархија слављаше, заједно с царевином, и други успех, и тај према својој супарници у Риму, што је с падом Далмације под власт Василија I потпала под патријархово подручје и далматинска митрополиска црква. То све беше нова храна расколу римско-цариградском, тако да се сад и на Србе обрати пажња папскога двора, где се још никако не могаше прежалити ни недавни неуспех у Бугарској.

Из Рима не само не престајаху покушаји да се врати изгубљена Бугарска, него се још и за крајеве по западном Балкану очекиваху користи од Методијева рада у Панонији и Моравској, те се Методије веома енергично подржавао против свих силних сметња које су му биле на путу[1].

[1] Методије по повратку из Рима не могаше ићи у Моравску где владаху велики немири. Кнез Растислав беше тамо издан Немцима од свога синовца Светопука, те кнежевина буде покорена од

9. Из Панопије захвати Методијев рад и Мутимирову земљу. То је на првом месту ишло без сумње природно и само од себе. Јер она иста силовита жудња која је из Панопије и Велике Моравске словенску књигу вукла к себи у Чешку, у Пољску и на послетку у Русију, није могла никако остати притајена и у непосредном панонском суседству на другој страни Саве, у Мутимировим земљама. Ну било

Немаца (870). И док је до мало сам Светопук дигао устанак на Немце и опет ослободио земљу, Методије се беше уставио код Коцеља и продужио ту свој апостолски рад као архијепископ панонски. Али овим навуче на себе суседне немачке архијепископе (салзбуршкога, пасавскога и регензбуршкога) у чијој су области, још од времена Карла Великога па све дотле, биле земље Коцељеве и Светопукове, те су га сматрали усурпатором њихова правнога земљишта. (Панонија је потпадала под салзбуршку архијепископију, а Велика Моравска с Чешком под пасавску и регензбуршку.) И како је тада архијепископска самосталност према папској столици још непрестано била врло велика, они потргну Методија преда се на суд, и ако је по чину, добивеном од папе, био с њима потпуно једнак, те му је могла судити само старија патријаршка (папска) власт, и баце га у тамницу. У томе им беше на руци и државна власт краља Лудвика Немачкога, коме су морали бити познати значај словенскога апостолскога рада и намере које је с тим имао кнез Растислав у почетку.

Остављен без помоћи од Коцеља који сам беше зависан од Немаца, Методије је чамио три године у тамници, и тек га 873 године ослободи папа Јован VIII заповедив немачким јепископима да га из ње пусте и запретив им озбиљним казнама за све зле поступке против Методија, ако не послушају. Ну у то време умре Коцељ ($873/_4$), и Методије се на позив кнеза Светопука после толико година врати у Моравску, где је Светопук после својих победа над војском краљевића Карломана (872) био задобио признање своје самосталности од краља Лудвика Немачкога миром у Форнхајму, 874 године.

Доцније је за владе сина и наследника Лудвикова, цара Карла Дебелога, кнез Светопук у рату с Арнулфом, Карломановим незаконитим сином, тадашњим корушким војводом, заузео и Панонију Коцељеву, те је од 884 године јужна његова граница била Драва. Јужно од Драве, до Саве, беше (884) кнез Браслав под врховном влашћу Карла Дебелога.

је и покушаја другога, службенога утицања од те исте стране.

Наследник Адријана II, папа Јован VIII (872—882), пише крајем 872 или почетком 873 године кнезу Мутимиру и спомиње некаке свештенике који са свих страна долазе у његову државу те, како су без своје црквене главе, неке црквене послове врше противно канонима. Иста дакле несређеност и неутврђеност у цркви, кака је била у Бугарској 864—866 године, дала је папи и овде повода, као год и онда у Бугарској, да се упне да отме успех Цариграду и да Мутимирову област задобије своме подручју, управ да је у њему одржи, ако је гледати према некадашњем стању. Зато и вели у писму Мутимиру да је „Богу хвала, у панонској јепископији столица светога апостола Петра поставила јепископа“, те да се може обраћати његовој пастирској бризи.

Али је знатно што папа предвиђа да ће му се Мутимир тешко моћи одазвати, јер вели: „Саветујемо те да порадиш, *колико можеш*, како ћеш се вратити панонском подручју“. Доиста, да се Мутимир збиља одазове папи и пође за панонским, папи подвласним архијепископом, било је у ондашњем Мутимирову политичком стању и његовој зависности од царевине готово немогућно, и није чудо што је Мутимир нашао да му се ваља држати Цариграда. С друге стране су и Византијанци, користећи се искуством с Бугарском, јамачно гледали угодити Мутимиру, те се по довршe-

ном покрштењу основало владичанство у граду Расу, прво на земљишту непосредне власти српских самосталних кнежевина.

6. Политичке промене на Балканском Полуострву крајем IX века.

1. Свим овим догађајима у осмој десетини IX века постиже византинска црква и држава вршак својих успеха на Балкану. Уз то треба споменути и Фотијев повратак на патријаршки престо после смрти Игњатијеве (878), што у један мах признаде као правилно и сам папа Јован VIII. Али према стварној снази византинској и снази њених противника од ове се тачке могло само назадовати, и први назадак поче на крајњој тачци, у Хрватској.

879 године буде кнез Здеслав, после двогодишње владе убијен од Бранимира, па овај сам седе на престо. То беше прави оснивач политичке независности хрватске: прекиде свезу с Византијом, а како се у Италији од смрти цара Лудвика II још никако не могаше стање сталожити, не би ни од туд никаке накане да се опет Хрватска подвласти. Тако Хрватска поста потпуно независна; али је Бранимир правилно ценио колико је црквена самосталност значајна и за државну, па науми ослободити земљу од Цариграда и у том погледу. С тога, да би добио признање нинскога владичанства а уједно себи стекао па-

нину у сваком погледу знатну заштиту, обрати се папи за црквену везу и старешинство.

Кад је гласник стигао с тим гласом у Рим, папу Јована обузе истинска радост: „На Спасов-дан, служећи свету службу на олтару светога Петра, дижем руке к небу и благосивљам Бранимира и сав народ његов и сву земљу његову“ пише, захваљујући, сам папа у нарочитом писму „љубљеном сину Бранимиру“, а уједно хвали и народ хрватски прихватајући га с раширеним рукама у свој загрљај (7 јуна 879).

2. Под византинском влашћу осташе ипак далматински градови и острва, и папа је залуду радио да и њих поврати под своју црквену власт, храбрећи их да се не боје Грка и Словена.

У таким приликама стоји папа уз Хрвате и њихову тежњу за засебним јепископом, те одобравајући нову јепископију, нинску, позива к себи у Рим Тодосија који је за јепископа био одређен или изабран, можда много раније па чекао оваку прилику. Папа га зове, да га посвети, и ако је то право имао само сплетски архијепископ, под чију је власт сва Хрватска спадала; и Тодосије доиста отиде у Рим и тамо се рукоположи за јепископа. А солинско архијепископство и подложне му јепископије, одани цариградском патријарху, очуваше своју власт само у византинским приморским градовима, на острвима и у српским кнежевинама јужно од Цетине.

Је ли цариградска црква и дипломатија упустила и оставила све ово без икака свога корака и отпора? Података о томе нема, али би неки скори догађаји могли указивати да је нечега ипак било и од њихове стране. Око 886 године збивају се некаки догађаји у далматинској архијепископији. У то време премину сплетски архијепископ Марин, и управу архијепископије узима нински јепископ Тодосије, управљајући тако најпре и нинском јепископијом и сплетском архијепископијом а после само овом последњом, пошто је оставио нинску. Данас се не може знати од куд Тодосије у византинском Сплету. Или је Византија и Сплет изгубила? Да то неће бити, упућује што Тодосије не тражи посвећења за архијепископа у папе него у аквилејскога патријарха Валберта, како би се по свему рекло, Фотијева присталице, и овај га посвећује уза све протесте папе Стевана VI. Али да Тодосије није ни с Римом са свим кидао, види се доста јасно по другом једном спомену тога времена[1].

3. За време ових догађаја умре 886 године ненадно цар Василије I а на престо ступи син му Лав VI Мудри (886—912). Овај успе те још исте године склони Фотија да одступи с патријарштва, а с тим опет леже црквена распра с Римом; али како се та промена

[1] То је писмо папе Стевана VI Тодосију где му каже да ће му се, тек кад у Рим дође, дати плашт, чим су папе символским начином преносили на архијепископе своју апостолску пастирску власт над хришћанима. Тодосију се дакле нешто није ишло или није могло ићи у Рим.

одазвала на црквеним приликама и стању у Хрватској и Далмацији — не може се судити по споменицима[1]. Из времена Лавова царевања (892 године) има спомен веза̑ између хрватскога кнеза и сплетскога архијепископа, те би се смело узети да су и везе између Византије и Хрватске обновљене на какој било основи.

У опште је стање не само у Хрватској него на целом северозападу Балкана било врло колебљиво, а Неретљани су на мору опет гусарили као и пре 870 године. Тада дужд Петар Кандијан I посла у лето 887 године на њих војску коју они одбише, те с тога дужд главом поведе у августу ново бродовље и продре до Мукура̑ (старинскога Муикура, Мукра, а словенскога Мокрога, данашње Макарске) на копну неретљанском. У првом сукобу Словени подлегоше: пет им лађа беше отето и секирама расечено и уништено а војска на суху разбијена од дужда. Али се одмах за тим поврате и навале с већом силом на Млечиће, погубе самога Кандијана и тако му разбију војску, да је у непријатељским рукама оставила мртво тело дуждево (18 септембра 887), те су га доцније крадом однели и сахранили у Граду.

4. Наша се пажња међу тим обраћа земљама у суседству крајева о којима се до сад говорило, земљама у српском Загорју. Али се тамо — још мање но другде — не може пра-

[1] По чистим се подацима за све време до 924 године не зна како је на послетку сплетска архијепископија остала према папи и патријарху. С тога неки писци узимају да је Сплет од 886 прешао к Риму а други, с више разлога, да је остао уз Цариград.

тити веза између насталих догађаја и крупних обрта велике балканске и јевропске политике. —

Било је у Загорју пред крај владе Мутимирове, кад од њега побеже у Хрватску његов синовац Петар, Гојников син. Неко време после тога умре Мутимир (891 године), а остави за собом три сина: Прибислава, Брана и Стевана. Они су владали под старешинством Прибислављевим свега годину дана (891—892).

У то је време у Хрватској кнезовао Бранимиров прејамник Мутимир, који на свом двору беше опкољен готово краљевским блеском. Између хрватских владалаца он први употребљара у свом кнежевском називу речи „по милости Божјој". Јамачно с његовим знањем и потпором удари крајем 892 године из Хрватске с војском Петар Гојниковић на кнеза Прибислава и браћу му. Може бити да је Петар имао у земљи својих присталица те да су му и они били у помоћи. Свакојако, он победи своје братучеде и прогна их у Хрватску. Ту су, по свој прилици, умрли Прибислав и Стеван. —

Није много прошло пошто је Петар Гојниковић насилно заузео престо, а на њега удари из Хрватске, 895, прогнани стричевић Бран Мутимировић са својим сином Павлом. Петар победи Брана, зароби га с Павлом и ослепи га. Али тим још не беше стечена безбедност отетом престолу. После две године (897) удари на Петра, и то сад из Бугарске, други његов братучед, Клонимир, син Петрова стрица Стројимира, кога тамо Мутимир протера кад и Гојника. Клонимир у почетку беше добре среће:

заузе знатан српски град Дашник или Даштаник (Достиник); али га после Петар победи и погуби. — Овај удар Клонимиров јасно казује да Петар није био у добру с Бугарском; али мало после тога склопи он пријатељство с тадашњим бугарским владаоцем Симеуном, сином Михаила Бориса, који га окуми, те му је Петар крстио првенца Михаила. Још Петар, ваљада овом приликом, посла у Бугарску ослепљенога Брана Мутимировића и сина му Павла.

5. Симеун, најславнији владалац бугарски, није био непосредни наследник свога оца. Михаило Борис беше најпре предао власт свом најстаријем сину Владимиру, а он се сам, љубећи побожни и мисаони живот, покалуђери и оде у манастир, али не преста гледати државне послове. Ну Владимир беше човек развратан, те прећаше да ће својим дивљим страстима упропастити све што се почело радити да се Бугарска уведе у ред културних хришћанских држава. Таки његов живот и владање подстаче после четири године Михаила Бориса да остави манастир и да Владимира збаци.

После некога времена подигне стари кнез на престо млађега сина Симеуна, васпитана у Цариграду са свим у духу хришћанском, па се опет повуче у манастирску тишину[1].

У ово се време између Бугарске и Византије прекиде мир који је трајао још од

[1] Ови су се догађаји десили између почетка 884 и краја 892 године најдаље. Иначе је готово немогућно одредити им ближе време збивања а то с тога што неки споменици одређују као време владања Владимирова баш оне године којих је по другим изворима Симеун већ био на престолу.

покрштења бугарскога (864). Цар Лав, поред све учености која му је с правом стекла име Мудри, беше човек којим су у животу владале жене и љубимци. Он и даде повод том рату: предаде закуп царинских доходака од бугарске трговине двојици трговаца, Ставраћију и Кузми, који, да своје злоупотребе крију од контроле, пренесоше с помоћу моћнога ушкопљеника Мусика тржиште из Цариграда у Солун. Тај самовољни поступак веома уђаше интересима бугарске трговине, у то време веома знатне, и Симеун[1] тражаше од Лава да уклони те злоупотребе; али се на његове захтеве није обраћала пажња. Тада се поче рат, занимљив по свом узроку, необичном у та времена, и значајан по својим последицама.

6. Византинци буду у самом почетку разбијени до ноге у Тракији. Тада се Лав одлучи да великим даровима дигне против Симеуна Угре или Маџаре. Ово беше народ финскога стабла који се у почетку овога, IX, века беше кренуо из своје дотадашње постојбине на суподини средњега Урала пут југозапада и населио се у равници међу Доном и Днепром, одакле су их 885 године турски Печенези потисли на запад, те се угарска ордија тада налазила у Углу, старом насељу бугарском између Днестра и Дунава.

Лав сам пише да му је тај народ био послан с неба и да их је небески промисао наоружао за спас царевини. Угри пређу на

[1] Грчки извори о овом рату говоре само о Симеуну а Владимира не спомињу.

византинском бродовљу Дунав и у три битке тако потуку Симеуна, да је био принуђен заклонити се иза јаких градских зидова, а они навалише пустошећи сву земљу до саме престонице Преслава.

То је баш било време кад је на средњем Дунаву опет букнула борба између Немачке и моравских Словена, те је тадашњи краљ Арнулф гледао на све стране да нађе савезника против Светопука[1]. Тада је Арнулф послао и на бугарски двор[2] посланике, да обнове стари уговор Лудвика Немачкога с Михаилом Борисом и да се прекине извоз соли из Бугарске у Моравску, а уједно позва и Угре у помоћ против Светопука (892). И баш кад су Угри, одазивајући се позиву његову, пустошили Моравску и Панонију, удружи се Симеун с Печенезима, угарским источним суседима и непријатељима, и нападне 892 године Угао; њихне породице, које су ту биле заостале са слабом заштитом, беху делом истребљене делом заробљене. — Кад се за тим бугарска и печенешка војска повукла а угарска стигла из Светопукове државе и видела расап њихових насеља, њихове поглавице одлуче да ту земљу, на

[1] После мира 884 године (види главу 5, 8, напомену) Арнулф и Светопук беху остали у пријатељству, те је овај много помогао Арнулфу да збаци свога стрица, цара Карла Дебелога (887), и сам заузме краљевски престо у Немачкој. Сам Светопук беше своју земљу подигао до велике спољашње снаге: осим Велике Моравске и Паноније, он тада владаше Чешком и многим словенским племенима на Лаби и Одри. Почињући борбу с њим Арнулф знађаше с каким се противником има носити, с тога су и биле велике његове припреме.

[2] Немачки летописац именује у овој прилици Владимира као бугарскога владаоца а не Симеуна.

ударцу њиховим крвницима Печенезима, оставе и пођу на Тису и средњи Дунав, па ту своју одлуку брзо и извршише (око 895).

7. Кад је Симеун сатро угарско легло, обрну се са свом снагом против Византињана; прошав Адријанопољ, разби их на цариградском путу код Булгарофигона (садашње Ески-Бабе) и принуди на мир којим се подвезаше на плаћање годишњега дохотка Бугарима (893).

Мир који опет наста чувао је брижљиво Симеун избегавајући сукобе с Византијом, и тако потраја пуних двадесет година. Та безбедност беше Симеуну преко потребна да би се могао даље носити с Угрима, јер с њиховом сеобом из Угла у средњу Јевропу није било прекинуто ратовање између Бугара и њих. Немачки летописац бележи године 896 борбе бугарске с Угрима, јамачно вођене око бугарских кнежевина на левој обали Дунава. О свему томе ништа поузданије данас није познато: јасно је само да од тога времена нема више бугарске власти на северу Дунава. У најисточније крајеве, до према Дрстру, пружише се Печенези, а западне Угри нешто узеше нешто опустише својим робљењем. Од десет кнежевина, на колико се Бугарска делила, четири беху са северне стране Дунава, и то јој сад све пропаде. Између осталога од тада изгубише и Браничевци, зависни од Бугарске, сву земљу на левој обали дунавској, и осташе им само крајеви на десном брегу. Све то беше неизмеран губитак који је Симеуну, ваљада, преполовио простор земљишта

државнога. То Бугарска никад више није могла накнадити.

8. Наместивши се на Тиси и на левој обали средњега Дунава, Угри постају стална погибао својој околини. Уз бугарске области на првом је месту изложена њиховим ударима Арнулфова Панонија[1]. Да ојача одбрану Панонији предаде је Арнулф посавском кнезу Браславу (896). Међу тим насташе између Светопукових синова и наследника, Мојмира и Светопука, борбе у које се умеша и Арнулф, те понови рат између Немачке и Моравске (898). То се продужи и после Арнулфове смрти (899) за владе његова сина Лудвика Детета (899—911) све до 901 године.

Тим се борбама користише Угри. Њихне су навале на суседне земље биле страховите. У Панонији се дотле дотерало до 900 године, да у целој земљи не беше више ни једне једине цркве. Великоморавску државу оборише 90⁵/₆ године; а великом победом над немачком војском и њеним савезницима код Пожуна 907 године обезбедише на средњем Дунаву господство подигнуто на развалинама Паноније, Велике Моравске и других области. Што тада претече тамошњега словенскога народа а не потпаде под Угре или се не склони на север, то побеже у Хрватску, Бугарску и српско Загорје.

[1] У Великој Моравској беше умро Светопук 894 године, а наследише га два сина, Мојмир и Светопук. Тада Арнулф утврди с њима мир по ком изгубише Панонију. Од њих се уједно отрже и Чешка а и савезна племена на Лаби и Одри.

7. Ученици Ћирилови и Методијеви доносе словенску књигу балканским Словенима.

1. Двадесет година пре пропасти великоморавске државе пропаде панонско-моравским Словенима још једна народна тековина; и двадесет година пре бежања моравскога и панонскога народа по суседству од силе угарске друга једна емиграција беше се склонила из свога моравско-панонскога завичаја. Ти ускоци беху ученици Ћирилови и Методијеви, а словенска тековина што тамо погибе с њиховим одласком беше словенска народна црква.

Кад се Методије око 874 године на позив кнеза Светопука вратио у Моравску[1], те кад га папа Јован VIII постави за архијепископа моравске цркве, насташе за њега нове невоље. Поред свих својих других одличних владалачких особина Светопук није схватао значај словенске народне просвете и цркве и по саму државну будућност. С тога су га немачки свештеници и могли толико придобити на своју страну, да им је допуштао радити шта су хтели, а они нису презали ни од насиља ни од потворе, само да науде Методију и његову раду. Уз то ни у папе Јована VIII немаше Методије сталне потпоре. Управ око 878 године збива се промена у понашању Јованову према словенској ствари, чему је, може бити, допринело и његово неуспевање код балкан-

[1] Види главу 5, 8, напомену.

ских Словена, поред тадашњега општег политичког стања, нарочито у Италији[1].

2. Тако је Методије до краја свога живота проживео у непрестаној борби са својим противницима. Он је умро 885 назначив за свога наследника између својих ученика Моравћанина Горазда. Али тек сад добију мах Немци. Папа Стеван VI (885—891) забрани словенску службу и уста против тога што се Методије усудио одредити себи наследника и тим присвојио себи туђе право. Светопук са свим остави без заштите Методијеве ученике, и Немци их баце у тамницу па за тим протерају из земље. Било их је око две стотине, они се разбежаше у Хрватску, у српске самосталне државе и у Бугарску.

С тим ускоцима прешла је и словенска књига к Словенима по свим тим државама Балканскога Полуострва. Доцније, после двадесетак година, к овим људима, носиоцима књиге словенске, придође на Балкан, услед угарске навале, и доста оних нових панонских бегунаца. Ово је био свет који први беше окусио милину Ћирилова и Методијева словенскога рада и који је без сумње дубоко зажалио протеривање њихових ученика. Долазак тога света без сваке је сумње у многим

[1] Тај је нови папин правац неколико скренут к старом години 879/80, кад се понављају покушаји с Бугарском а Хрватска добива Риму, те и Методије иде још једном у Рим и успешно свршује с Јованом. Али прве заштите не беше више Методију у Јована! Нарочито је он много претрпео од нитранскога јепископа, лукавога Немца Вихинга, који је својим сплеткама против свога старешине Методија имао пресуднога утицаја код Светопука, те је овај њему више веровао него Методију.

крајевима могао само увећати број оних, који би прихватили словенску службу, и само оснажити топлину тога прихватања.

3. Тако несрећа која снађе моравско-панонске Словене донесе њиховим балканским рођацима словенску књигу. Што ови за толико време својих дугих веза с Византијом не стекоше право из Цариграда, добише сад преко удаљенога севера али опет из тога истога извора.

Кад је оно политика цара Михаила III (842—867) прихватила молбу кнеза Растислава и послала му у помоћ своје изасланике Ћирила и Методија, она немаше према тим далеким Словенима никаких освајачких намера. Њој је довољно било што Растислављевим Словенима помаже против римскога папства, свога супарника и противника. За то је требало потпомоћи одржање и развијање тамошњих народних особина против немачкога и латинскога утицаја, и то постигоше побожна, учена и умна браћа солунска кад смислише и остварише словенску цркву и књигу. Али Византија имаше са свим друкчије намере према Словенима на Балкану. Њима нити је дала нити би икад дала као Великоморављанима онакво средство за одбрану свога народнога живота; на њих је баш она сама ударала, те би то оружје они најпре против ње имали да употребе.

Сами балкански Словени оно, што случајно добивају доласком словенских књижевника, нису се пре овога могли ни сетити да

и од кога траже. Онај мањи део њих, који је раније био пригрлио нову веру, није на то могао помишљати, јер је био предан не само хришћанству него и Византији с њим заједно. Још је природније што то с друге стране није ни на ум падало оном великом мноштву балканских Словена равнодушних или неповерљивих према хришћанству баш због те њихове равнодушности и неповерљивости. У њих је било јако осећање своје народне засебности према Византији и топла љубав, можда пуна поноса, према свему што их је делило и разликовало од Византије. Али то осећање и та љубав беху се дотле, за дуго, само повукли у своју простоту; народна свест, не могући се борити са свим средствима моћне византинске просвећености, могаше се одупирати само муклим непримањем онога што јој се наметало. На таки се начин дуго показивао тај отпор и према примању хришћанства, док се он у овом погледу не савлада и не сврши крштењем словенским; тим је народни словенски отпор византинском утицању био веома сузбијен, и могло се чинити да ће га византинско хришћанство све више сузбијати напредујући и продирући у многе гране народнога живота.

4. Али добивањем словенске књиге од моравско-панонских учитеља стање се много измени. Народ доби маха да изађе из своје повучености и слободно брани своје особине, да уђе у други, за њега нов, свет мисли те да ступи као активан чинилац међу остале на-

роде који су књигу држали као неко своје народно добро, часно а заслужено. Тим се словенским добитком отклонише штете које су за народни опстанак могле настати после покрштења; примање хришћанства од стране Бугара и Словена, што беше велики успех византински, сврши се сад победом тих истих Словена.

Колико је за успешност хришћанскога рада и утицања на живот народни било од неоцењене користи што словенска народна књига поста милом и безазорном везом између Словена и хришћанства, те и ово поста њима вером милом и драгом; толико је Словенима била срећа за њихов народни и државни опстанак што, ставивши крст на себе, добише у брзо, као круну тога чина, своју народну просвету и књижевност. Кад тако књигу стёче, као да се и народни језик одреши: Словенство има од сад своје гласило као што га имају и Цариград и Рим. Оно од тад беше обезбеђено да на Балкану живи као културна јединица; никака туђинска најезда неће га већ затећи голорука; оно неће бити проста гомила, грађа, коју ће одрођавати, да се после од ње стварају и хране, туђи народни животи.

5. Данас се не могу пратити први радови око почетака словенске књиге и цркве у Хрватској и у српским самосталним државама. За Хрватску се може рећи да пробуђена народна свест, која се у црквеном погледу показивала тежњом за независношћу од сплетске митрополије, беше готово земљиште за Ме-

тодијеве ученике. Њихова се наука и књига брзо прими, те су од тога времена имали Хрвати словенска слова и језик у својим црквама. — За догађаје у српским државама још се мање може говорити. Већ је споменута претпоставка да је словенски рад из Коцељеве Паноније захватио и Мутимирову кнежевину. А да ли се и који од Методијевих ученика уставио тамо, управо међу Бугарском и Хрватском, нема забележено. Једино се могу споменути три пута којима је у српско Поморје и Загорје дошла словенска књига и црква. Први би, по времену, пут и долазак био непосредно из Паноније; друга су два нешто доцнија: први из Хрватске у Поморје нарочито у северније крајеве, и други из Бугарске у Загорје и дукљанске крајеве у Поморју. —

Вредно је споменути да словенска црква на Балкану није наишла у Византињана и њихове цркве на противност, каку је природно могла очекивати. У том јој је без сумње много помогло што се још памтило ко је и одакле јој је био оснивач и чија га је рука на тај посао била послала. Противно византинској јерархији, латинска далматинска црква дочека словенске црквене раднике у Хрватској и српском Поморју као отворен непријатељ. Она је правилно у њихову раду гледала ново оружје које, њој противна, словенска свест добива против њеног Латинства; зато она предусрете дело словенских апостола онако исто непри-

јатељски као оно немачки јепископат у Панонији и Великој Моравској, па се од туд излегоше дуге распре и борбе.

8. Оснивање словенске народне цркве и књижевности у Бугарској.

1. За Бугарску, једину међу словенским државама на Балкану, има више забележено о преласку словенских књижевника из Велике Моравске и о њихову раду на народној цркви и просвети, те је доста јасна слика тих знаменитих догађаја.

Цело оно време у које су словенски апостоли радили на средњем Дунаву и још неколико после Методијеве смрти Бугарска је провела у изузетном и плодном мировању. Шта више и после, кад су северне бугарске кнежевине постале поприштем дивљачке најезде, балканске су јој земље још дуго остале на миру, тако да је, ако се само изузме рат с царем Лавом (892—3), имала читаво пола века мирнога развића, од покрштења бугарскога (864) до после смрти Лава Мудрога († 912). То је мировање оставило неизглађивих трагова напредовања народнога у Бугарској. Тада су Словени и Бугари имали маха да пређу тешки морални прелом после примљенога хришћанства, те да се види с каком ће својом културном снагом моћи седети у просветној заједници хришћанских народа. Тај период зове један савременик, цариградски патрија-

рах Никола Мистик, најсрећнијим временом у целој историји узајамних веза бугарско-византинских, и данашња наука може то потпуно примити, па и онда кад гледа на времена која су после тога настајала.

На државном уређењу покрштенога народа у Бугарској најпре се радило неуморно под руком самога Михаила Бориса. Овај ни после, кад је одступио с престола и живео у калуђерству, није престајао пазити у опште јавни живот а нарочито с погледом на верске прилике, што се види и из његова поступка према Владимиру. Син му Симеун беше у томе вредан сарадник. А кад после дугога времена Михаило Борис умре, 2 маја 907, Симеун настави његов просветни рад најпреданије.

2. И ако се показао као одличан ратник и у рату 892—3 и у другом, још знатнијем, крајем владе и живота свога, Симеун имаше све особине владаоца који уме ценити мирни развитак народни. У време, које наста после мира с Грцима 893, њему се тек наврши тридесет година, те је његова чилост лепо одговарала старачкој прибраности његова родитеља, а у време очине смрти било му је непуних четрдесет и пет година. Он по својој учености није нимало заостајао иза својих савременика на Босфору Лава Мудрога и његова сина Константина Порфирођенита. Већ као дете од осам година био је послан ради образовања у Цариград и провео је тамо своју младост, те су га због тога школовања Грци

називали полугрком („емијарг“). Патријарах Никола Мистик, који га је лично знао, пише њему самом 923 године: „Знам да сваки дан напајаш своју прекрасну душу животворном водом учења; знам да и ти, жељан знања, читаш старинске књиге“. А на другим местима он говори да се Симеун одликује душевном племенитошћу којој дру̑ге нема, здравим суђењем: по уму није имао себи једнакога, мрзео је зло, клонио се неправде, био украшен свим врлинама; дичиле су га трезвеност и простота живота. Тај кротки и учени владалац ипак лично заповедаше у великим биткама па би се и сам главом умешао у борбу.

Ако је Михаило Борис заслужио што се њим отпочео ред бугарских светитеља, Симеун је, по речима патријарха Мистика, у својих савременика стекао опште дивљење, те је свој народ довео до „врхунца славе“.

3. Мало је података по којима би се могли видети непосредни плодови првих настојавања Михаила Бориса и Симеуна око хришћанства. Међу тим има један сачуван по ком се види да је хришћанство дубоко утицало на народни живот у Бугарској, јер се по том случају виде последице хришћанскога деловања на појединца, на моралну личност људи̑ онога времена. То је догађај с Јованом Рилским, хришћанским пустињиком, чији ћемо живот испричати по подацима једнога старога описа.

Јован се родио 876 године у селу Скрину, на десној обали горње Струме југоисточно од

града Велбужда. Родитељи су му били средњега стања, и после њихове смрти Јован се отрже од света и брата рођенога и склони се као пустињик у оближњу гору Рујан, која се ослања на велику Осогов Планину што дели горњу Струму од горњега Вардара. То је било још за живота Михаила Бориса. Јован је за тим дошао у пустињу рилску[1]. Доцније је из Риле отишао у пернички крај на самом изворном крају Струме и за тим оде у Витошу, па се опет врати у планину Рилу. Он је преживео сјајно царовање Симеуново и последњих двадесет година провео за владе његова сина Петра (927—969). Како овај цар зажеле видети Јована, а овај бежаше од света, те се није знало где је, буду послани ловци, да га траже, и ови га после великих мука једва нађу и јаве Петру. Цар дође до реке Риле, леве притоке Струмине, и пође донекле уз реку па за тим окрену у страну и могаше само из далека видети светитеља, не могав му се прикучити. Ту цар насу чашу злата и посла је пустињику, али овај одговори да његово није ни да војводује ни да тргује, па врати злато цару а чашу задржи за спомен.

[1] Ту је најпре отишао у место Голац, где је провео седам месеца; за тим се уклонио у место Вртоп, где је нашао пећину, у коју не допираху ни ветар ни сунце, и где га је анђео маном хранио. У тој је пећини остао три и по године, а по том је нашао неку стену, високу четрдесет сежања а на врху широку колико штит. И Јован се попе на ту стену, и оста на њој седам година и четири месеца, пустивши да му тело бију мразови и буре, трпећи врућину и тучу небеску. Јован Богослов долажаше да га подупре и да му помогне да не клоне, кад би га зли духови искушавали.

Јован је умр̂о у том крају 946 године, кад му је била већ седамдесета.

4. Појав Јована Рилскога јасно показује којом је својом страном византинско хришћанство утицало на народ у Бугарској[1]. Потврда је томе и калуђерење Михаила Бориса па и живот самога Симеуна за који Никола Мистик вели да се је мало разликовао од живота пустињичкога. Да се мисаони и душевни живот балканских Словена не окрене у велико тим правцем, заслуга је нових догађаја који се десише. —

Пошто су немачки гониоци пустили из затвора словенске свештенике, протераше их стражарно, и они се растурише куд који. Од ових се упутише к Бугарској заједно Климентије, Наум и Анђелар[2]. Кад су приспели на брег Дунаву, свезаше ликом три дрвета: на њима их вода пренесе, те на последтку присташе у Београд, где је тада била граница бугарске државе. Тако је Београд пре пуну хиљаду година постао првим уточи-

[1] Не би било обазриво узимати појав Јована Рилскога као рани плод покрштења од 864 године, јер би таки утицај, а за оно кратко време, тешко могао продрети до маленога и незнатнога села Скрина. Струмски су крајеви од времена Јустинијана VI Ринотмита (689) па кроз цео VIII и у самом почетку IX века били у власти византинској. Они су јамачно били и покрштени, јер да се од Византије на томе радило несумњив је доказ што се крајем VIII и почетком IX века спомиње владика Јевтимије из Среца, дакле из места још дубље на северу према ондашњој бугарској граници.

[2] Шта је било с Гораздом, старешином међу Методијевим ученицима, не зна се. Његове се мошти нађоше у ондашњој Бугарској, те или је сам за живота засебно дошао у Бугарску па умр̂о брзо пре него што је имао времена да какву год радњу отпочне и остави о томе трага, или му је тамо тело пренесено после смрти, и ако је ово теже узети.

штем првим словенским књижевницима гоњеним од средњојевропске просвете и политике. У њему су прогнаници били од њих безбедни. Они се јавише начелнику града, и њему испричаше све што се с њима догодило[1]. Саслушав их начелник нађе да треба да их пошље своме господару Михаилу Борису, чим би се одморили од дугога пута, јер је, вели се, знао да је Михаило Борис веома жељан таких људи. Тако их без сумње упути у Преслав, престоницу на реци Тичи или Великој Камчији у источном делу Бугарске.

Климентије, Наум и Анђелар приспеју к Михаилу Борису, и он их дочека с радошћу и с почастима које су доликовале њиховоме чину, обдари их одмах прикладним оделом и одреди им куће које се одређују првим његовим пријатељима. Он је с њима жељно беседио сваки дан, слушајући из њихових уста о старијим догађајима, о животу светитељâ и о светом писму. И остала господа и знаменитији и богатији људи, који су се налазили на бугарском двору, беседили су с књижевницима словенским, а гдекоји их стадоше к себи у госте позивати.

5. Ну поред свег овакога дочека, види се, није овде ишло с Климентијем и његовим друговима све баш глатко. Грчка јерархија бугарска, саревњива према свему са запада,

[1] У животу Климентијеву зове се београдски заповедник Борита-кан, а у Наумову Радислав. Ово ће друго бити правилније, а прво је име могло постати што су се пометњом а из незнања име и титула самога владаоца Бориса хана дали његову управнику.

могаше их сматрати папиним људима; није их могла много друкчије гледати и кад их је сматрала као представнике словенске народне цркве. С друге их стране оно остатака старе чисте бугарске странке гледаше можда непријатељски, као Словене. Међу тим Михаило Борис као да није био на чисто шта ће с њима. У то му један од великаша по имену Ехач заиште Климентија и Наума, да их води к себи, и он то одмах пусти. Другоме опет, Чаславу, одобри да може узети Анђелара

Великаши Ехач и Часлав живели су у областима далеко од Преслава, по свему би се могло рећи, у крајњем југозападу бугарске државе, на Охридском Језеру и рекама Деволу и Семену. Ту су дакле словенски књижевници склоњени, управ у неку руку интернирани, док се не смисли шта ће се с њима, и то у крају где се могло мислити да ће се најмање моћи на њих што сумњати. И по етнографском саставу и по образованости ти су крајеви могли имати више или воље или спреме за нову словенску науку. — Ту осташе Климентије и Наум код Ехача, али Часлав није могао дуго имати код себе Анђелара, јер му на скоро по том умре.

6. Међу тим ни Михаило Борис није престајао мислити о књижевницима. Данас се не може знати каке су намере биле у њега, и је ли већ он онда имао у глави да њиховим радом пословени цркву у Бугарској, те јесу ли, у таком случају, његови поступци с Климентијем били огледи и поступни кораци ис-

кусна и трезвена државника или су то била само дела у опште побожна хришћанина.

Свакојако он после подужега времена издвоји из велике државне области Котокије крај Кутмичивицу у садашњој јужној Арбанаској, негде између Авлоне и Корче. Над том земљом постави за самостална управника Добрету па је одреди Климентију, да у њој развије свој учитељски рад. Михаило Борис разумеваше колико ће за таки посао бити од потребе државне помоћи и материјалних средстава, па се и за то побрину Климентију. Добретина је дужност била да му као управни старешина у свему буде на руци, а становништво буде опроштено од свих државних и владалачких данака, с тим да слушају Климентија и њему дохотке дају. Уза све то даде му у Деволу[1] три куће од најбољих кнезовских, да га служе, и још му поклони два места за одмор. Једно беше у унутрашњости, у околини охридској, а друго у приморју, у области познатога племена Војинићâ, у околини њихова града Главнице, на десној обали реке Каламе, десетак петнаест километара далеко од мора. — Исто тако буде намештен и Наум у крају између Охридскога Језера и тока Деволова.

7. Михаило је Борис за земљиште дакле Климентијеве и Наумове радње одредио крајеве југозападно од Охрида, у водопађи Јадранскога Мора. У оно је време цела јадранска во-

[1] Девол се звао, осим реке, и крај око горњега јој тока и град (који се још звао Звездом).

допађа од иза реке Девола и Језера Охридскога и Преспанскога на северу па до Језера Јанинскога и тока Каламе на југу била прекриљена Словенима, и ако је заједно с овима ту било и доста староседелаца Влаха и нарочито Арбанаса. Ту се пре међу осталим словенским племенима истицаху снагом и политичким развићем Војинићи, док их Бугари под Борисом не подвластише. Што је сад Михаило Борис баш ове крајеве изабрао Климентију и Науму, томе је могао нешто бити узрок и тамошњи језик. Помињато је како је словенски језик по источним крајевима Балканскога Полуострва био доста страдао утицајем староседелачким[1]; нова туђинска навала, бугарска, могла је само умножити то рушење. Западни су крајеви међу тим били јачи, и нема сумње да је између југозападних говора тадашње бугарске државе и Ћирилова и Методијева солунскога било само незнатних дијалектичких разлика[2].

Ту се дакле диже први расадник словенске писмености и духовне књижевности на Балканском Полуострву. Ту су се најдуже сачували и спомени радње словенских књижевника. Ту у Београду налазе се и данас не само мошти Анђеларове него и Гораздове, и ако се за овога не спомиње да је тамо што

[1] Види у II одсеку главу **5**, 5 и 6.

[2] Томе се може додати да је говор самога Методија, тога правога учитеља Климентијева, био примакнут војинићском говору и самим дугим бављењем Методијевим у непосредном суседству војинићском, кад је оно кнезовао над Словенима (упореди главу **3**, 5 с напоменом).

радио. Ту је, на Охридском Језеру, и гроб Наумов, а у самом Охриду налази се гроб Климентијев. Па и до данашњега дана народ је у једном делу те земље и у њену суседству сачувао пошту спомену све ове четворице заједно с петим им другом Савом и с њиховим великим учитељима Ћирилом и Методијем, назвавши их именом светих Седмопочетника или свете Седморице.

8. Климентије је све што му је дано употребио на проповедање Божје речи, како је желео сам Михаило Борис, и настављајући у свему онако како се и у Великој Моравској радило под руком Ћириловом и Методијевом: казиваше свима науку Христову, разговарајући се с њима о спасоносним уредбама Христовим и његовим божанским поукама и објашњавајући им све што беше тамно у Светоме Писму. Тако скупи брзо у Кутмичивици читаве три хиљаде и пет стотина ученика, и с њима је највише радио. Али је између њих издвојио неке и с тима је био још ближе; ти су с њим били без прекида. Могли су видети све што ради, чути све што говори. Али га никад не видеше беспослена, јер он или учаше децу било показујући им слова било вежбајући им руку у писању било тумачећи им што је писано, или се мољаше дан и ноћ Богу или се забављаше читањем или писаше књиге. Између ученика Климентије је бирао читаче, подђаконе и ђаконе. Спремивши их, послао их је три стотине у нурије, и над њима други управници нису имали никакве власти.

Осем свега тога подигне у Охриду од својих доходака цркву и до ње манастир, па доцније у истом месту још и другу цркву.

Исто тако и Наум подиже благом, које му даваху Михаило Борис и Симеун, манастир светога Арханђела Михаила на јужној обали Охридскога Језера (905). Он после некога времена умре у дубокој старости, и тело му сам Климентије положи ту у његовој задужбини, која се и данас зове његовим именом.

9. Овако жив, смишљен и крепак рад брзо поче хватати корена у народу по крајевима међу Охридом и Главницом. И Климентије не сустајаше него настојаваше тако више од седам година, те се народ листом одзиваше словенској служби у цркви и књижевности, и то је њему била најбоља оцена. А рад се и успех непрестано шираше, и глас о њему иђаше даље по народу све више и више

Све то учини те Симеун хтеде и лично познати Климентија. Он га позва к себи и прими га с највећим одликовањем. Стари опис Климентијева живота каже како је цар Симеун мислио да је слава за Бугарску и за његово царовање што је Климентијев посао тако напредан. Каке год да су биле прве намере Симеунова оца са словенским учитељима, син је имао пред собом ствар зрелу, сјајно прихваћену од народа, којој је само још ваљало дати владаочеву потврду, па да се развија и даље и постигне целокупан успех, онако како по својој природи буде заслуживала. И пошто је Климентије већ био подигао врсних

ученика, његовој се ствари даде уједно државна и црквена потврда тим управо што се Климентије постави за јепископа у Велици или Древници. То је било у оном истом крају у ком је и дотле радио, можда у жупи реке Дрина, леве притоке Војушине.

Климентије беше у Бугарској први јепископ који је радио словенским језиком. Његово постављење беше знатан догађај у животу балканских Словена, један од најзнатнијих у историји онога времена. Тек овим Симеуновим поступком измирена је у Бугарској државна и црквена власт са словенским учитељима. Тек тада је држава примила свечано словенску службу и узела је потпуно у своју заштиту, тако рећи одобравајући јој да се може ширити у све крајеве.

10. Нова власт и почаст донесе Климентију нове трудове. Како је широко он схватао свој учитељски и проповеднички позив, види се што се није ограничио на чисто црквено поље, да речју и писмом шири Христову науку у народ. Он је мислио да се за то треба савијати око свега што може дизати душу народну. Кад је још пре рукоположења зидао оне две цркве у Охриду, старао се да испадну обликом лепше од дотадашњих, да би и лепотом грађевине привлачиле народ на службу и молитву. Па не само то него — да би и на привредном пољу стање народно унапредио — видећи да земља нема лепога воћа, набави и пресади из Грчке сваке врсте пи-

томих воћака. Богатећи своје стадо, он га уједно васпитаваше и питомљаше.

Словенска се књига и служба стаде брзо из Климентијева владичанства ширити на све стране. Најзнатније место где је она од туд доспела беше Охрид. То је место Климентију било прирасло за срце, и оно поста првим већим средиштем у ком се оне окућише. Као сарадник Климентијев јавља се Константин Панонац, такође ученик Методијев, те је као јепископ у време Симеуново био други иза Климентија који је вршио јепископску службу словенским језиком.

Ово што се поче с њима настави се после с другима по осталим јепархијама, без сумње редом, како би која обудовела. Грчка црква одступаше корак по корак, док словенска не прекрили целу Симеунову државу. Ово беше од великога значаја, поред свега другога, и за завршетак борбе коју је словенско становништво у Бугарској имало, ради одржања свога, с осталим народностима а најпре с бугарском. Већ примање хришћанства беше донело пресудан ударац превласти бугарске народности; али ова је ипак била још доста јака у најисточнијим крајевима Симеунове земље, те се у време овога владаоца већина државника и војвода спомињу с несловенским именима, наравно и кад се оставе на страну хришћанска календарска имена. Али кад Словени добише за се и за све остале државлане словенску цркву и књижевност, те државна и дворска просвета узе на се сло-

венско обележје, тада се стари азиски бугарски живот и његов језик сузби у тако тесне границе, да му траг брзо са свим ишчиле, и Бугарска оста чистом словенском државом.

11. Додатак: Златно време словенске књиге у Бугарској.

Природно је што с радом на пословењивању хришћанске цркве у Бугарској иђаше упоредо и жив рад на словенској црквеној књижевности. Симеуново се време зове управ златним веком словенске црквене књижевности, каки она иначе није до сад имала. То беше читав покрет који се развијаше под руком самога Симеуна који је по речима једнога од тадашњих словенских књижевника „своје дворнице пунио књигама".

И ту Климентије беше један од првих почетника. Он виђаше како је народ прост и како му попови једва знају читати грчки, а шта је у тим књигама да ништа не знају, пак како су са свим неуки, пошто немају на свом језику књига за поуку. С тога, пошто је завладичен, састави беседе за све веће и мање празнике, просто и разговетно; у њима није било ништа ни предубоко ни превисоко него све онако како ће их и најпростији разумети. — Сва та књижевна дела и остало што је писао за црквену потребу и поуку, Климентије смести у свом манастиру у Охриду. — У дубокој старости, поштован од свију, Климентије премину 27 јуна 916 године

Као сарадник у овом пословању јавља се још један књижевник пореклом с оне стране Дунава. То је Климентијев друг по ученишту и по јепископству, Константин Панонац, који се, по споменима у његовим делима писаним пре но што је завладичен, иначе зове и Константин Пресвитер (свештеник). Он је 898 године по жељи свога и Климентијева друга, старца Наума, преводио неке беседе Јована Златоуста и других проповедника за све недеље преко године. Ту је нађена и једна његова оригинална беседа и више оригиналних почетака и завршетака при преведеним про-

поведима[1]. Доцније је, 906 године, по жељи Симеуновој превео четири беседе Атанасија Александринскога против аријеваца.

Док су Константинови, као и Климентијеви, списи намењени да се народ поучи и утврди у вери, други један књижевник, Јован, назван јексархом бугарским, преводи и пише, по угледу на тадашње Византињане, учене богословске расправе. Тако је превео богословију Јована Дамаскина под натписом „Небеса“ и друга нека његова дела. А сам је по грчким писцима израдио у делу „Шестодневу“ расправу и тумачење Библијина писања како је Бог створио свет за шест дана. — Од још многих других писаца овога времена спомиње се калуђер Храбар по свом чланку „О словима („писменима“)“.

Па и сам цар Симеун, нови Птоломије, како га тада називаху, прихватио се писања. „Испитавши све књиге Светога Писма, старе и нове, и свих учитеља нарав и обичаје и мудрост — пише један стари рукопис — цар Симеун зачуди се мудрости блаженога Јована Златоуста, па како беше навикао све књиге његове читати, одабра из тих књига беседе и сложи их у једну књигу и прозва је Златоструја (тј. слова, беседе)“[2].

Сва та и још многа друга дела ове књижевности намењена су народној поуци и васпитању у чисто хришћанском духу. Највише је духовних беседа, у којима се или тумаче хришћанске истине и јеванђеља што се читају у цркви или се причају животи Божјих угодника, на које треба да се угледа прави хришћанин. Сви су ти списи, осим само неколико, или прости

[1] Пред свим овим беседама има Константинова песмица — молитва у стиховима, — до данас прва и најстарија у свих Словена.

[2] Неки мисле да Симеун није писац тога дела, бар не целога, већ само покретач. — Овој великој популарности Златоустовој у ондашњих балканских Словена лепо одговара што су његове беседе биле после седам и по векова први предмет књижевном раду Доситеја Обрадовића, почетника нове српске књижевности, који је у својој «Буквици» превео одабране одломке из њих.

преводи грчких књига или изводи, неки више а неки мање самостални, опет из њих.

Млада словенска књижевност није се могла отети утицају богате и напредне просвете византинске; пошто се у њеном подручју развијала, морала се за њом и поводити. Тако је ова књижевност, не само преводећи него и у оно мало оригинала, пошла са свим за грчком, те јој је слична, колико само може бити пажљив препочетак својој прегледаоници. Грчка је књига у оно време била, међу тим, ударила правцем у ком су црквени дух и потребе претезале над свима осталима. У осталом на ту су страну упућивале словенску књигу и саме њене и народне унутрашње потребе. Остали народни духовни живот није био дотле развијен, да би осећао или имао каке потребе за писану књижевност; остајале су једино црквене потребе, и њих је књижевност сјајно подмирила. Не само то, него је ова књижевна радња Симеунова времена била најглавније што се на том пољу до сад на Балкану приновило оном што беше урађено у Великој Моравској и Панонији. Осем свега тога, ова је књижевност, пошто је пренесена к Србима и Русима, била и тим народима духовна храна, док их није покренула да сами своју књигу створе и развију.

Ипак је и у Бугарској била једна врста дела која није била чисто црквена. То беху летописи у којима се, истина опет с црквенога гледишта, приповедаху знатнији историски догађаји од створења света па до оних дана. Њих су већ у време Симеуново почели преводити с грчкога. Је ли се тада или тек доцније почело и превођење разних приповедака, пуних песничкога, митскога или полуисторискога садржаја, — не може се још поуздано тврдити.

Свим овим побожним трудом и настојавањем успело се да се поред две најразвијеније тадашње писане књижевности у Јевропи, грчке и латинске, подигне и трећа словенска, богата делима црквено-побожне садржине. И, ако и јесте у њој врло мало самотворога, само то што се успело да се створи књижевност сло-

венска довољно је, колико по себи, толико као знак народнога развића. А ово се последње све јасно види у целом овом књижевном покрету; све ондашње књижевне раднике једнако одушевљава велика мисао Ћирилова и Методијева; они све, што год раде, раде у живој свести да је све то на корист словенскога народа; сва се њихова радња креће на јави, у средини народној и његову је добру намењена. — —

У време овога бујнога пословања извршена је једна промена, јамачно на двору Симеунову и у крајевима источним. Тада су се у Грка у опште слабо употребљавала она курсивна слова која је Ћирило пре педесет година био узео за словенску буквицу; напротив употребљавала су се мала унцијална, која су била простија и лакша за писање од оних[1]. Сад се и при раду на словенској књизи у Бугарској почеше употребљавати више ова унцијална, додајући им из старе Ћирилове (курсивне) буквице слова за оне гласове којих није било у грчком језику и његовој буквици. Овом узимању нових слова можда је много допринела њихова већа простота а нешто и дотадашње навике црквених људи Симеунових, па би се чак могло узети да је усвајање тих слова сматрано као неки уступак који њима чини словенска књига. Стара се пак слова држаху много дуже у крајевима где су живели и радили Климентије с друговима и њихови ученици[2]. Они, које су због Ћирилових књига гонили у Моравској, нису били људи који би у њима ишта могли мењати. Климентије за свега свога века, а тај је у новој постојбини трајао близу тридесет година, предаваше јамачно онако како је једном научио.

Исти је разлог нешто припомогао што се у њега и његових другова исто тако чувао и језик са свим својим особинама, онако како су га са собом донели у светим

[1] Унцијална су слова обликом као садашња обична штампана слова, а курсивна у главном ова која се сад зову рукописна.

[2] Буквица коју је Ћирило саставио од грчких курсивних слова звала се најпре ћ и р и л и ц о м. Доцније се и она од малих унцијала прозва тако исто; стара пак Ћирилова буквица названа је у најновија времена г л а г о л и ц о м.

књигама. Напротив даље од њих, на првом месту у источној Бугарској, језик се у књигама лагано мењао уношењем месних говорних особина тамошњих писаца или преписивача. Ипак су за веће или мање промене у језику главни узрок биле веће или мање разлике између језика у књигама и месних говора.

9. Време покушаја под Симеуном да Бугарска подложи и уједини све балканске Словене: I, Симеуново кнезовање.

1. Док се у почетку X века оснивала народна црквена просвета у балканских Словена, пристизаху својим политичким развићем, да се примакну уз Бугарску, и самосталне словенске државе на северозападу полуострва. То се види колико у Хрватској толико у српском Загорју и Поморју.

Хрватска се подиже, како никад дотле није била, под савремеником Симеуновим Томиславом[1]. Он је своју власт раширио и над великим делом земље између Драве и Саве, која је све дотле била под врховном влашћу наследника Карла Великога; али како услед угарских навала, нарочито пожунском победом (907), пропаде немачка власт свуда у Панонији — Томислав заузе знатан део земље до Драве, било да је сам на то пошао, било да су се ти крајеви наслонили на њега, као на јачега. Тако она несрећа словенскога народа у Панонији донесе тамо Хрватима, за

[1] Узима се да је он завладао од прилике 914 године.

тај мах, знатан државни добитак. Али тим Томислав поста сусед угарски.

Можда су Угри сматрали да су изазвати његовом окупацијом онога дела Паноније; свакојако, он у брзо осети све незгоде њихова суседства, те је за заузете земље морао с њима издржати, без сумње не једну, борбу. — Од тога времена настаје хрватска власт у Посавини[1]. Од тада постаје поред Хрватске у јадранском приморју и посавска. Од тада се под утицајем и заклоном хрватске државне власти стаде по том делу средње Посавине ширити из Поморја име хрватско.

2. Границе хрватске, бугарске и византинске спречавале су ширење српских самосталних држава, те се у њих као знак државнога напретка јавља друга тежња: да што више крајева у Поморју и у Загорју приберу и уједине у јачу државну целину. У том је погледу најзнатнији загорски кнез Петар Гојниковић. Он је, како се по свему може рећи, признавао врховну власт цара Лава VI и његова сина и наследника Константина VII Порфирођенита. И јамачно користећи се окриљем царским, пошто се одбранио од својих рођака и утврдио пријатељство са Симеуном бугарским, стаде радити да настави дело својих предака и придружи својој земљи и друге српске самосталне државе. Тако доиста и

[1] Године 925—6 беше већ у границама Хрватске град Сисак, на утоку Купе у Саву, који је раније споменут као браник посавскога кнеза Људевита (822 године).

успе, те заузе Неретву, најсевернију од четири поморске кнежевине.

Петрова тежња и рад на уједињењу сукобљаваше се с једнаком тежњом и радом хумскога кнеза Михаила Вишевића, који је самостално владао али, као и Петар, под врховном влашћу византинском. Михаило, како би се рекло, беше храбар војник, а види се јасно да имаше особине окретна дипломате. Радио је да све поморске кнежевине уједини с Хумом, и био је већ успео и подвластио Требињску и Дукљу. Тако се пружио до у водопађу Скадарскога Језера и реке Дрима где му се међа срете на југу са земљиштем драчкога темата византинскога и на југоистоку с најиспруженијим пограничним крајем Симеунове државе[1].

У то Петар узе Неретљанску, и тим навуче себи непријатељство Михаилово. Како је у ондашњих српских највиђенијих државника још мало било опште народне државне свести, Михаило сад толико далеко отера, да, тражећи потпоре против Петра, није зазирао ни туђина дићи против својега. А прилике се одмах стекоше, да је могао брзо то и делом извршити.

3. Године 912 (11 маја) умре Лав Мудри и остави седмогодишњега сина Константина VII Порфирођенита или Багророђенога (912—959). Старалац поста стриц Константинов Алексан-

[1] Ово о размицању Вишевићеве државе изводи се из података о догађајима који су за овим настали (упореди напомену после ове).

дар, човек пијаница. Њему дођу посланици Симеунови, да обнове уговор; али он их, напит, увредљиво одби. То је био други случај да Византија Симеуну баца под ноге њихове уговоре. Први беше у почетку његове владе (892—3), кад се заплет беше свршио без икаке користи за Византију али с оноликим бугарским губицима према Угрима. Александров поступак могаше казивати Симеуну како се мало може ослонити на добру вољу суседне царевине да поштује своје међународне обавезе. Не знамо каки је тада био стад Симеуновој држави према осталом суседству и да ли нису каке погибли од туд, нп. од Маџара, чиниле Симеуна још осетљивијим према овом прекршају византинском. С тога је јамачно њему требало обезбедити се од понављања таких случајева, који би га могли затећи и у каком незгодном стаду и тренутку. Истина Александар у скоро умре, после тринаест месеца намесниковања, а на његово место дођу нови стараоци с патријархом Николом Мистиком на челу; али Симеун се не хте утишати. Као да беше одлучио наметнути Византињанима таке погодбе које ће га обезбедити од превртљивости њихових дворских прилика.

Тада и Михаило Вишевић, одлучив потражити помоћи против Петра Гојниковића, а видећи га да остаје веран царском старешинству, нађе да му је за то најбоље пристао византински противник Симеун. Тако отпаде од Цариграда и пређе Симеуну и тим стече себи савезника. Придружив се Бугарској, Михаило зароби тада

Петра сина млетачкога дужда Урса Партицијака, кад се враћао из Цариграда, и отпреми га Симеуну, јамачно сматрајући Млечиће исто што и Византињане[1].

4. У то су доба прилике биле врло повољне за Симеунов напад на царевину. На престолу сеђаше дете, које многи и не признаваху, јер о његовој законитости беше жестока борба између две црквене странке, николинаца и јевтимијеваца[2]. Сад на глас о Симеунову спремању, наста у Цариграду велика забринутост[3].

Августа 913 године, три месеца после смрти Александрове, јави се под Цариградом Симеунова војска. Одељења беху распоређена тако да је град био опкољен са суха, као год под Крумом пре равних сто година, од Влахерне на Златном Рогу до Златних Врата на

[1] Ове Михаилове везе са Симеуном јасно упућују да су се њихове границе морале додиривати, а то је могло бити само са дукљанске стране. Узети да су се те везе одржавале морем између Михаилова приморја и Симеунова у садашњој јужној Арбанаској — тешко је, кад се зна да су туда господарили бродовљем Византињани и њихови Млечићи.

[2] Патријарах Никола Мистик са својом странком није признавао четврту женидбу цара Лава и оглашавао је да та женидба не вреди, па тим бацаше љагу, кака се не пере, на царско дете, које се, осем свега тога, беше родило пре но што су му родитељи венчани. С тога за владе цара Лава беше патријарах Никола збачен и послан у сужањство (907), а на његово место постављен Јевтимије који тад благослови Лавову женидбу. А 912 године, кад је Никола опет био враћен на своју столицу, његове присталице скочише у сабору на Јевтимија и «ишчупаше му часну браду», вели летописац.

[3] Говорило се да Симеун хоће да узме византински престо. Патријарах Никола писа му писмо «не мастилом него сузама»: обећаваше опет годишњи доходак, али прећаше да ће Симеуна одлучити од цркве, ако устражи што више. Симеун посла саркастичан одговор.

Мраморном Мору. Распоредив војску, посла Симеун младоме цару писмо које влада радосно прими, јер се до тада ништа није знало шта он смишља. Намесници одмах изађоше, патријарах пред свима, водећи са собом нејакога владаоца; ту се с њима сретоше два Симеунова сина Михаило и Петар, и пођоше заједно у двор, где буду сјајно угошћени. За тим се сам Симеун саста с патријархом Николом пред градом, да преговара с њим о миру, и договорише се да Константин Порфирођенит испроси кћер Симеунову, а свадба да буде кад млади цар дорасте. Константин беше јединац, јер није имао ни браће ни сестара, а уз то последњи од свога рода, и Симеун се јамачно надао владати у Цариграду преко свога зета и стећи себи сталан мир и безбедност с те стране. Тај договор буде одобрен, и тако Симеун обећа преко патријарха право пријатељство и увераваше да ће се с помоћу Божјом утврдити између Византије и Бугарске мир потпун и доиста трајан, какога до тада није било и какога нису запамтили пређашњи појаси. Симеун са синовима доби „небројене и превелике“ дарове, па се по тој сјајној демонстрацији врати победнички кући.

5. Овај умир учини те легоше за час и раздори започети супарништвом Петра Гојниковића с Михаилом Вишевићем; али мировање мало потраја. Већ на годину зби се нова промена у Цариграду. Константинова мати Зоја, коју је још Александар уклонио из дво-

ра, успе узети владу у своје руке, те одмах уклони патријарха Мистика са старалаштва и поништи што је са Симеуном уговорено о царевој женидби.

На то се Симеун стаде спремати за велики рат и поче га с јесени исте године. Он не удари одмах на Цариград, но пође да подложи знатне византинске темате: адријанопољски, солунски и драчки. Тако му је једна војска радила против Драча а друга против Солуна[1]. Сам Симеун удари на Адријанопољ и узе га септембра месеца (914). То натера Цариграђане да измоле великим даровима у Симеуна примирје, и овај им том приликом врати за велики откуп Адријанопољ.

Добивену одушку употребе Византинци да се спреме, пожурише да углаве мир с Арапима, скупише у престоницу сву убојну снагу и насташе да на Бугаре подигну Србе, Угре и Печенеге. И док им настојавања код Печенега на крају слабо користише, са загорским Србима беше друкчије, а рекло би се и с Угрима. Кнез Петар Гојниковић састаде се и договори у Неретви с византинским изаслаником Лавом Равдухом, драчким стратигом, те се спремаше, да им, прихвативши помоћ од Маџара, удари на Симеуна.

6. Тај уговор дозна и јави Симеуну Михаило Вишевић, те се Бугарин виде принуђен обезбедити се с те стране, док је на време.

[1] Овај је град пре десет година (904) задесила велика несрећа: напала га војска критских арапских гусара, освојила и страховито опленила, и уједно поубијала и одвела у ропство већи део становништва.

У то доба беше још у свежој успомени с каким су јунаштвом загорски Срби под Петровим дедом Властимиром и стрицем Мутимиром одбили са својих планина навале Симеунова деда и оца. За то Симеун не смеде отворено напасти. Ну он имаше поузданије начине. Већ је то за Србе било зло што је неразвијена државничка свест њихових ондашњих кнезова учинила да супарништво између Петра и Михаила нарасте у отворено непријатељство, и тим се онемогућило да се у великој борби између Византије и Бугарске они што користе и не само одрже него још и прошире своју самосталност и своје државне границе.

Али ни то не беше још цела невоља. Сами државни темељи Петрове кнежевине не беху довољно јаки да се он могне на њих поуздано ослонити. Најпре Мутимир, састављајући сву кнежевску власт у своје руке, а за тим Петар, седајући и држећи се насилно на престолу, беху учинили незадовољнима многе колико у самој владалачкој породици толико без сумње и међу поглавицама у земљи. Српска загорска кнежевина доби тим своје ускоке по државама око ње — по Хрватској, по Бугарској, по Византији — увек готове да и најмањи знак повољнога успеха употребе на корист остварења својих права и захтева на престо Вишеслављев. Што је Петар у почетку своје владе победама над Браном Мутимировићем и сином му Павлом (895) и над Клонимиром Стројимировићем (897) био сузбио, то опет и даље тињаше и — чекаше.

У Византији кнежевски ускок беше Захарије, син најстаријега Мутимировића, збаченога кнеза Прибислава, а у Бугарској двојица. Један је био Часлав син Клонимира Стројимировића који, пошто му отац пре двадесет година погибе у борби с Петром, беше остао са својом мајком, рођеном Бугарком, под заштитом Симеуновом. Други беше Павле Брановић, без сумње жељан да се освети Петру и што му је оца ослепио и што их је обојицу побеђивао (892 и 895) и слао у прогонство, најпре у Хрватску, за тим у Бугарску. Така зла нису могли заборављати ондашњи људи у којих љубав, мржња и освета нису биле обуздане просвећеним васпитањем, него избијаху силне и страсне, каке их је дала природност самога онога друштва.

7. Ту беше нада Симеунова. Он посла на Петра војску под војводама Тодором Сигрицом и Мармајем и с њом Павла Брановића, да га закнеже. Павле му се јамачно у напред подвезао да ће признавати власт бугарску, кад завлада место Петра.

На њих Петар изађе с војском и дочека их на граници. Бугарске војводе не изађу јавно против њега ни у таким приликама, већ му даду крштено кумство и заклетвама га домаме у свој стан, тобож на договор, па га ту ухвате и окују, те буде одведен у Бугарску. Све се то догоди 917 године. Петар у Бугарској умре у затвору, а на његово место поставе Сигрица и Мармај Павла Брановића,

а његова држава замени врховну власт грчку бугарском.

Михаило се Вишевић одржа пред Петром наневши велику сметњу српском снажењу у вишеслављевићској држави. Шта више оно првенство, које је дотле несумњиво било у загорских Срба, пређе за Михаилове владе у Поморје, на Хумљане, и још Михаило, по свој прилици, завлада Неретвом. Ну падом Петровим беше учињена и велика услуга Симеуну и његовим намерама, а на штету општега српскога добра и напретка. Кад Павле Брановић признаде Симеуна а како је и Михаило био под неким, ако и савезничким, утицајем Симеуновим, изађе да се сви Срби до Томислављеве границе, који се 870 године беху подложили Византији, осетише било под врховном влашћу било под политичким утицајем бугарским.

8. Никад дотле није бугарска државна власт захватила толико Балканскога Полуострва. Још јој остајаше Хрватска и не тако много византинских Словена, па да се сви Словени на Балкану нађу уједињени с Бугарском или за њу везани. И онда је требало само времена па да се њиховим заједничким животом и развићем и међусобним мешањем и утицањем збришу колико њихне старије племенске разлике, толико и оне које су се у њих за триста година живота на полуострву развиле под утицајем засебнога живота, и, заједно с првим, већ тада почеле стварати јаке основе засебним народностима у крилу јужнога Словенства. Тада би се под утицајем

државнога јединства бугарскога имало створити и народно јединство под именом бугарским. То је већ дотле било у многом урађено у многим крајевима Бугарске, нарочито пошто су све већим и већим пословењавањем првобитних, азиских, Бугара нестајале једна по једна разлика између освојача Бугара и покорених Словена. Овим се губљаше и разлика између имена Б у г а р и н у националном смислу и тога имена у политичком смислу, по ком се давало сваком становнику простране државе Симеунове без разлике језика, народности, порекла. Ово дакле беше прва прилика да се у свих балканских Словена заснује словенска бугарска народност, и само се имало видети хоће ли Симеун имати довољно снаге, и војничке и опште државне, да очува стечене успехе и доврши дело до краја. На том путу среташе га двојака противност: Византија и оне политичке и народне снаге у Словена које су, више или мање, биле израдиле засебне своје народне целине, противне бугарској. Видеће се колико је и с једне и с друге стране било отпора Симеуну.

9. Ове исте, 917 године, пођоше на послетку и Византињани у нападање и кренуше право на источну Бугарску. Лав Фока заповедаше војском на суху а адмирал Роман Лакапин бродовљем. Беше урађено све што се могло; стратизи свих јевропских и азиских темата, под најбољим војводама, беху у војсци. 20 августа срете се Лав са Симеуном на самој граници код града Анхијала (Ахелоја) на

Црноме Мору, где су и пре, нарочито у време Крумово, биле толике борбе. Али Бугари одрже сјајну победу[1]. На скоро за тим потуку они и другу царску војску под заповедништвом Лава Фоке код Катасирта, а то је под самим Цариградом.

Та друга недаћа са свим уби намесницима углед у народа у Цариграду, који је приписивао сву несрећу њиховој неподобности. То употреби за се адмирал Роман Лакапин и он 25 марта 919 године завлада намесништвом. Царицу Зоју отпреми он одмах у манастир, и већ после два месеца венча Константина Порфирођенита својом кћерју. Осем тога, те исте године прогласи сам себе Константиновим сувладаоцем и царем, а после недугога времена придружи себи у царској власти и достојанству своја три сина.

Лакапин је својим ступањем на престо унео у вођење државних послова византинских нове снаге и живота; али је уједно изазвао Симеуна на много непомирљивију борбу.

[1] У том боју Симеун заповедаше лично бугарском војском и толико се сам залагао у борби, да је под њим убијен бојни коњ. Још седамдесет година доцније историк Лав Ђакон виде на бојном пољу беле кости палих Византињана. — После тога страшнога судара Никола Мистик писа Симеуну, јадикујући по византинском начину звучним и надувеним речима. Мољаше га у име хришћанства за мир, покушавајући дуго и простодушно оправдати намишљени несрећни удар византински на Бугарску. Симеун прочита ту силу празних речи и одговори просто: «Ти си поманитао». Рат се не прекиде.

10. Време покушаја под Симеуном да Бугарска подложи и уједини све балканске Словене: II, Симеуново царовање.

1. Последњим дворским превратом на Босфору одузета је за увек Симеуну нада да икад буде таст грчкога цара. Од тога времена он промени своје намере према Цариграду: ако је дотле ишао да добије пресудан утицај на правац царске политике, од тада поче јавно радити да добије сам византински престо. Али је значајно да он ту не ради као разрушилац или освајач Византије; он неће да на њеним развалинама подигне царство своје земље, Бугарске. Византија имаше још непрестано силовит моралан утицај на Бугарску, као и на остале државе, и Симеуну није ни на ум падало дићи руку на њен опстанак. Али углед људи који су седали на цариградски престо, смело се грабећи око њега, беше много слабији, и Симеун је, осећајући своју политичку снагу и личну вредност, могао се усудити и тражити за себе, владаоца бугарског, учешће у достојанству и правима па можда и власти царској.

До овога времена бугарски су се владаоци звали на бугарском језику хановима а на словенском кнезовима, као год и владаоци у Срба и Хрвата. Сад Симеун узе назив „цар Бугарима и самодржац Грцима“, којим ће се по тад поносити сви владаоци бугарски, док султан Бајазит не уништи Бугарску. Од тада Симеун стаде тражити да га у Цариграду при-

знају за цара грчкога, претећи да се иначе неће склонити на мир. А како је по ондашњим појмовима уз цара морао бити и патријарах, буде и бугарска архијепископија подигнута на патријархију. Први патријарах по реду беше Леонтије.

2. Чак Симеун нађе и ко ће му царство признати. То истина не беше нико у Цариграду него у старом Риму. У то је време опет била црквена распра између Рима и Цариграда, и то од кад је папа Срђ III (904—911) признао четврту женидбу цара Лава коју патријарах Никола није хтео признати. И Рим беше готов да на зло Цариграду потпомогне Бугаре, нарочито што му се овим указивала нада да их опет, као у време Адријана III и Михаила Бориса, добије за себе. Тако папа призна Симеуну царство и патријарштво, па шта више Симеун, како се по свему чини, доби из Рима и царску круну. А да би се и у другом изједначио с господарима на Босфору, он се још окружи дворским византинским сјајем. Његова престоница, Преслав, иђаше да достигне свој углед на Босфору, а његови двори у њој — подигнути византинском уметношћу и украшени мосаицима, сликама, златним и сребрним уресима, стубовима по дворницама — изазиваху дивљење у очараних савременика.

Присвојив тако достојанство и права царскога престола грчкога, Симеун с једне стране рађаше да за то изнуди признање од владе у Цариграду, а с друге да у име њега узме

власт по византинским областима у Јевропи. И ради једнога и ради другога ваљало је продуживати борбу.

С каким је успехом и то рађено, види се што је крајем 919 године једна бугарска војска стајала на дарданелској отоци, да узме Лампсак (данашњи Чардак) на азиској обали и тим облада улазом у Цариград. Друга војска продре за тим у темат јеладски (Тесалију и средњу Грчку). У тим је областима од византинских успеха крајем VIII века[1] па до овога времена силно била ојачала грчка народност а словенска сузбијена у сваком погледу, колико државном снагом и утицајем толико и црквеним. За царовања Василија I Маћедонца беше довршено покрштење тамошњих Словена, те је и њихово однарођивање у велико напредовало, тако да их је велики део био погрчен до Симеунова удара. Сад то грчко становништо дочека тешке дане, те бежаше у Пелопонес, на Евију и на Ћикладе.

3. Међу тим Роман Лакапин, чим се зацари, поче радити да сузбије Симеуна те покуша, између осталога, да поврати Византији изгубљену превласт над загорским Србима, јер пропаст Петра Гојниковића беше за њу велики губитак. С тога се послужи истим средством којим и Симеун 917 године, и посла за то против Павла Брановића његова братучеда Захарију Прибислављевића који је био у Цариграду. Али Захарија буде лоше среће,

[1] Види у другом одсеку главу 9, 7.

јер га Павле победи, ухвати и пошље свом господару Симеуну (919 године).

Тако се у Срба још боље утврди превласт бугарска, ну као да се Лакапин не хте оставити своје намере, и сва је прилика да је живо радио да придобије самога кнеза Павла. За то му је могло згодно падати што се, како би се рекло, поче будити самостални дух и свест српска као устук великом растењу силе бугарске. Кнез Павле као да се у то доба поплаши, тек свакојако он одуста од Симеуна и призна врховну власт грчку. Тај губитак Симеун не хте прежалити, већ науми урадити Павлу оно што је с његовом помоћу учинио Петру Гојниковићу. За то му се нађе при руци Захарија Прибислављевић, који беше готов да, само ако је за његову корист, послужи и Симеуну као пре Византији, немајући за своје поступке никаког општијег разлога. Тако Симеун узме од њега реч да ће му бити веран, и пошље га с војском на Србе.

Захарија као да не наиђе у Срба на велики отпор: успе те збаци Павла, а сам завлада престолом и призна врховну власт Симеуну. Тако пропаде и други Лакапинов покушај да за себе отргне Загорје од Симеуна (920 године).

4. У таким невољама нареди цар Роман Мистику да понуди Симеуну да се с њим опријатељи: или да Симеунова кћи пође за једнога од Романових синова или да се сам Симеун ожени кћерју Романовом. Ту понуду

одби Симеун. Тада му патријарах писа на ново и понуди му велики данак и да му уступе многе земље које су у осталом већ и без тога биле у власти Симеуновој. Симеун одговори да не тражи ништа што не може бити и ни по што неће „да патријарах васкрсне његове погинуле Бугаре“, већ нуди погодбе које се могу примити: да збаце отмичара Лакапина а њега да признају за цара грчкога — то је Божја воља.

921 године бивао је Симеун око Цариграда, у Ираклији и Силимврији. На годину (922) његова одељења допреше до Златнога Рога, разбише византинску гарду и запалише царски летњиковац у Пигама пред градским вратима. Па и треће године (923) одржа Симеунова војска новом победом своје господарење у околини престоничкој. У исто време беше опсађен Адријанопољ па глађу принуђен да се преда по други пут (923).

Међу тим Симеун непрестано поступаше врло непажљиво с новим царевима — Романом и његовим синовима; често им никако не одговараше на писма, и дописиваше се понегда право с државним саветом, тражећи да свечано уђе у Цариград и да му уступе све византинске земље у Јевропи. У то време доби цариградска влада успех, с којим јој уједно свану нада да ће умирити Симеуна. 923 године склони се на послетку патријарах Никола да призна законитост четврте женидбе Лава Мудрога. За цариградску владу беше добитак што се Мистиковим признањем законитости Пор-

фироћенитова роћења уклањаше узрок велике саблазни за народ византински. Али тим се уједно изврши црквено измирење Рима с Цариградом, којим преста распра што се била протегла дванаест година, и архипастири из Рима и Цариграда, по патријарховим речима, посташе опет „једне мисли и једнога срца“. Ово имаше међу тим обитога значаја због Симеунове свезе с римском црквом. Доиста папски посланици, који ради измирења стигоше 923 године у Цариград, донесоше и писмо папе Јована X Симеуну, у ком га је склањао да уговори мир с Византијом. То писмо посла Симеуну Мистик са другим својим, у ком му прећаше да ће га папа одлучити од цркве. Али и тај корак оста без последица.

5. Знатнија су по последицама била старања Романа Лакапина, све од кад се зацарио (919), да промени држање Хрватске и српских држава према Симеуну. У томе се на послетку успе, пошто Симеун није могао дотле наћи начина да их придобије за Бугарску и за своју мисао. Засебни државно-народносни живот у Хрватској и српском Поморју и Загорју, толико се дотле био развио, да већ није могло бити да га просто нестане у бугарско-словенском државном и народном животу; а опет Симеун, или што није умео или што није могао, није успео да српске и хрватске засебне користи и користи Бугарске сложи у заједницу словенскога добра на Балкану противу Византије.

С тога су самосталне српске државе и Хрватска, колико се данас може судити, биле главна сметња с којом се, у овој великој борби о владавину над Балканом, ваљало бочити и Симеуну и његову наследнику Петру, и биле, без све сумње, један од главних узрока што Симеун није могао добити над Византијом одлучну ратну победу. Не само што он није могао имати њихну, веома потребну му, помоћ против Цариграда, него је Византија од њихове стране чинила веома згодне диверсије у најпресуднијим тренуцима, с бока му подижући погибна противника. — Тим се свакојако и тумаче онолика настојавања, и грчка и бугарска, да сачувају или стеку себи ту позицију.

6. Ради тога Лакапин покуша по трећи пут са Србима у Загорју. Али сад рађаше да их не истакне саме него у друштву и савезу с кнезом Томиславом и кнезом Михаилом Вишевићем. Ови су, у осталом, и пре тога могли бити у којој прилици с византинским царством а против бугарскога, и сва је прилика да је 919 године Захарија Прибислављевић ударио на кнеза Павла Брановића из земље једнога од њих двојице.

Сад (924 године) Лакапину је понајлакше било с онима у Загорју; они су већ и пре били склоњенији да буду с Византијом; па и сад — и ако је кнез Павле био збачен због тога пријатељства а закнежен Захарија за кога се мислило да ће бити веран Симеуну — ипак Захарија обнови своје старе везе с Лакапином и са свим се јавно одвоји од Симеуна.

Још је дакле било потребно да се за тај савез добију Михаило Вишевић и Томислав. Да се ту успе, тражиле су се велике жртве од цареве стране. Томислав доби царске далматинске градове и острва на хрватском приморју, да над њима управља као царски „консул“, те се из Византије и сматрао као управник далматинскога темата, као подложан царству. Михаило пак доби од Византије назив „консула и патриција“, а лако може бити да је и он, као Томислав, добио на управу царске градове на својој обали: Дубровник и Котор.

Овај савез забрину Симеуна, те пошље војску под војводама Тодором Сигрицом и Мармајем против одметнутога кнеза Захарије. Али овај дочека бугарску војску, може бити с помоћу хрватском и поморском, и с главе је уништи; војводе јој живе ухвати и посече, па им главе и оружје посла у Цариград као знак победе.

7. Међу тим се Симеун спремао на византинску престоницу. Али, да је освоји, беше му потребно бродовље, а тога цар немаше[1].

[1] Војнички стад и утврђења цариградска чине ово место у једно исто време копненом и приморском тврђавом. С тога је за успешну опсаду потребно владати и морем и сухим, те не дати ни с једне стране одушке или маха опседнутом месту, иначе ово може бранећи се добивати помоћ било с мора било с копна. Због тога су се одличне копнене војске враћале испод Цариграда без успеха. Тако је било 626 године с обарским хаганом Бајаном; тако 813 с Крумом; тако с Русима неколико пута у X веку и 1873 године; тако с Османлијама у неколико маха на крају XIV и у првој половини XV века. Цариград је туђинска сила свега два пута отела и оба је пута имала за време опсаде у својој власти и копно и море. Првом га освојише западно-јевропски крсташи (1204), а другом

да навали и створи своју флоту, беше му готово немогућно. На Балканском су Полуострву, осем оних обала које су тада Грци непрестано држали, још једино српске и хрватске на Јадранском Мору биле прикладне за развијено поморство. За ове су то и дела посведочила од најстаријих, илирских, времена све до данашњега. Оне су и тада колико у Томислављевој Хрватској толико у Михаилову Поморју располагале знатном поморском снагом, те је српско и хрватско приморје могло дати и Симеуну сјајно градиво и елементе да он својим новчаним средствима опреми бродовље, да се мери с византинским. Али тамошњи Срби и Хрвати беху с Византијом а не са Симеуном, и овоме је ваљало тражити помоћ са стране. Тако ступи у преговоре с Фатлумом, калифом афричких Арапа, да заједно нападну на царевину. —

8. Септембра 924 године стајаше Симеун још једном са силовитом војском под вратима цариградским, наместив свој главни стан на поглед влахернскога двора, али не започе опсаду него се састаде с царем Романом[1].

султан Мехмед II (1453). То је све разумевао и Симеун и доцније цар Стеван Душан који је, немајући такође бродова, с тога и тражио савезништво млетачко против грчке престонице.

[1] Одмах, чим је поставио око, позва Симеун к себи патријарха и неке великаше, а кад ови дођоше, зажеле да види и самога цара Романа. Надајући се да ће доћи до мира, Роман приста на понуђено виђење и нареди да се у Космидији на Златном Рогу начини пристаниште царској тријери (врсти лађе). Међу тим Симеунова војска не штеђаше градску околицу.

У одређени дан спремаше се Роман с патријархом у влахернској Светој Богородици за састанак са страшним царем бу-

То виђење не доведе до мира, јамачно што је бугарски цар сувише много тражио. Место мира, како се по свему види, беше ухваћена вера за неко време. Симеуну је ваљало оставити извршење својих намера за доцније. На то га натера што му с једне стране византинска окретност и злато разбише договоре с Арапима и што му се с друге стране беше подигла велика погибао с бока од непријатељства кнеза Захарије и његових савезника. Тако Симеун одступи од Цариграда.

9. Док је после Симеунова састанка с Романом на целом бугарско-византинском ратишту завладао мир, борба се ипак продужи на северозападу — између српско-хрватскога савеза и Симеуна. Овај је догађај свакојако загонетан и могао би се објаснити, ако се узме да, ваљада на Симеунов захтев, тамошњи византински савезници нису били убројени у цариградском споразуму о примирју. Да се то

гарским: дизаше руке к Богородици и сузе лијаше, па узе из ћивота остатке Богородичине ризе и стави их на се као чудотворни штит, па оде на састанак. Али га Симеун остави да чека четири дана. Тек петога дана, 9 септембра, јави се он у Космидији с огромним одељењем уређеним у врсте; један део његове телесне страже имао је позлаћена копља и штитове а други посребрене, и сви беху у гвозденим оклопима. Кад он стаде пред њих на богато искићеном коњу, они га поздравише грчки као цара.

Састанак два цара беше на пристаништу царске тријере. Симеун нареди најпре својима да разгледају, да нема какве заседе. За тим сјаха и приђе к цару. Тада му је било готово шездесет година. Роман га дочека говором у ком у име хришћанства тражаше од њега мир. Морална византинска надмоћност говораше ту Бугарској у лицу њена владаоца. — О даљем њихову разговору зна се само да је Симеун пред царем корио патријарха што му је непријатељ, и кад Никола заусти нешто о својим молитвама, Симеун га, сећајући се што је лично доживео код Анхијала, прекиде речима: „Твоје су молитве убиле мога коња!"

лако могло догодити, посведочиће неки даљи догађаји. —

Ако се узме ово да су Захарија, Михаило и Томислав доиста били остављени од Византије, лако се може замислити њихова забуна. У те дане Томислав и Михаило и њихове поглавице и јепископи имају између себе договарања и споразум. И они се одлучују да се обрате папи Јовану X (914—928), да им пошље своје јепископе и „упутство о хришћанским истинама“. Они дакле присташе да се папи врати сплетска архијепископија са свима далматинским јепископијама и њиховим подручјем у Томислављевој и Михаиловој држави; одусташе дакле од византинске цркве, а с тим без сумње и од византинске државе. Да то није било без озбиљнијега разлога и невоље, од саме жеље да се опросте Византије, биће довољно јасно. Треба дакле узети да су они имали неку, очевидно, политичку намеру с овим примицањем папи. То је могло бити да им папа да̂ своју заштиту те да за њих заложи сав свој утицај код Симеуна.

10. Папа прими, без сумње са задовољством, њихову молбу и тражњу, изјављујући у писму сплетском архијепископу Јовану своје чуђење што су з а т о л и к о г о д и н а и м е с е ц а били напустили везе с Римом[1]. Одмах им посла два своја јепископа, Јована јакинскога и Лава палестринскога, са својим писмима, да

[1] Упореди главу **6**, 3, напомену.

сазову сабор на ком ће се „што је криво искоренити а што је Богу угодно утврдити канонски“. Ови дођу и обиђу далматинске градове и састану се с поглавицама народним или управ хрватским и српским, како вели записник о њихову даљем раду[1].

Тако буде уречен сабор у Сплету, на ком се уреди све што је требало да се цела стара солинска архијепископија опет приведе папи, враћајући је у главном у оно стање у каком је била до промене у време Василија I Маћедонца. На сабору су учествовали: два папина изасланика, сви јепископи далматинскога темата, нински јепископ Григорије и од стране хрватске државе Томислав а од стране српске Михаило, сваки са својим жупанима. Ту буду сва Хрватска и српско Поморје подложени сплетском архијепископу и јепископима зависним од њега, и тим се тај део јужних Словена сједини у црквеном погледу с Римом.

Рим са своје стране прими на себе да их

[1] Ово је најстарија сведоџба о имену српском у јадранском Поморју. Она казује да је оно владало у држави Михаила Вишевића као год хрватско у држави Томислављевој. Ова је сведоџба нарочито значајна, што је из времена пре него што се државна власт из српских загорских земаља пружила над Поморјем, те је јасно да српско име у Поморју није постало политичким утицајем Срба из дунавских земаља. — Од овога времена има све више таких бележака. Овде ћемо споменути једну у Порфирођенита: да су се преци Михаила Вишевића доселили с Висле. Пошто су се по истом Порфирођениту с Висле доселили Срби, смисао речене белешке казује да је њен творац или извор сматрао Михаила и његове претке Србима. Извор је белешци могао бити или хумско народно (можда чак и породично) предање или умовање самога Порфирођенита. Био један или други, види се да је сматрао Вишевиће као Србе у правом, националном, смислу те речи.

измири са Симеуном, те посла за то овом своје посланство.

11. Што се у овом пословању не спомиње и Захарија, трећи од савезника, можда је и с тога што је он, први на ударцу Симеуну, главну бригу имао обратити чувању и одбрани границе а можда, и то много више, што је његова, рашка, јепископија била изван солинскога подручја, те што се бојао да изазивањем црквенога питања изазива оне у земљи, који су и без тога били готови противити се његовој политици.

Међу тим Симеун, одмах по свом повратку у Бугарску са Златнога Рога, посла опет на Захарију велику војску под војводама Книном, Имником и Ичвоклијом. Али ту војску не посла као прву саму него с новим претендентом, Чаславом Клонимировићем, као и оно против Петра Гојниковића и Павла Брановића, да тим покаже Србима како не иде на њих него на Захарију, рачунајући да ће им тако поцепати отпор.

Сад се показа сва неразвијеност и деморалисаност ондашњега политичкога стања у Срба. Престо беше неучвршћен и, јамачно, поколебан свим превратима од 917 године и на даље. Дотадашња пак несталност између Византије и Бугарске, управ навика да се једно старешинство олако замени другим, донесе сад све своје последице. Кад је требало упорно из све снаге продужити започету борбу, српске се поглавице поколебаше. Њих забуни Симеунова превара с Чаславом, тако да се ве-

ћина српских жупана тргоше уочи погибли, те не пристајаху да се одупру Бугарима, и Захарија се виде принуђен побећи ка Хрватима.

Српске се старешине спремаху да приме новога владаоца; бугарске их војводе позову у свој стан, да прихвате Часлава Клонимировића, кунући им се да им се никакво зло неће догодити. Они оду, али их Бугари све ухвате, окују, па и њих и Часлава одведу у Бугарску, а бугарска војска пође да заузме земљу.

12. Остављена кнежевина, без владаоца и старешина, није могла уставити анхијалске победнике. Али је ипак, види се, народ, огорчен на преварне освојаче, био готов да брани своју вековну слободу, и његов отпор јамачно избијаше по земљи против Бугара. Ипак је ови на послетку подложише. Том приликом, без сумње при савлађивању народнога отпора, буде поробљено мноштво народа и расејано по разним крајевима царства Симеунова. Многи се опет Срби разбежаше по српским поморским областима, по Хрватској и неки по Грчкој. Земља оста као пуста. — Ово је први случај, од многих које је историја имала по тад бележити, да се Срби из својих средишњих крајева расељавају по околним земљама, разносећи и ширећи са собом многе своје особине. Изједначујући том приликом са собом становништво по крајевима у које би дошли, они се тим јављаху као радници на широком јединству народном међу великим делом Јужних Словена. —

Кад је Томислав дознао шта бива с његовим савезником и суседом, похита против Бугара. Исто је, јамачно, радио и Михаило Вишевић[1].

Овај се рат поред свега настојавања папиних посланика протегну пуне три године (925—927). О њему се само зна да је Симеунов војвода Алоговотур био страшно потучен од Хрвата. А по другом једном податку они су потукли и самога Симеуна на челу његове војске (у пролеће 927 године).

11. Смрт цара Симеуна и њене последице.

1. Ток свих ових догађаја од једном пресече смрт цара Симеуна 27 маја 927 године.

Симеун је у историји стекао себи место у реду великих словенских владалаца. Захваљујући нередима око византиског престола од којих Византија немаше сав свој мах у борби, он отрже од ње многе земље у Јевропи, па се примицаше да завлада и самим Цариградом. Тим својим војничким успесима он још додаде, као потпору и основу која не пропада, народну словенску просвету: цркву и књижевност.

Али своје дело он не беше довршио. Ни Византија ни Срби и Хрвати не беху преломљени и натерани: Византија да се повуче и

[1] О Михаилову учешћу у даљој борби нема спомена. Он је и тада био моћан, особито на мору, тако да је једном препловио с војском у Италију и тамо отео град Сипонат (926). После те године нема у осталом више помена о њему.

уклони испред новога преславскога царства, Срби и Хрвати да се одреку свога самосталнога народнога и државнога живота, засебнога од бугарскога. Беше дакле остало да Симеуново дело наставе и доврше његови наследници. А то је извршење стајало колико до њихове личне и бугарске државне снаге толико и до прилика у Византији и у Срба и Хрвата и до снаге коју ће она и они моћи развити противу Бугарске.

2. Али потомство Симеуново, на првом месту, није било такво да са своје стране ујемчава повољан крај бугарскога рада на уједињењу балканских Словена и уједно с тим на заузимању места које је Византија имала на Балкану.

Симеун се два пута женио. Од прве је жене имао само једнога сина: Михаила; друга жена, сестра бољада Ђорђа Сурсувула, родила му је три: Петра, Јована и Венијамина или Бојана. Не зна се зашто, Симеун не хте за наследника најстаријега сина Михаила већ га затвори у манастир, а остави престо другоме, Петру.

Овај наследник Симеунов не беше ни ратник ни државник већ мирнichина, у чијим је жилама чисто друга крв текла а не која у Симеуна. Човек који је својим животом ухватио себи место међу испосницима и свецима, није никако био дорастао да продужи што му је отац започео. Његову је нарав јамачно и Симеун знао, зато му на самрти остави ујака, Ђорђа Сурсувула, да га руко-

води у државним пословима. И Сурсувул, окретан и радан, поред такога карактера младога му нећака и цара, узе сву владалачку власт у своје руке.

3. Нова преславска влада као да у почетку хтеде продужити освојачку политику Симеунову, и Бугари опет ударише у Тракију. Доиста ратне прилике немаху за њих особитих тешкоћа: с Византијом беше све као и за Симеуна, а са северозападнога бока, с погледом на папино посредовање, не могаше бити озбиљних невоља. Али Сурсувул добро знађаше своје домаће прилике, и он у то исто време поче тајне преговоре с Грцима, а после краткога времена пођe у Цариград бугарско посланство, Сурсувул му на челу, па у брзо за њима стиже тамо и сам цар Петар.

Мир буде углављен 8 октобра 927 године, четири месеца после Симеунове смрти, и уједно се у Пигама, пред градом, венча цар Петар Маријом, унуком Романовом. У уговору буде Бугарима признато и царство и патријархија а уједно с овом и самосталност („автоћефалност“) њихове народне цркве. Византија још прими да бугарскога владаоца сматра изнад свих јевропских краљева, па и самога римско-немачкога цара, на кога беше прешла круна Карла Великога. Осем тога Византињани се подвезаше да плаћају Бугарима годишњи доходак, за што ови примише дужност да не дају Маџарима да преко њихове земље ударају на царевину. Византи-

њани им још признаше већи део земаља што је Симеун освојио. Бугарској је тада између осталога призната и владавина над загорским Србима.

У исто време успеју и папини легати, јепископ Мадалберт и кумски војвода Јован, да умире и северозападно ратиште, те склопе мир између Томислава и цара Петра. Том приликом најзападнији окрајак српскога Загорја и Поморја припадне Хрватској. Још раније се овој пружила граница од велебитскога краја на исток и већ је крајем IX века захватала Хлевно са жупом, а од овога се времена пружа Хрватска у Загорју из санске у врбаску водопађу, а у Поморју с десне на леву обалу горње и средње Цетине, док је на доњем току ове реке и даље остала Неретљанска. Од тада се у власти хрватској налазе жупе Имота (око садашњега Имотскога у Далмацији) и Плива („Плева“) на горњем току Врбасове притоке Пливе. Остало Поморје — Неретљанска, Хум, Требињска и Дукљанска — сачува и даље своју слободу[1].

4. Овим општим миром завршише се тринаестогодишња крвопролића. Њим беше, ако не забачено, оно одложено извршење Симеунових намера. Дуга борба не беше довела до потпуне победе бугарске, али је Бугарска ипак била изнела сјајних успеха и добитака. Ну зло је било и с бугарскога и са заједничкога словенскога гледишта на Балкану, што је,

[1] Осем ако можда не признаше над собом врховну власт цара Петра.

поред Византије несавладане и пресудно неоштећене, у Словена настало стање које није могло давати наде да ће се они моћи бољи, јачи и спремнији кренути у борбу, кад се буде неминовно поновила између њих и Византије.

Цар Петар је дуго владао, преко четрдесет година (927—969), али његово доба, и ако је видело неколико местимичних бољитака, има читав низ појава више или мање на устук према развићу Симеунова времена. На првом месту државна се снага бугарскога царства за Петрове владе није могла одржати на оном што је већ било добивено. И тако поче нагло опадање и државна се величина брзо прекиде са Симеуновом смрћу као и свуда где је она везана за каку личност онако као у Западних Словена после Сама, и после Светопука и доцније у Срба после Стевана Душана. Кратко време протече од кад Симеун помишљаше да као учесник у царској власти на Босфору утиче на судбину византинске царевине — а већ се Бугарска почиње мало по мало подлагати Византији.

5. Царујући под руком свога ујака Сурсувула Петар није био на челу свога народа већ је био оруђе једне странке; његова увређена браћа устајаху против њега на челу ратника из школе великога Симеуна.

То слабљаше средишњу државну власт и даде маха да избију у свој снази појави противни јединству бугарске државе. Што је над азиским Бугарством била преобладала

словенска народност то доношаше да место чврстине и стеге једнога војничкога стана, како се у Бугара владало[1], настане демократска раздробљеност и самовољност словенскога племенскога живота. И ако је ову тежњу у државном развићу бугарском могла дотле и сузбијати и упућивати чврста владавина, она се сад под Петром са свим распусти. Упоредо с тим избише са свом снагом и све оне шире и уже мѣсне противности општој бугарској државној заједници, а не би силе да их устави и сузбије.

У таком стању и књижевност опада. Осем свега тога ново једно верско учење, помешавши се с домаћим незнабожачким веровањима, унесе расцеп и незадовољство у народ.

12. Сплетски црквени сабори.

1. У низу народних губитака словенских особитога спомена заслужују уступци које су Хрвати и поморски Срби, тражећи на страни заштите од Бугара, учинили папи Јовану X најпре 924 а за тим 927 године. Знајући тада у какој су они неприлици, папство је радило просто без икаких обзира на народне и државне користи црквене политике Томислављеве и Михаилове. А то му је толико лакше било, што се ослонило на латинску далма-

[1] Види у II одсеку главу 6, 4.

тинску јерархију и што је узело бранити и чувати њене, латинске, користи према словенскима.

Кад су се Томислав и Михаило први пут обратили папи (924), архијепископ је сплетски био Јован а међу јепископима се спомињу задарски Формин и нински Григорије. Њима и, на првом месту, двојици владалаца па за тим „свим жупанима и свим свештеницима и целом народу“ упути одмах тада папа Јован X писма где им главно доказује како треба да остану у вези с Римом и да оставе „Методијеву“ науку: словенски језик у служби црквеној. С тога им, без сумње да би их за латински задобио, препоручује да своју децу од малих ногу дају на књиге, Богу их посвећујући.

2. Кад се услед тога састаде у Сплету црквени сабор, у низу одлука у петнаест тачака на првом су и главном месту оне које утврђују папску власт над сплетском архијепископијом и црквену власт архијепископије над Томислављевом и Михаиловом земљом, а нарочито над нинском јепископијом. С тога се одмах начелно утврђује да јепископа̂ буде у свим црквама за које се спомиње да је у њима у в е к било јепископа, ако само има у јепархији довољно свештенства и народа. Пошто је нинска јепископија недавно била постала, ова се начелна одлука могла лако на њу применити, али је ипак њен опстанак поштеђен, и ако је и иначе доста против ње урађено. Тако се нарочито утврђује да и нински је-

пископ мора бити подвластан сплетском митрополиту, и у напред се сузбија хрватска државна власт, ако би покушала да Нин не само изузме испод Сплета него да му још подвласти остале јепархије у ужим границама Хрватске. Са сличном без сумње намером доноси се и друга, и ако начелна, одлука: да ниједан јепископ, вршењем своје дужности и власти, не излази из граница своје јепархије и у туђу не захвата, јер је подручје далматинских јепископа било веома ограничено заједно с политичким простором Далмације.

3. Осим ових донесено је још неколико одлука које су све ишле да народни живот што више подвласте цркви и ову осиле.

Да би цркву ојачали снажењем унутрашњега реда и уједно завели у њој све оно чему се на Западу тежило, радили су да се свештеници не жене и наредили: ако се у кога свештеника из раније затекла жена, нека се одвоје; а ако би се који на ново оженио, да се прокуне. За свештенике је још одлучено да не остављају цркве које једном добију. — Да црква привредно не би слабила, утврђено је да се црквена добра не смеју поверавати световним људима, и да свештеници не упропашћују црквене ствари[1].

Нису мање знатне одлуке којима је црква хтела морално подићи народ васпитавајући га у широком и напредном духу хри-

[1] Како се на сабору бринуло за посебне користи средишње власти у Риму, види се из одлуке: ако су цркве и добра дани непосредно римској столици, не могу се натраг узети.

шћанском и усађујући у душу народну нове, човечније, погледе на свет и дужности у друштву. Тако се каже: ако ко убије свога господара, нека се протера из земље с каменом о врату и с гвожђем око појаса; ако би у народној побуни погинуо владалац, пошто се у таким догађајима не зна прави кривац, нека му сви учесници чине души задужбине и чувају жену и децу и цркве, ако је каке подигао, и људе које је из ропства ослободио[1]. Одлуком да своју жену нико не може отпустити, ако само није била неверна мужу, — учињена је неисказана помоћ моралном напретку народном и јачању домаћега живота, тога најјачега града словенскога народнога бића.

4. „Наследнике и слуге нека даје на књигу ко год хоће да је прави хришћанин" — тако гласи једна тачка саборскога записника. Поред свега својега великога значаја што у народу простом и неуком хоће да подигне школу и науку, ова одлука ипак не губи белегу оружја напереног против јачања и одржавања народне словенске свести, јер књига коју сабор препоручује није народна него туђа, латинска. Сабор забрањује у целој сплетској архијепископији употребу словенске службе и настоји свакојако истребити дотадашње успехе рада Методијевих ученика у оним крајевима. Зато одлучује: ниједан јепископ не сме ни за каки свештени чин рукоположити

[1] У цркви, којој је свештеник убијен, не сме се служити, док се убица не казни, и док не одобри јепископ."

словенским језиком, осим једино за клирике и монахе; и не сме допустити да се у његовој јепископији служи словенски, осем ако не би имао довољно свештеника, али за то ваља да има нарочито одобрење од папе.

Овом се забраном показа словенском језику у латинскога духовништва по далматинским градовима права крвна противност као год и пре у немачкога. Дуга дотадашња борба са Словенима беше далматинске Латине учинила непомирљивим и неповерљивим непријатељима, и они употребише прву прилику која им се пружи, те с помоћу римске столице ударише суседним Хрватима и Србима на њихову велику просветну тековину за одржање народнога словенскога обележја.

5. Забрана словенске службе имала је злу последицу што је међу Хрватима и поморским Србима отежала утврђење и ширење хришћанства које је дотле с толико успеха напредовало, да су се и Неретљани одрекли многобоштва и покрстили. Та се забрана у осталом није могла извршивати потпуно, јер су многи српски и хрватски свештеници и даље служили на словенском језику као и до тада, и то колико једни од љубави према словенској служби толико други што друкчије нису ни знали. Али свакојако, што се папство придружило противницима словенске народне цркве — имало је и тад и доцније крупних последица. Балкански Словени, који једном пригрлише словенску службу па је после најупорније држаше, гледају после у тој

забрани несавладљиву преграду између себе и римске цркве, те је то био један од главних узрока што су доцније неуморни покушаји папски, да те Словене отргну за се од Цариграда, остајали без великога успеха.

6. Ну овако саборење у Сплету није било једнодушно и без противљења. Нински јепископ Григорије, коме се дотадашњи углед и власт веома крњаху, брањаше од већине права своје столице, али залуду. Кад сабор одлуке коначно усвоји, пошље их у Рим, да се одобре; али Григорије протестова писмено код папе. Тада папа потврди све одлуке осем тих, на које се Григорије жалио, и писа о томе ерхијепископу Јовану и позва да дођу преда њ Григорије и сам архијепископ или да овај место себе пошље кога од својих подручних јепископа, да се у Риму испитају њихове несугласице и о њима одлучи.

Јесу ли се они одазвали папину позиву, не види се, тек распра није била пресуђена. Тако оста док год се нови папини легати, јепископ Мадалберт и војвода кумски Јован, не свратише из Бугарске у Сплет, пошто су измирили Томислава с царем Петром (927).

7. У Сплету се опет састаше на сабор архијепископ Јован и јепископи задарски Формин и нински Григорије и Томислав са својим поглавицама. Они приступише послу под руком јепископа Мадалберта, свеснога услугâ које је Рим учинио Томиславу. Сад се још даље оде но пре две године на првом сабору. Пошто се потврди првенство сплетске цркве

над осталима, и признадоше права јепископијама са западне, хрватске, стране: задарској, рапској, крчкој, цреској, и оним са источне, српске, стране: стонској, дубровачкој и которској, — огласи се да Нин нема права на јепископију, пошто је тамо некад био само архипресвитер а не јепископ. С тога одлучише да се укине нинска јепископија, а јепископ Григорије да пређе на једну од три које су се у старини држале па тад биле запустеле: на сисачку, скрадинску или думњанску, које су тада већ имале доста и свештенства и народа. Ако би Григорије био тим незадовољан, нека узме — рекоше — све три, ако се само не боји „величине терета“, пошто би то било „на пропаст њихову и његову, јер због великога простора неће их моћи обилазити ни стизати да врши своју дужност, те ће народ остајати без јепископских дарова“[1].

Ово све буде поднесено папи, и Лав X (928—929), Јованов наследник, потврди све и пошље пастирски плашт архијепископу Јовану[2]. У писму свом папа наређује да се чувају старе границе јепископијâ и Григорије нински да остане у Скрадину.

[1] Што се на овом другом сабору не спомиње нико са српске стране, томе узрок може бити у прекиду дотадашњих савезничких веза између Поморја и Хрватске, па било да је Поморје признало бугарско старешинство било друго штогод. Због тога је ваљда и сабор само потпуности ради и из начела, набрајајући јепископије којима признаје право да постоје, споменуо и оне три на српском приморју.

[2] Упореди главу 6, 2, напомену.

13. Нереди и слабљење у Бугарској и Хрватској. Српски устанак под Чаславом Клонимировићем.

1. У Бугарској је опадање најпре почело на политичком пољу. Цар Петар се мораше бојати увређене браће, а моћнога Сурсувула мржаху остали бољади, и они су обојица мислили у тесном савезу с Византијом наћи ослонца и одбране против својих домаћих непријатеља. Тога се пута цар Петар грчевито држаше и пријатељске везе између оба двора потрајаше и после смрти цара Романа (944) кад влада оста на Константину Порфирођениту († 959), па се продужи и после под Константиновим сином Романом II (959—963). Бугари, верни, помагаху Византињанима против Арапа и Руса. Таки рад немаше одобрења у народа по Бугарској, али залуду. Тек при крају свога живота увиде цар Петар колико су се Византињани користили тим четрдесетогодишњим друговањем, не само да себе приберу него и да познају слабости и тајне бугарскога царства, да поткопају његову моћ и спреме му распад.

Колико је стари Симеунов правац био у Бугара силан, види се што је незадовољство против Петра и двора избило већ прве године његова царовања. Великаши који се подигоше под покојним царем, васпитани у његову духу, не могући се повити пред новим полувизантинским дворанством и царицом Гркињом, заверише се да збаце Петра

и попну на престо његова млађега брата Јована. Завера ипак буде на време откривена, бољади буду кажњени, а Јован предан цару Роману, да га покалуђери у каквом византинском манастиру. Место тога Роман прихвати Јована као средство којим се може слабити Бугарска: обдари га имањем, ожени знатном Јерменком и задржа код себе.

Око 930 године букну много погибнији покрет: плану буна у западној страни полуострва. Неколико бољада прогласише тамо царем старијега Петрова брата калуђера Михаила, и може се веровати да би успели и збацили Петра, да није Михаило умро у самом почетку устанка. Тада побуњеници грухнуше на византинске владавине: опустошише крај на ушћу Струме, ударише преко Тесалије у Атику, па, на послетку, затражише уточишта у цара Романа. Овај ни њих не одби него их, чинећи тако тобож и Петру услугу, умири и насели на грчком земљишту око Артскога Залива.

2. Срећа је за цара Петра била што очеви му војнички успеси још беху у такој свежој памети, да се нико с поља није усуђивао користити се јавно овим устанцима и отпочети непријатељства. Осем тога, јединство је државно и мисао о њему била ухватила по свима крајевима царства тако јак корен, да се нигде не јави покушај за одвајањем од Бугарске. Само на једној страни, у недавно подвлашћеној српској земљи не беше савладан вековни дух засебне слободе и не-

зависности од Бугарске. Кратко време од освојења није могло дати маха да се много уради на њеном уједначењу с осталом царевином. Ипак се и на томе било почело радити, и загорски су Срби и њихова владичанска столица у граду Расу били подвргнути под власт бугарскога патријарха[1].

Тако беху настали дани кад се одлучивало једно од најзначајнијих питања за будућност Балканскога Полуострва: на име хоће ли се Срби у Загорју, као што су дотле најупорније одбијали народно-државно јединство с Бугарима, и сада отети широком току којим је и њих већ захватао бугарско-словенски државни и просветни живот, или ће у њему они ишчезнути као засебан народ на словенском југу.

Сад, из нереда и слабости што захватаху Бугарску, синуше Србима зраци наде, да се смеју поуздати и покушати своје ослобођење. У њих је јамачно било довољно готовости да прегну, и само је ваљало чекати хоће ли се ко наћи да томе приступи као што треба.

3. Да то изврши, науми главом Часлав Клонимировић.

Њему је тада могло бити близу четрдесет година. Рођен и одрастао у Бугарској, остав сироче без оца у раном детињству а васпитан матером Бугарком, могао се са свим

[1] Том је приликом без икаке сумње коначно продрла у те крајеве и словенска служба Божја и то најпре из суседних јепископија на Дрину, Косову и Морави.

побугарити и заборавити на очеву крв. Ну Бугари сами укресаше у њему српски дух и развише сазнање права на српску државу истичући га као законитога господара српскога кнежевскога престола. Али срамна и јадна игра, на коју га Бугари наведоше у пропасти српској 924 године, дубоко се уреза у његову душу, разбудивши, како се види, у њему осећање освете, које мораде крити пуних седам година.

Кад му се учини време да покаје свој први грех, Часлав се о својој намери, по свој прилици, договори и с Грцима којима згодно падаше да и овим путем Бугаре ослабе и да им подигну Србе као супарнике.

Тако 931 године Часлав утече из Преслава са четири друга, дође срећно у отаџбину и прибере око себе најпре чету около педесет друга који су се дотле држали одметнути, живећи од лова и као хајдукујући. Тако Срби после седам година ропства бугарскога дижу устанак сами против простране Петрове царевине, пуни онога смеонога прегалаштва, којим су они увек гинули кад је требало тећи своју слободу.

Око Часлава се брзо окупе ускоци који се беху склонили по суседству, и он за кратко време ослободи Србе загорске од бугарске власти. Да би пак био миран од Грка и обезбедио себи у њима ослонац и потпору, отправи одмах цару Роману посланике и, можда по ранијем договору, призна над собом њихову врховну власт. Доследан својој

политици, цар прихвати и Часлава и поможе многим српским бегунцима да се врате у завичај. Много их беше који на глас о Часлављеву устанку утекоше из Бугарске у Цариград. и цар их прими и одену и испрати Чаславу,

4. Кад је Часлав завладао тако у Загорју и оснажио се, успе, ослањајући се на пријатељство грчкога цара, да веже уза своју државу и четири српске поморске државице: Дукљанску, Требињску, Хум и Неретљанску — тим што признаше његову власт. Тако се сви Срби, што беху слободни од Бугара, нађоше уједињени под руком Часлављевом. —

Признајући врховну власт загорску, српске поморске области имаху своје засебне кнезове. Од њих се по имену спомиње у Требињу Часлављев рођак кнез Туђемир, који се закнежио после свога оца Хвалимира, сина и наследника Беле Крајинића[1]. Ови су кнезови били у свему потпуно самостални. Тако су Неретљани за Часлављеве владе опет имали рат с Млечићима. 948 године пошље на њих дужд Петар Кандијан II тридесет и три убојне лађе. То бродовље Неретљани јуначки сузбију, те Млечићи опреме одмах исте године опет толико лађа. Али и сад наиђу на јак отпор у Неретљана, и понуде им мир. Ови пристану, и уговоре мир и пријатељство с Млецима и обећаше да неће нападати млетачке бродове; Млечићи се пак подвезаше да им за то плаћају годишњи доходак (948).

[1] Види главу 2, 7.

5. Што је Часлав ујединио српске државице беше највиша тачка до које се подигао државни живот српски у свом напредовању све од народнога досељења на Балканско Полуострво. До ње се беше стигло колико снагом унутрашњега развића народнога толико коришћењем у борби и супарништву бугарско-византинском. И ако је у великој ратној holуји 924 године, више стицајем неприлика и превара него ли силом непријатељском, српска државна творевина уздрмана и оборена, она се првом згодом сама својом снагом усправила; а прибрана и уједињена моћ поморска и загорска у руци Часлављевој стече Србима велику пошту и цену међу народима. Тада је о њима арапски писац Алмасуди, који се бавио и у Цариграду, ово забележио (930 до 950): „То је словенско племе страшно својим непријатељима, због узрокâ које би дуго било ређати и због тога што у њиховој близини нема државе којој би били покорни“. —

Српска је снага толико значајнија била, колико је средином X века почело нагло опадање и на другој страни њиховој, у Хрватској. Тамо је после Томислава ступио на владу Трпимир, а за овим његов син Крешимир. Они одржаше спољашњи политички углед Хрватске, каки је имала у време Томислављево. Али Крешимир умре 94⁵/₆ и остави на престолу сина Мирослава, по свој прилици малолетнога. Мирослав је свега четири године владао, кад га погуби бан Прибиња (949), а

услед тога настану по земљи раздори и невоље које веома ослабе дотадашњу моћ Хрватске.

ПОРОДИЦА ВИШЕСЛАВЉЕВИЋА

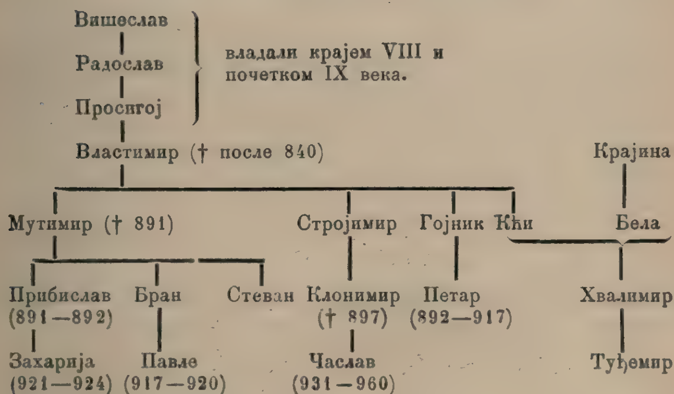

14. Географски преглед балканских држава средином X века.

1. Доба око средине X века значајно је што, од кад Часлав обнови српску државу па све до на крај владе цара Петра, ништа знатније није било поремећено ни измењено између балканских држава. То нарочито вреди за границе њихове. А како су им те тадашње границе за дуго време биле основа или баква многом доцнијем стању, умесно је познати их из ближе. Ово толико пре, што за мало које друго време има тако потпуна и поуз-

дана слика као за ово. Ту је слику дао главом тадашњи цар Константин Порфирођенит.

Како је Роман Лакапин био Константина отиснуо од царских послова, овај се сав предаде својој од природе наклоњености и љубави према књизи, па је се не окани ни после, кад је после смрти Лакапинове збиља стао царовати. Тако је Константин оставио неколико знатних дела разних струка. У њима има знаменитих података за многе гране људскога знања па и за познавање прошлости колико других толико и балканских земаља. Главне његове белешке о овима налазе се у делу које је намењивао и упутио „Свом сину Роману“ а које је познато и под именом „О управљању државом“.

Кад Константин говори о давним догађајима, кад се јавља с расправљањем и истицањем питања и тумачења филолошких и етнографских, он не излази бољи ни гори од осталих својих савременика и често и пречесто износи свакојаких грешака. Али кад он своме наследнику говори о простирању, средствима и правима царевинских владавина, кад га упућује о везама између царства и његових клетвеника, савезника, пријатеља и непријатеља, кад казује њихов значај и снагу, њихову политику и тежње, Константин се обично јавља као политичар, а Византињани су били не само даровити и окретни него и спремни државници. С тога та врста његових бележака има велику вредност. Уз то се оне допуњавају и другим подацима:

сведоџбама царевих савременика или блиских сведока и осталим споменицима. Тако се ствара слика ондашње политичке географије и топографије на Балкану.

2. У то су доба на целом Балканском Полуострву свега четири државе: византинска, бугарска, српска и хрватска[1].

Међу њима су све три последње чисто балканске, јер од како је Бугарска у борби с Маџарима изгубила своје земље на северној страни Дунава, Византија, једина од њих, има владавинâ и изван Балканскога Полуострва. Она је још имала земље у Јевропи на Криму и у Италији, а главне јој, најбогатије и најнасељеније области беху у Азији. Да није било Цариграда, она се могла сматрати претежно азиском државом, јер оно на Балкану беше према осталом много незнатније. Ако оставимо на страну острвске области, она је ту имала свега девет темата[2].

Трачки темат беше око престонице, а маћедонски га опасиваше од Црнога Мора најпре као широк појас па се даље на запад рашириваше до Родопе и до Јегејскога Мора. Главни град је овоме био Адријанопољ. Од граница маћедонскога темата и од Родопе настајаше струмски с главним градом Сером, и обухваташе доњу Струму и приморје. До њега беше солунски на доњем Вардару

[1] Изван власти ових држава били су на Балкану само Крит (у арапским рукама) и Истра (у немачким).

[2] Упореди, за стање у VIII веку, II одсек, главу 9, 1 и 2.

и обали Солунскога Залива, с Халћидиком и најсевернијим делом приморске Тесалије (до реке Пенеја, данашње Саламврије). Већи део Тесалије (на југу Пенеја) заједно са средишњим и источним крајевима средње Грчке чињаше темат јеладски, а цео Пелопонес — пелопонески. Западни крајеви средње Грчке (старинска Етолија и Акарнанија) са Епиром до реке Каламе састављаше од недавно темат никопољски. Одатле настајаху обалом чести прекиди византинскога земљишта, јер су у два последња темата, драчком и далматинском, Византињани имали само по неколико градова с градским околинама, а остало беше словенско (бугарско, српско и хрватско).

3. На целом простору ових девет темата и на острвима царска је власт била јака и непосредна, осем у никопољском темату, где су они бугарски ускоци од скора били насељени те још нису били са свим саломљени, и у једном малом делу Пелопонеса, где су два племена словенска, Милинзи и Језерци, још била сачувала своју самосталност[1].

[1] Пелопонески Словени у IX и у првој половини X века. — Грчки притисак на политички и национални живот пелопонеских Словена, који се почео после њихова пораза под Патрама (805), беше посустао за византинских неприлика у III и IV десетини IX века (упореди главу 2, 2 и 6, напомену другу). Тада Словени поновишѐ своје нападе на домаће Грке, и с тога за малолетства Михаила III пошље на њих царица Тодора војводу Теоктиста Вријенија с јаком војском (око 849 године). Вријеније успе и покори све Словене по Пелопонесу, тако да изгубишѐ сву своју дотадашњу самосталност и самоуправу, и посташе у сваком погледу као и остали византински подложници. Они од тада почеше у велико подлегати заједничком утицају грчке

Од онога што је тада још остајало Византији у драчком темату беху главно приморски градови Драч, Уцињ и Бар с околинама; а далматински обухваташе више градова и острва на источној јадранској обали почињући на југу с Котором на завршујући на северу с острвима у Кварнерском Заливу.

цркве и византинске државне власти (управе, судства и војске) те се стадоше грчити. Томе је много припомогло и досељавање грчкога становништва у Пелопонес из разних делова царства. Једино се тада у Пелопонесу одржаше у Тајгету, јужно и југозападно од старе Спарте, племена Милинзи и Језерци који очуваше потпуно своју самосталност али признаше врховну власт царску и присташе да плаћају годишњи данак, први 60 а други 300 златника.

Међу тим они остали пелопонески Словени брзо губљаху један по један знак своје народности, особито пошто царска власт, од кад завлада маћедонска династија, поче поклањати своју бригу правој Грчкој. Већ под Василијем I (868—886) беху сви ови Словени покрштени и тим беше њима одузета најјача заштита од грчкога утицања. Од Василијева времена — дакле после непунога века од патарске битке и непуне половине века од победа Теоктиста Вријенија — успео је грчки живот да, у сваком погледу а не само у политичком, установи у главном своју владу на Пелопонесу место словенске, и ако се и тада у Словена још држала њихова народна свест.

У Милинга и Језераца напротив беше снага толико чила, да се њима при крају владе Романа Лакапина чинило да могу и проширити своју самосталност. Године 940 јавио је пелопонески стратиг Роману да се та племена буне: неће ни да плаћају данке ни да избору својих главара чекају потврде од царских власти. Међу тим још пре тога беше одређен нов стратиг за Пелопонес, Кринит Аротра, ваљан војник пун прегалаштва и издржљивости; он добп, на поласку из Цариграда наредбу да буну из све снаге савлада. Кад Аротра с пролећа 941 године поче борбу, Словени му се јуначки одупреше. Али им он стаде систематски пустошити села и палити усеве а опколи им најнеприступније брдске крајеве и одсече од осталих, и тако их принуди, да су се пре краја године покорили. Све буде опет утврђено између њих и царства као и пре, само им Аротра знатно повиси дотадашњи данак, и једном и другом племену на по 600 златника. Ну они у брзо употребе прву грчку неприлику у Пелопонесу, те затраже од истога Романа да им попусти од данка. Бојећи се горих заплета, цар нареди да им се узима само стара мера, па се тако они и даље одржаше, чувајући са слободом и о осталим народним животом и своју старинску веру.

Ти су градови Котор, Дубровник, Сплет, Трогир и Задар, а острва Крк, Раб и Црес и острвце Вергада (близу Београда, према Врани)[1].

4. Већина градова оба темата имаху једну заједничку особину: могли су се добро бранити од копна. За Дубровник је већ спомињато, а Задар, седиште далматинскога стратига, подигнут је на полуострву згодном за таку одбрану, Уцињ исто тако, а Трогир на једној превлаци између копна и острвца Буе. Котор и Бар подижу се на стрмим главицама, а Сплет чуваху јаке зидине Диоклетијанових дворова.

У њима свима становништво беше непрестано романско с понеким досељеником српским или хрватским, и говораше својим месним романским говором. Једино што у Драчу претезаше грчко становништво.

Свуда по њима напредно се развијаше вера и црква хришћанска.

Задржавајући се само код далматинских градова на српском приморју, Котора и Дубровника, треба споменути да су оба имала сваки свога засебнога јепископа. Њихова јепархија простираше се и преко зидина градских на суседно српско Поморје. То беше старинска епидаурска јепархија, те је на сплетском сабору 924 године утврђено да се подели которској и дубровачкој на два једнака дела. Порфирођенит казује да у Дубровнику почивају моћи светога Панкратија у цр-

[1] Осем ових спомиње Константин Порфирођенит још неколико мањих острва, али за њих вели да су ненасељена.

кви светога Стевана која је у средини града[1]. А у Котору је, вели Константин, „свети Трипун који потпунце исцељује сваку болест, нарочито људе које напастују нечисти духови; црква је његова округлог облика". Ову беше подигао Андрија Саракен у почетку IX века. У истом граду беше и друга, мало старија црква, Света Госпођа, и уз њу женски манастир, опет задужбина Андријина[2].

5. Друга држава балканска, бугарско царство, имала је ове границе. На југу је делила

[1] Као белега значајна за ступањ целокупнога тадашњега стања у овим местима послужиће црта коју је о дубровачкој цркви склопио стручан научник:

Њу не треба замишљати као какво уметничко дело него као капелу у којој може стати мало ко више од оних који служе на олтару. Ниска свода, украшена је унутра а врло лако и с поља фрескама. Апсида јој није већа но што треба за олтар, а осветљава је мало светлих зракова на само неколико рупа у каменој плочи која заклапа једини прозор што је тада обично био изнад олтара.

[2] Доцније легенде допуњују и проширују горњу црту о которским црквама и њихном оснивачу Саракену, «грађанину — веле — и властелину чувеном колико по роду толико по богатству». У њега беше кћи Тодора, и он њој за вољу подиже цркву св. Госпође па поче уз њу зидати манастир, у ком се она покалуђери. То је било крајем VIII века. Али својим поступком Тодора беше пресекла надање једнога дукљанскога жупана који се беше у њу чудновато заљубио. Али ово њега не умири, него одлучи добити је по што по то. Не жацајући се ни насиља, жупан склопи заверу да је отме, али се за то дозна, и Андрија очува кћер.

После некога времена нанесе бура у Боку под тадашњи византински град Росе једну млетачку лађу. На њој беше тело светога Трипуна, мученика из III века после Христа, које су Млечићи, тргујући, купили у Малој Азији и понели кући. Сад Которани на свом збору одлуче да га набаве, те Андрија и остале поглавице погодише с Млечићима ћивот за двеста златника и за сто златника круну од драгога камења над ковчегом. За тим, 13 јануара 809, народ и свештенство превезоше с Роса моћи и дођоше у град на место где је одмах после сазидана црква, задужбина Саракенова. Црква је у скоро за тим јамачно много страдала у арапском нападу 840 године (упореди главу 2, 5). Свети Трипун поста међу тим заштитник граду и општини.

од Византије погранична ограда. То је насип висок преко човечјега раста, пред њим ров широк око пет корака и врло дубок. Савременик Арапин Масудија допуњује слику насипа казујући да је на њему био плот од трња са пролазима на облик дрвених окана. Дуж њега беху тврђаве и страже[1]. — Насип је почињао на северу византинскога града Девелта (сад села Јакизлије) на Црноме мору, па право западно на реку Тунџу и, скрећући југозападно, на Марицу те, остављајући Адријанопољ Грчкој а Пловдин Бугарској, дохваташе се Родопе. Граница је одатле окретала на југ и преко планина примицала се околини града Сера. Одатле се обртала на запад поред Солуна, па јужније ударала на гору Олимп. Од тога места правац иђаше право западно на ушће Каламе. — Западна је граница ишла јадранском обалом од Каламе до Бојане обилазећи византински део приморја око Драча. — К северозападу Бугарска се сучељаваше с Часлављевим Србима обухватајући водопађу Дрима, Ситнице, Западне Мораве сниже Иброва ушћа на Јужне и Велике Мораве. — На северу ишла је међа нешто мало низа Саву па од Београда низ Дунав до Црнога Мора па овим до под Девелт.

6. Овај широки простор делио се на више области или кнежевина под управом засебних управника или кнезова. Те су кне-

[1] Насип је и данас добро очуван на бугарском земљишту у недавној Источној Румелији и правац му се види за 100—110 километара дужине, а зове се турским именом Јеркесија.

жевине у неким, нарочито у источним, странама царевине биле са свим и непосредно под средишњом царском влашћу, док су у западнијим имале много више самосталности. У овима су кнежевску власт имале наследством домаће словенске породице, јамачно као потомство некадашњих слободних словенских племенских владалаца који после беху ушли у састав бугарскога царства. Докле је така самосталност могла ићи и под бугарском владом, види се по једној од тих кнежевина, Морави, којом су Бугари били завладали пре више од сто година[1]. Она је чак имала признатих, засебних и непосредних, веза с туђим државама, нп. с Византијом. Поред тога, Словени су и иначе по својим жупама и племенима били потпуно самостални у својим унутрашњим пословима. Ипак сва та самосталност не бејаше ни по што онолика, колика беше у оних загорских и поморских Срба који бејаху под грчким врховним старешинством.

7. Као год што су у Срба и осталих Словена многа насеља носила име братстава или породица што би у њима живели, тако је било у многих Словена па и у Срба и Хрвата и с именом жупе, области, земље и државе Значај државе, слабо развијене, толико је тада у њих заостајао иза значаја народнога, да она свога особитога имена није ни имала него је име народно и њу исказивало. У Часлављевој држави живели су и господарили Срби, те се у њих и она звала

[1] **Види главу 2, 6.**

једнако њихним именом Србљи или Срби. Тако је било и у суседних Хрвата, где се тако звао и народ и држава му, а једнако је било и са српским Дукљанима, Требињанима, Конављанима, Хумљанима и Неретљанима[1].

Али Византињани, с којима су Срби и Хрвати били тако многоструко везани, не могаху примити таке погледе на државу и име њено; код њих се према појму и значају државину народ са свим губио. С тога се у Порфирођенита истина налази и траг српско-хрватскога народнога начина именовања, али стоје и имена државна начињена са свим у духу византинских погледа и језика: Србљија и Хрватија, а тако и Дукља, Требињија („Тервунија"), Поганија (за Неретљанску)[2].

Ну осем ових имена имало је још једно које се тада и још дуго после држало у западњачких писаца и државника. То је име некад било захватило цео словенски Балкан али, потиснуто бугарским именом, беше сад ограничено на српске и на хрватску државу, те се ове или појединце или све скупа зваху на западу обично Словенијом, управо Славенијом или Славонијом. То беше траг негдашње широке јужнословенске заједнице која се тада већ у велико беше раскомадала.

[1] Са свим у овом духу звали су Срби и околне државе именом њихових народа. Тако је «ићи у Грке, у Бугаре, на Угре» значило: ићи у Грчку, у Бугарску, у Угарску.

[2] Константин додаје да су далматински Латини ову последњу звали Неретва («Арента»).

8. Домаћи владаоци у Срба називали су се, речју давно већ усвојеном, кнезови. Кнез је био колико Часлав толико и поморски владаоци. Али се у доцније време, после смрти Часлављеве, јавља први пут за његове наследнике други назив: велики жупан[1].

Кнежевска власт Часлављева простираше се на целом простору слободних Срба загорских и поморских с оваким границама према суседима. Почињући на мору северно од грчкога града Бара, ишла је међа, обухватајући све приморје и сва острва, до ушћа реке Цетине. Једино што Котор и Дубровник беху грчки; а два острва, Вис и Ластово, и кршевито острвце Хоаца (сад Кача, близу Ластова) не бејаху ни под чијом влашћу, иако су била насељена као год остала и живела од рибања, поморства и гусарења. Од ушћа Цетине иђаше граница донекле уз реку па се одмицаше од обале те обилажаше око Имоте, Хлевна и Пливе, па се више Пливина Језера дохваташе западне водомеђе Врбасове па све њом до ушћа Врбасова у Саву. Дохвативши се ове реке, иђаше граница низа њу све до испод ушћа Колубарина. За тим се преко планина хваташе Иброва ушћа. Одатле иђаше све источном водомеђом Ибровом до његова извора, осем што ситничку водопађу (Косово и Дреницу) остављаше Бугарској; даље планинама које деле воде на једној страни Ибру, Лиму и Морачи а на другој Дри-

[1] Узрок овој промени јамачно је био у домаћим приликама државе Часлављевих наследника.

му, те се спушташе на Скадарско Језеро па низ језеро и низ Бојану све од прилике до половине тока ове реке. Ту опет окреташе на север поред грчкога земљишта око градова Уциња и Бара па све до мора.

9. Овим границама омеђена, држава великога жупана беше у себи раскомадана као ниједна друга на Балканском Полуострву. Најпре већ беше главна деоба на загорске и поморске земље и подела Поморја на четири кнежевине Дукљанску, Требињску, Хум и Неретљанску. Овом треба додати што у Требињској беху као засебна средина Конавли, а исто тако, и ако с мање самосталности, беше у крилу Загорја на горњем току реке Босне „к р а ј Б о с н а“, како Порфирођенит пише. Не само ову поцепаност него и ону даљу између појединих жупа и крајева у већ побројеним јединицима подржавала је још непрестано силно природа овога дела полуострва и неразвијени и тешки саобраћај[1]. Овим се чиниоцима беше придружио још један. Услед дугога засебнога па и противничкога и непријатељскога живљења између појединих држава, области, крајева и жупа, погранички крајеви беху постали неки полупусти неутрални појаси земље. То беху већином планински, неприступнији крајеви, необрађени и шумовити; а у њима су још од првога времена по словенском досељењу на Балканско Полуострво били склоњени влашки староседеоци.

[1] Види главу **2**, 10.

Како се та њихна склоништа за дуга времена нађоше остављена изван круга и домашаја српскога државнога живота, могли су Власи по њима готово безбрижно остати и угнездити се. Сад они, живећи животом засебним према својој српско-словенској околини, посташе жива преграда између пограничних крајева. Тим се увећаваше она српска подвојеност и још се теже могаше савлађивати. Ово нарочито вреди с једне стране за границу српску према Бугарској, где су Власи држали два така појаса, први у планинама између Дрине и Ибра а други на Копаонику и његовим огранцима, и с друге стране за водомеђу између загорских и поморских области.

10. Загорски део српске кнежевине беше најглавнији и претежнији од поморских. Над њим је Часлав непосредно владао; он беше издржао стогодишњу јуначку борбу с Бугарима; он је по Порфирођениту био права „Србља". У њему именује Константин осам тврдих градова. Међу њима су: раније помињати Дашник или Даштаник (негде око садашње Сенице), Дрежник или Брезник (може бити данашње Плевље), Лешник (ваљда садашња Лешница у подринском округу у Србији) и, на место старога римскога насеља код сланих извора, Соли (садашња Тузла). Од тих осам градова Константин одваја два за босанску област: Котор (југозападно од Сарајева) и Десник.

Ни четири поморске кнежевине не беху од малога значаја у српској држави, колико по простору и по дотадашњој прошлости

толико по месту на мору којим отвораху целој земљи приступ у широки свет и везе с јевропским Западом.

Најјужнијој међу њима, Дукљанској, беше средина у питомој равници Зете и доње Мораче и у побрђу између Скадарскога Језера и мора од Бојане до Которскога Залива. Градови који се тада у њој спомињу слабо су познати осем једине Будве која се доцније спомиње и под именом Стари Град. За старинску Дукљу Порфирођенит пише да је пусто градиште. Између Дукљанске и суседне Требињске дизаше се склоп садашњих црногорских кршевитих планина почињући од мора код Котора па преко Повије (између зетске долине и Никшићскога Поља) ка изворишту Мораче и Пиве, где удараше о развође између Јадранскога Мора и Саве, дуж кога се сучељаваше Загорје са сваком појединoм поморском облашћу.

Требињску са северозападне стране дељаше од Хума правац повучен од Дубровника на североисток до Загорја. На тако омеђеном простору главно беху жупе око кнежевинскога средишта Требиња и за тим полусамостални крај конаваоски. Од требињских градова треба споменути поред самога Требиња: Врм (у жупи Врму око садашњега Клобука) и старински Рисан на северној, требињској, страни залива у Боци.

У нижем и равнијем делу доцније Херцеговине, где се високе планине између Дукљанске и Требињске и између Загорја и Поморја спуштају и губе у Неретвину долину, простираше

се хумска кнежевина. У њој беше више градова: на извору реке Буне Буна и Хум а на превлаци Стонскога Рата или Пељешца Стон и у њему јепископска столица, одатле североисточно беше Ошље (сад село), за тим Дабарски Град (у садашњем Дабру у брдима Стоцу на истоку) и други. — Хуму припадаше сав горњи ток реке Неретве а од доњега само лева, јужна, страна. На десној, северној, беше Неретљанска.

Главни део неретљанскога земљишта налажаше се на мору. Од острва су најзнатнија: Брач, Хвар, Корчула и Млет. На сухој пак земљи Неретљани су имали три своје жупе. Две беху на морском брегу, и то расточка јужније и при ушћу Неретве а мокарска северније и при ушћу Цетине. Трећа жупа, даље од обале, беше Думно (долина око садашњега Жупањца[1]). У овим се жупама спомињу у оно доба, све на морској обали, ови градови: јужно од Цетине Врућа (сада пристаниште), за њим Мокро (сад Макарска[2]), нешто јужније Острог па најјужније Лапчањ (сад Градац) већ близу Неретве[3].

[1] Ово је место тако прозвано што је некад било град думњанскога ж у п а н а.

[2] Упореди главу 6, 3.

[3] Кад се гледа на земљиште и границе садашњих држава на месту некадашње Часлављеве државе, види се да је ова била састављена од делова данашње Краљевине Србије, Црне Горе, Отоманске Царевине и Аустро-угарске Монархије.

Од Краљевине Србије захватала је четири западна округа: подрински, ваљевски, руднички и ужички и нешто мало од подунавскога (Колубару). — Од Отоманске Царевине обухватала је: 1) од скадарскога вилајета Крајину на десној обали Бојане; 2) цео новопазарски санџак; 3) од две окупиране покрајине (Босне и Херцеговине) пуне три четвртине, и то три цела округа: мостарски (који сад захвата целу

11. Најмању међу балканским државама имађаху Хрвати. Она беше кнежевина као год што је била и Бугарска пре Симеунова царства и Србија пре Часлављева великога жупанства[1].

Хрватска се на мору простирала од ушћа реке Цетине до Истре. Одатле се пружала на север ка Купи у стару посавску Панонију; али колико је Посавине имала у својој власти, не може се одредити. Свакојако није много

окупирану Херцеговину), сарајевски и тузлански, и по више од половине травничкога (цео котар жупањачки, жепачки, зенички, травнички, бугојнски, прозорски и преко половине јајачкога) и више од половине бањалучкога округа (тешањски, прњаворски, дервентски и преко половине бањалучкога котара), а само је један округ, бихаћски, био изван ових граница.

Од Црне Горе имали су Срби сву земљу осем градова Бара и Улциња и њихове околине поред мора.

Од Аустро-Угарске имао је Часлав у Краљевини Далмацији од 14 котара ове: которски осем самога града Котора, дубровачки осем самога града Дубровника и његове најближе околине, корчулански, хварски, метковићски, макарски и преко три четвртине сплетскога.

На тај је начин главни део Часлављеве Србије (63°|₀) био у данашњим областима Отоманске Царевине (Босни, Херцеговини, новопазарском санџаку и скадарској Крајини) па тек мањи делови у Краљевини Србији (21·3°|₀) Црној Гори (11·2°|₀) и Далмацији (4·5°|₀).

[1] Папе и остали западњаци даваху хрватском владаоцу назив кнежевски латинским речима „princeps" или „dux". А што су понекад употребљавали и реч „regnum" за Хрватску а „rex" за кнеза њезина, то је значило просто државу и владаоца у опште а не краљевину и краља, пошто су те речи имале оба та значења. Једнако је што у нашим народним песмама и иначе у народном говору реч „цар" не казују само највећи ступањ владалачкога достојанства (оно што у Француза l' empereur, у Талијанаца l' imperatore а у Немаца Kaiser) него у опште владаоца (монарха). С тога је, онако исто као и хрватскога владаоца, папа назвао „rex" и *кнеза* Михаила Бориса, а један талијански летописац тако исто и *кнеза* Михаила Вишевића. Да су папе за све ово време према Хрватској и њену владаоцу узимале речи „regnum" и „rex" само у таком смислу, јасно се види што у истим актима и другим после употребљавају реч „dux, princeps". Тако се 924 године у записницима сплетскога сабора Томислав зове „rex" а 927 у истима само „princeps".

захватала низ садашњу Славонију, а такође као да није допирала ни до Драве[1]. На тим је странама хрватска власт била још нова а удари угарски и унутрашњи раздори још јој не даваху да се добро утврди. Источна граница према Србима већ је оцртана. Осем тога Хрватска је од Византије држала на управу далматинске градове и острва на свом приморју; али би се рекло да је царевинска власт, користећи се ондашњом слабошћу хрватском, радила да умали утицај хрватскога кнеза у Далмацији, на корист власти својега стратига у Задру.

У Хрватској набраја Порфирођенит четрнаест жупа, од којих су већ спомињате оне три на Часлављевој граници (хлеванска, пливска и имотска). Од осталих је осам било на југу Велебита (приморска, сминска, сидрашка, брибирска, нинска, цетинска, книнска и псетска) а три на северу те планине (личка, крбавска и гадска). Од познатих тадашњих градова на морској су обали Београд, Нин и Скрадин, а у унутрашњости Карин, Книн и Хлевно.

12. Од све четири државе на Балкану Византија беше тада, без икаке сумње, најзнатнија, и ако јој њене балканске владавине

[1] Сав тај простор на северу Велебита налази се у данашњој Хрватској и Славонији. Према данашњој управној подели тих земаља, може се рећи да су средином X века биле у хрватској власти садашње жупаније: личко-крбавска, модрушко-речка и загребачка целе и готово цела беловарско-крижевачка а од пожешке можда само незнатан део; вараждинска, вировитичка и сремска остајале би изван ондашњих хрватских граница.

не даваху војничких и осталих државних средстава, да би се могла мерити с другом од њих, Бугарском. Док је Бугарска имала земље око пуних 230.000 квадратних километара, Византија је држала једва око 135.000, али ова је своје угледно место заслуживала највише по снази, коју је црпла из својих земаља изван Балкана, и по својој претежнијој просвећености и развијенијем друштвеном животу. Али осем тога је она имала у својим рукама све главније обале полуострва и међу својим другама најчвршћу државну власт. Због овога двога она је могла најбоље прибрати снагу за ударац против ма које од њих. А лако јој је било замахнути, јер су многа знатна средишта по полуострву била у њеним рукама. Осем главе целога Балкана, Цариграда, имала је срце све Тракије — Адријанопољ, главу и кључ целога Поварддріа — Солун, па Драч — врата великога дела садашње Арбанаске, и даље к северу природна средишта за велики део Поморја српскога и хрватскога.

Још се Византија наслањаше на Часлављеву државу, нарочито против Бугарске. Србија је имала од прилике својих 76.000 кв. километара. Тако је Византија заједно с то српске земље простором без мала достизала Бугарску. — Сама Србија имаше велику згоду што је у својим брдима могла згодно одбијати нападне ударце, и ако је то уједно спречаваше да брзим развићем изиђе из свога доста тесног круга у шири балкански живот. Иначе

је Србима главна невоља била у још врло нејаком јединству државном.

Мање него на Србију могаше се Византија ослонити на Хрватску. То није било само због тадашње слабости Хрватске него и због незнатније снаге коју је ова могла и иначе развити на свом доста маленом земљишту од 41.000 кв. километара. Уз то је Хрватска, готово као Србија, слабо имала јединства: она имаше тек добивених и још не асимилованих крајева на истоку, на српској граници, и на северу, у Посавини, а нарочито далматинске градове, који су свакојако Хрватској стална и главна државна и народна неприлика. Ну Хрватска није била толико много заузета за обичне прилике балканске. Одњихана у крилу фрушком, остала је спрам ових увек веома туђа. Према западу и северу беше међу тим друкчије, а како њено северозападно суседство осем Млетака беше слабо, да Хрватској што смета, главна јој се пажња имала окренути према североистоку, Угарској.

И Бугарска, најглавнија маса на Балкану, имаше, и ако у мањој мери, исти недостатак који Србија и Хрватска: немаше јединства а ни онога што је томе преко потребно — средишта државнога. Док је она имала своје земље на северној страни Дунава, њено је природно средиште било у равници близу Дунава и недалеко од Балкана. Али кад јој Угри узеше и упропастише оне области, изађе да се од преславске престонице државно средиште беше у велике померило ка средини и западу полу-

острва где је тада била како главнина царевинских владавина тако и језгра државнога насељења. Осем свега тога Бугарска готово ни с једне стране немаше природних граница: ода свуда беше отворена смртним ударцима, и од средњега Дунава и од доњега, и од Цариграда и од Солуна, и од Драча и од Раса.

15. Бугарска уочи пропасти.

1. Време се пресуднога судара примицаше, а Бугарска стојаше саплетена унутрашњим незгодама кобнијим од свих недостатака њених географских прилика. То управо беше у животу бугарске државе време великога прелома и то друштвено-политичкога и моралнога.

Давно је било кад се бугарска снага ослањала на ордију ратника који су своје коње пасли између Балкана и Дунава: те ордије више не беше. Да њу одмене, беху готова словенска племена средином и западом полуострва, која већ беху стекла некадашњи значај те ордије у друштвеном животу Бугарске.

Остајало је да се та промена проведе и кроз државни живот бугарски. Али, да се Словени укалупе у дотадашње облике државнога строја те да послуже као проста грађа затеченим уредбама — то се не беше успело урадити; а исто тако, рекло би се, ни бугарски државни строј не беше се потребним изменама прилагодио својој новој подлози. С тога је на једној страни стојала слабо употребљена ве-

лика снага словенских племена а с друге државни строј, на челу му удаљена престоница, као сухо костурасто тело без крви која би у његове жиле потекла из бујнога народнога бића и обновила му својом храном градиво, снагу и живот.

2. С таким стањем у државним приликама стојаше упоредо друго слично у умном и моралном животу бугарском. Правилни пут, којим је разумна радња Петрова оца и деда била упутила тек пресађену хришћанску веру и просвету и тако могла владати критичним прелазом из многобоштва у хришћанство, беше у многом запуштен. Када хришћанство поста у Бугарској државном вером, бугарско духовништво поста некако државним чиновништвом, и то чиновништвом које се, ради великога значаја цркве и њега самога, богато награђивало и издржавало од стране државне и владалачке. Тако изиђе да оно поста ред људи са својим бригама чисто овога света. Примивши све недостатке тога свога великочиновничкога стања, духовништво се више брињаше о својој власти, богатству и угодном живљењу, коме се у велико предаде, него о свом пастирском задатку. Тако оно остави просветитељски пут Климентија и Константина Пресвитера те се одвоји од народа и испусти руковођење његовим душама. А много не прође, кад се нађе ко ће у своје руке прихватити тај запуштени задатак. —

Живети просветним животом византинским, дисати њеном умном и верском атмосфе-

ром а не упасти у вртлог византинских богословских раздора и црквених невоља — није могло бити. То се показа и на Бугарима.

3. У оном врењу верских појмова и концепција, које по римским владавинама у Азији и Африци настаде под безбедном заштитом коју је многобожачки Рим указивао народима и њиховим верама, беше поникло и манихејско верско учење. Та чудна смеса хришћанскога богословља, позне грчке философије и персиске вере и учења о начелима добра и зла рашири се силно у IV и V веку док га хришћанска црква не отури од себе, те би предано гоњењу и под њим угушено.

Али основе манихејске, неколико измењене и примакнуте хришћанству, избише у облику новог верског учења у византинској Јерменској за владе наследника̂ цара Ираклија у другој половини VII века. Како се присталице тога препорођенога манихејства много позиваху на списе апостола Павла, буду названи павлићанима, и ако се сами називаху просто хришћанима.

Као што је стара персиска вера веровала у два начела, начело добра и начело зла, која се боре о превласт над светом, тако су и основе павлићанства биле у веровању у злога бога, творца чулнога, тварнога створења, и у доброга, савршенога бога. Павлићанство истицаше у хришћанству као главно моралну страну, те је одбацивало сав спољашњи црквени живот: калуђерство, поштовање крснога знака, светаца, моћи̂ и икона̂, постове и обреде.

Сва гоњења византинске цркве и државе, ретко прекидана, не могаху искоренити ово учење. Шта више пресељавања павлићанских Јермена и Сираца учинише да се павлићанство рашири и по другим странама царевине. Тако је павлићана било и на Балканском Полуострву и то особито у Пловдину и околини, где их је највише населио цар Константин V (741—775) као граничаре према Бугарској[1].

4. Нешто чест саобраћај између Византије и Бугарске а много више бугарско освојење Пловдина олакша ширење павлићанских учења по Симеуновој и Петровој царевини. С њима се познаде и поп Богомил, који прихвати многе њихове мисли примакнув их мало, рекло би се, хришћанству, па сам основа своје учење: богомилство. Доцније ће бити прилике да се шире разложе основе ове науке и уредбе њених присташа, а овде ће се поменути само најглавније.

Богомилство је као и павлићанство одбацивало све спољашње облике хришћанства; оно немаше ни свештенства ни калуђерства, већ је сваки спреман члан могао учити и ширити веру, а службе црквене и тако није било. Веровало је у једнога Бога, као и остало хришћанство, али је, у духу манихејском и павлићанском, мислило да није благи Бог створио видљиви, тварни свет, него лукави сатана, ђаво.

На земљи и у човека једина је душа од Бога; али је и она од њега отпала грехом ро-

[1] Упореди у другом одсеку главу 9, 1.

ђења. С тога прави верник треба да се одрече свега тварнога, јер је све то од ђавола; треба да се задовољи оним што је најпрече, па да се душа подигне своме извору, к Богу. С тога су они гледали с презрењем на сав овај свет, на његове лепоте и уживања, богатство и силу, па и на оне који се о овима брињаху и често их представљаху, особито на војничке и остале државне власти.

5. Својом умереношћу, озбиљношћу, може се рећи и светињом живота одабраних верника, одскакаху богомили од раскошних често и распуштених црквених великодостојника, те су сваком улевали поштовање. А служећи се вешто књижевношћу, приступајући свима и сваком и тумачећи разумљиво своју науку, они веома успеваху. Народ, остављен од свога свештенства, још беше неутврђен у хришћанству, а неке се стране богомилскога учења могаху згодно разумети према појмовима старе многобожачке вере, која још не беше ишчупана из душе словенске, те се чинило да се могу поклапати. И то поможе успех богомилства.

Службена хришћанска црква оптуживаше нешто доцније богомиле да уче не слушати државне власти, да грде богаташе, да исмевају старешине, да вређају бољаде, да цареве и чиновничке слуге оглашују као мрске Богу и да забрањују робовима работати својим господарима. Казне против њих слабо коришћаху, јер се њихови мученици весељаху „да страдају за правду“. Тако беше распирен и разбуктан велики раздор по народу. Тим се ра-

строји душа народна, баш кад је бугарској држави била потребна сва морална и материјална снага, да је прибере и изведе у бој за свој опстанак. Најбитнији основи једне државе, особито средовечне, беху од богомила или отворено нападнути или врло поткопани, и та струја, на велико зло, налажаше ослонца и присталица у народа коме та држава беше још у велике остала туђа.

Толико се много слабости у ствари скриваше иза свега спољашњега сјаја Бугарске: иза њених царских и патријаршких достојанстава, њених пространих покрајина!

6. Много друкчије од Бугарске беше Византија употребила безбедност четрдесетогодишњега мира на Балканском Полуострву. Она беше грухнула из све снаге на Арапе duж целе своје границе, те је под Лакапином, Порфирођенитом и Романом II успела да пренесе готово целу борбу на обале Еуфрата и Тигра и у Сирију. Уједно скрши арапску снагу у јегејским водама, повративши после толиких неуспешних покушаја Крит, те понови византинско господарење у источном делу Средоземнога Мора.

Најлепше од ових успеха за царовања Романа II беше пожео војвода Нићифор Фока, те кад цар умре оставив два нејака сина, Василија од шест и Константина од две године, Нићифор се попе на царски престо у Цариграду, прогласив се дечјим стараоцем и намесником и оженив се њиховом мајком (963). С њим почиње ред владалаца који су, мање књижевници од Лава Мудрога и Порфирође-

нита, чврстом руком прихватили судбу византинске државе. Повраћајући јој дане давно невиђене снаге и славе, Нићифор је подиже, упоредо с немачко-римском царевином Отона I Великога, на ступањ прве велике силе на свету. Ту је промену брзо осетило и бугарско царство.

Како она мера снаге у Бугарске и у Византије, која се огледала у погодбама мира 927 године, није више постојала, природно је било очекивати да ће се према промењеним снагама променити и оне угодбе. Доиста Нићифор и приђе томе.

16. Бугарска и Србија падају под грчку власт.

1. Зацарив се, Нићифор се најпре навратио на Арапе у Азији и освојио Кипар и Киликију. За тим се вратио у престоницу и ту славио своје сјајне победе (966), кад му се тамо јавише бугарски посланици, да приме обични годишњи доходак, и ако Бугари нису вршили обавезу примљену на се у име те годишњине. Они су — рекло би се, да себе сачувају, — пропуштали кроз своју земљу Угре, да често ударају и робе по византинским областима. Сад Нићифор прекиде плаћање и отера посланике[1].

[1] У свечаном примању, кад преда њ изађоше Бугари, узвикну цар пред свим двором: „Како су несрећни Грци, кад они, пошто су победили све непријатеље, морају сад, као јадници, плаћати данак Скитима, презреном и бедном народу!“ За тим заповеди да се посланици избију и стидно протерају.

Тако опет Византињани прекидоше четрдесетогодишњи мир, насилно као год толико пута за владе Симеунове, и Нићифор освоји неке бугарске тврђаве на граници маћедонскога темата. Али на томе се цар и устави, да би очувао своје војнике за продужење срећнога ратовања на истоку, а остави да с Бугарском наставе Руси, који су по уговорима давали Византињанима помоћну војску.

2. Дар од 1500 литара злата буде послан из Корсуна (Херсона) тадашњем великом кнезу Светославу, и овај се, од главе до пете четовођа своје ратничке дружине, крене из Кијева, своје престонице, с 10.000 друга низ Днепар к Црноме Мору. Августа 967 године пристане Рус ненадно на ушћу дунавском и с по муке облада градом Преславцем (садашњим селом Приславом) на десној обали дунавскога рукава св. Ђурђа.

Војска цара Петра од 30.000 људи беше разбијена и најурена у Дрстар, и тако Бугарска, разривена и немоћна да продужи борбу, стојаше пред очитом пропашћу. У том се трену измени држање Нићифорово. У јужној Италији беше се овај заплео у променљив рат с царем Отоном I; а Цариград му беше узбуђен тешким наметима и гласовима да корсунски наменик ради да облада царским престолом с помоћу Светослављевом, — и то подстаче Нићифора да пресече догађаје у Бугарској и поврати себи мир с те стране. Још се можда бојао Руса а можда је мислио да је бар за онда довољно успеха према Бугарској, те да се

може измирити с Петром. Његово посланство обнови у Преславу мир и утврди га уговором: да ће две Петрове кћерке, кад одрасту, узети два Нићифорова пасторка, и уз то да два бугарска царевића, Борис и Роман, буду послани у Цариград на васпитање. Уједно Нићифор обећа да ће вратити Русе, који се међу тим и кренуше (у пролеће 968), јер Печенези, њихни злотвори, беху опсели Кијево.

3. Мало прође а умре цар Петар (30 јануара 969). Царевићи се беху затекли у Цариграду, али их Нићифор брзо отпреми у отаџбину, и Борис завлада престолом. Одмах за тим, истога лета, стигне по други пут у Бугарску Светослав, пошто беше прошла погибао од Печенега, али не већ као савезник византински, него са чисто својим намерама[1].

Сад Бугари као да беху нешто спремнији, те их у очајној борби под зидовима Преславца Светослав с муком надби и узе град. Али даље, после многих победа, Светослав успе да облада не само Дрстром и дунавским градовима но и царском престоницом, Преславом на Тичи, и у њој да зароби цара Бориса са свом његовом породицом и ризницом која се напунила у времена Крумова, Борисова и Симеунова. У непрекидној борби Светослав пређе преко Бал-

[1] Најстарији („Првоначелни") руски летописац прича да Светослав није крио од своје мајке Олге да воли живети у Преславцу на Дунаву него у Кијеву, пошто се тамо стицаху све драгоцености вештачке и природне: злато, ткана свила, вино и воће из Грчке, сребро и коњи из Чешке и Угарске, коже, восак, мед и робови из Русије.

кана; облада у страшном крвопролићу Пловдином (970) и појави се на грчкој граници.

4. У Цариграду週 цароваше, убив Нићифора, од 10 децембра 969 године даровити и јуначки Јерменин Јован I Цимисхије (969—976). Он понуди мир, али га Светослав не прими, него умножи своју војску бугарским и угарским најамницима, па победи Грке под Адријанопољем и опустоши маћедонски и трачки темат.

На пролеће 971 године дигне се Цимисхије и стигне до Преслава. Руска посада, потучена пред градом, буде принуђена да се у њему затвори; она се ту саврх јаких зидова јуначки брањаше, али опсађивачи надвладаше и продреше у град те га поробише. Посада се затвори у пространој и добро утврђеној градској тврђави; али кад и њу Грци потпалише са свих страна, Руси изгибоше у очајној борби, само се мали број проби у Дрстар.

Освојењем старе бугарске престонице ослободи Цимисхије од рускога ропства цара Бориса II с породицом и прими га с великим почастима.

Међу тим се Светослав утврди у Дрстру, где смрћу и тамницом умири покрет незадовољних Бугара, кад се Византињани 23 априла показаше пред градом. Велику битку пред градским вратима одлучи тек нoћу византинска коњица; за тим се стаде Дрстар узимати три месеца и са суха и с реке. На послетку опсађеници, изнурени глађу, буду принуђени да уговоре предају, по којој добију од цара лађе и храну, те се врате кући.

И ако је Цимисхије, улазећи у Бугарску, сваком проглашавао да долази као ослободилац од Руса, сад му већ ни на ум не падаше да врати царство ослобођеном Борису. Цар Борис II и патријарах Дамјан буду збачени а цела Бугарска придружена византинској царевини[1].

5. С Бугарском паде главни балкански браник против Византије, који се онако одлично држао пуних триста година, сузбијајући стопу у стопу покушаје царевинске да опет поврате стање како је било пре словенскога досељења на полуострво. Сад после овога Византији не би тешко наставити, и тако дођоше на ред Срби.

Тамо је кнез Часлав, најзнаменитији владалац за првих пет векова српске историје, био умро у старости негде између 955 и 960 године. По његовој смрти поче нагло опадање српске државе. Царевина грчка, не зазирући већ ни од Хрвата ни од Бугара, рађаше сада да Србе ослаби и поцепка, па зато и потпомагаше непријатеље слабога Часлављева наследства. Ту су главни били српски поморски кнезови, у којих изби тежња да опет по старински буду одвојени од Загорја те да опет стану засебно живети. А да би успех својој радњи што боље обезбедили, они признаше над собом непосредно грчку власт. Тако се слободни

[1] Вративши се са слављем, победилац приложи Светој Софији круну окорелих непријатеља царевинских. Борис мораде пред светом скинути са себе пурпурну капу украшену златом и драгим камењем, багреницу и црвену обућу. У замену за царство даду му назив царевинскога магистра, а млађи му брат Роман буде ушкопљен.

Срби, који су дотле били колико толико уједињени, опет поцепкаше на неколико засебних државица, које ће доцније почети бескрајне међусобне раздоре и ратове.

Је ли ово ново стање са старом Часлављевом државом било већ створено онда кад Бугарска падаше под грчким ударцима или се догађаји беху тек упутили тим правцем — није познато.

6. Свакојако треба узети да се са кнежевскога престола у Расу на то није гледало без какога отпора. Зна се пак да, кад Цимисхије узе Бугарску, његове војводе уђоше у Загорје и освојише га. Том приликом Загорје веома пострада. Поред свега другога од њега се одвоји за себе Босна[1]. Осем тога читав низ загорских жупа на граници поморској буде тада отргнут те допаде у руке кнеза требињскога[2]. За тако окрњено Загорје почиње се нешто доцније налазити нарочито име Рашка, по престоном месту Расу, на притоци Ибровој која се тако исто зове Рашком, а тамошњи владаоци стадоше се називати не кнезовима него великим жупанима.

У ово доба, како би се рекло, требињски кнезови имаху осем Требињске Хум и Дукљанску, а с тим и политичко првенство у

[1] Не зна се тачно кад се ово Босна одвојила, али је сва прилика, да се и та, као и друге поменуте невоље, догодила у брзо по смрти Часлављевој, дакле око 971 године.

[2] Те су жупе биле: под Комовима и на горњем и средњем Лиму, на Пиви и њеној притоци Комарници (с Тушином) и на Тари под Дурмитором. К њима буду придружене две жупе хумске (на горњој Неретви и њеној притоци Рами) и по једна требињска (оногошка) и дукљанска (Морача), и тако састављена област Подгорје.

Срба. Поп Дукљанин, писац прве половине XII века, казује нешто више из тога доба[1]. Он назива тадашњега требињскога владаоца Прелимиром и прича да је к њему добегао од грчке војске тадашњи велики жупан са два сина и кћерју Прехвалом. Прелимир је морао бити већ добро у годинама, кад га загорски ускоци затекоше у Оногошту (град на месту садашњега Никшића, у жупи која се такође звала оногошка, јамачно по некаком жупану Оногосту). Ту Прелимир, прича Дукљанин, виде да је Прехвала „веома лепа и целим телом сразмерно израсла“, и занесе се за њом, те је испроси у оца и браће и венча, а њима, својим новим пријатељима, даде Оногошт са жупом.

17. Словенски устанак противу грчке власти. — Цар Самуило и његови ратни успеси.

1. Кад Бугарска и српско Загорје беху покорени а остале српске државе стегнуте под врховну власт цареву, византинска се гра-

[1] Овај летописац беше свештеник дукљанске архијепископије којој је тада столица била у Бару, те је у свом „Летопису“ испричао српску и хрватску историју од досељења до своје старости. Ту је помешана и прошлост других народа, нп. Гота и Великоморављана, и испричана као наша, а и иначе има пуно неистина. Кад се оставе на страну сви ранији одељци, за причање времена од средине X века рекло би се да је највише склопљено, и то врло невешто, по народним предањима у Поморју, тако да поузданија грађа почиње тек од средине XI века, пошто је то писао по оном што је чуо од стараца који су тада живели или што је и сам доживео. С тога целокупно његово писање треба употребљавати врло обазриво и примати само оно што је по свему збиља могло бити и што се не противи чињеницама иначе познатим.

ница пружи све до Дунава и Саве те се обнови стање невиђено од царовања Јустинијана I (527—565). Колико до тога беше довео необични развој византинске снаге под Нићифором и Јованом I, потпомогнут и лукавим Цимисхијевим радом и погодним стицајем прилика: толико исто беше узроком и прелазна државна слабост бугарских Словена. Али у Бугара, а исто тако и у Срба, беше, и то не мање него икад, врло много чиле политичке снаге, неупотребљене а несаломљене при паду Петрових и Часлављевих наследника. Осем тога, триста се година бугарскога државнога бића не могаху збрисати а да не оставе веома јаких политичких трагова за собом; као год што се не могаше учинити да се и Срби, навикнути на своју слободу, и пошто су већ сто и педесет година све живље и живље имали удела у међународном развићу балканском, приклоне једни на робовање Грцима други на незнатни мёсни живот ситних клетвеника цариградских. Да је доиста тако било, показало се необично брзо.

Јован Цимисхије умре 10 јануара 976, а престо грчки заузеше цареви Василије II и Константин VIII, синови Романа II, први већ од деветнаест, други од петнаест година. Те исте године прогласи се за цара Варда Склир, врховни заповедник источне војске, и отпоче се прва грађанска војна, која је трајала пуне четири године (до 980).

Овом првом грчком неприликом с места се користише недавно подвлашћени Словени.

2. Најпре се одметнуше од Византије Словени из западних кнежевина доскорашње бугарске царевине. То беху крајеви који су у борбама 967—971 године, како су били удаљени од главе државне и главнога ратишта а према ондашњем склопу Бугарске, слабо имали учешћа. С тога су, пошто цар Борис II и престоница падоше у руке Цимисхијеве, остали обезглављени, и тако се поиспредаваше царским војводама. Али отпор туђинима, неорганизован 971 године, спремише сад Словени по оним крајевима сами својом домаћом снагом, а на челу покрета стоје браћа Давид, Мојсеј, Арон и Самуило, синови брсјачког кнеза Шишмана, који су још за живота цара Петра покушавали да се одвоје од Бугарске и оснују самосталну државу. Уз њих су одмах пристала остала словенска племена, и Давид је свуда признат за цара, па и у правој, дунавској, Бугарској, куда се устанак раширио из брсјачкога Повардарја и околних области.

Као што је раније испричано, словенски крајеви на Струми, Вардару, Дриму, Ситници, Морави и Тимоку чинили су од почетка VII века саставни део словенскога Балкана који су сав Грци по новим досељеницима назвали Словенијом. Пошто пак крајем VII и током VIII века нешто Византија а нешто Бугарска покорише Словене у целој источној страни полуострва, име Словенија оста само западној половини, још слободној и од Грка и од Бугара. Од ове ће Словеније онај део између Јадранскога Мора

и Саве ускоро, са државним развитком српским и хрватским, добити и нова засебна имена, док остали и уједно главни део, пошто се одржао преко два века, потпада под власт бугарску, те од тада почиње губити своје дотадашње име. Али је ипак за словенске крајеве у ондашњој Бугарској а на западној половини Балканскога Полуострва данашња наука прихватила њихово дугогодишње име Словенија.

Та је Словенија, како се већ видело, била саставни део бугарске државе неким својим крајевима око 130 а неким и око 160 година, и за толико време, проживљено већином на миру, бугарске државне и црквене власти успеле су да разним словенским племенима у Словенији наметну бугарско име, те се и многа од њих самих почеше осећати као Бугари. А пошто су се међе Давидове царевине, с малим одступањем, поклапале с међама пређашње Петрове — бугарске — царевине, коју су и сами Грци признавали, и пошто су властела у Словенији била главни носиоци бугарске државне мисли, било је са свим природно, а и политично, што се шишманићска царевина назвала *бугарска* а не *другојачије*, нп. *брсјачка*, *словенска* итд.

На своју суседну браћу угледаше се против Грка и Срби Рашани. Видећи да је дошао згодан час, требињски кнез Прелимир и његов таст, велики рашки жупан, који је код њега живео од 971, поруче Рашанима те ови једнога дана побију све Грке у својој земљи. Тада ве-

лики жупан дође и настави да влада у окрњеној Рашкој, признајући над собом врховну власт требињског кнеза (976).

3. Миролубиви цар Давид није волео рат којем се не могаше крај догледати, с тога уступи престо најмлађем али најенергичнијем брату Самуилу, а он се покалуђери и на скоро за тим умре[1]. По примеру Симеунову и Петрову, Самуило потражи и добије од папе царски венац, а место укинуте бугарске патријархије у Дрстру, проглашена је нова патријархија са седиштем у Срецу, одакле се премештала редом најпре у садашњу југозападну Маћедонију у градове Моглен и за тим Воден, а после, мало више к северозападу, на Преспанско Језеро у Преспу па даље на Охридско у Охрид.

Самуилова царевина, са средиштем на западу балканском и ослањајући се непосредно на племенски живот словенски а склоњенија од Цариграда, беше погибнија грчкој царевини од Петрове. Ну Василије II, достојан наследник свога претка Василија I и својих преходника Нићифора и Цимисхија, беше јуначан, неуморан владалац и добар војвода. И он, место да се измири с новим стањем, одлучи да по што по то обнови грчку власт у Словенији и Бугарској. Самуило пак, да би се обезбедио од Грчке, прегне да ослободи и она словенска племена што живљаху преко граница државе коју прими од брата Давида. Пошто је узалуд

[1] Други брат Мојсеј погинуо је при опсади Сера, а трећи, Арон, беше наклоњен Грцима, због чега га је доцније погубио Самуило.

покушавао да освоји солунску област и предео на доњој Струми, окрене се на Тесалију. Шест година нападао је он њен главни и погранични град Ларису, и најпосле глађу је приморао да се преда (986)[1]. Испративши њене јуначне становнике дубље у државу он с војском продре тја до Коринтске Превлаке. У повратку заповеди те се пренесу из Ларисе мошти св. Ахила у његову престоницу Преспу[2].

4. Успеси Самуилови у Тесалији покренуше Василија II да собом поведе војску противу њега, од чега су га дотле задржавали послови у Малој Азији. Његов ратни план беше да освоји знатни град Средац и тиме прекине везу између Словеније и дунавске Бугарске. Пуних деведесет дана отимали су Грци овај град, али га не могоше освојити. Војска беше већ почела трпети оскудицу у храни, а у то стиже глас да се примиче с војском цар Самуило. Василије се поплаши, прекине опсаду и крене се натраг. Ну у одступању преко Средње Горе грчку војску нападне Самуило у ихтиманској котлини и тако потуче, да се и сам цар Василије једва спасе (17 августа 986).

За три године дана после овога пораза Василије II није могао ништа предузимати противу Самуила, јер је имао пуне руке посла на другим странама: у доњој Италији с Арапима,

[1] Грађани су од глади јели пеће и магареће месо, а најпосле и коже са ђубрета. Једна жена, кад јој је умро муж, појела му је слабину.

[2] Ове или 985 године побегоше из Цариграда Борис и Роман, синови цара Петра. Првога убише стражари на граници Самуилове државе, držeћи да је Грк, јер је био обучен у грчко одело, а другога радо прими Самуило и да̂ му да управља Скопљем.

у Корсуну с Русима, у Малој Азији с новим одметником Вардом Фоком и старим Вардом Склиром.

Овај одмор употреби на своју корист цар Самуило и освоји целу драчку област са тада знаменитим градом Драчем.

5. У ово време владаше у Зети и Подгорју кнез Јован Владимир а у Требињској и Хуму његов стриц Драгомир. Неретљанска имађаше засебног кнеза, Рашка великог жупана, а Босна бана. У суседној хрватској држави владаше Држислав. Сви ови владаоци, осем може бити неретљанског кнеза, признаваху над собом врховну власт грчку, али то признање беше само по имену, у ствари пак бејаху самостални.

Понесен ратним успесима, цар Самуило одлучи се на величанствену мисао: да уништи грчку царевину на целом Балканском Полуострву и да ту на место ње оснује само *једну* државу, у којој би Бугари и Срби били господари. Природно је било да ће такој мисли бити противни српски кнезови у Дукљанској, Требињској и Хуму, Неретљанској, Рашкој и Босни и да ће бранити своју самосталност. С тога, пре но што би освојио Солун и јегејско поморје, и тиме грчкој власти на Балкану задао самртни ударац, Самуило одлучи да подвласти у ствари независне српске кнежеве и тим обезбеди себи леђа.

6. И тако, чим је освојио драчку област, удара и на Зету. Кнез Владимир дочека га на граници у обличкој жупи, према Скадру

на десној страни Бојане, на брду Облику. Самуило остави један део војске која опколи Владимира, а он с осталом војском опседне грчки град Уцињ. Кад Владимировој војсци поче нестајати хране, а и облички жупан ступи у преговоре са Самуилом, да му изда Владимира, овај сиђе с брда, отиде Самуилу и преда му се.

Самуило пошље заробљенога Владимира у своју престоницу Преспу, прекине узалудну опсаду Уциња, продре кроз Зету, палећи, рушећи и сузбијајући, до грчкога града Котора и даље кроз Требињску до Дубровника, те и тим градовима нанесе доста штете. За тим прође као победилац преко Хума, кроз Босну и Рашку и нагна њихове владаоце те му признају врховну власт. Том је приликом подвргнута православна јепископија у Расу под патријарха преспанскога.

Да би постигнути успех обезбедио, те да се покорени српски кнезови не би користили најмањом његовом недаћом према Грцима па му дигли буну за леђима, Самуило, вративши се у Преспу, одлучи урадити оно што у своје време цар Симеун није могао успети, и измирити те кнезове с новим стањем. С тога се измири са Владимиром, уда за њега кћер Косару, поврати му државу, па му још и поклони неке крајеве драчке области, како ће му он бити јака потпора код осталих кнезова. Тада цар позва на мир и Владимирова стрица Драгомира који се, од Самуилова удара кроз српске кнежевине на све дотле, беше склонио с народом у неприступне планинске крајеве своје

државе, држећи се непокорен. Сад и Драгомир попусти и сиђе с планина у Требиње, а народ се исповраћа из збегова, те земља оживе.

Пошто је овако на западу и северозападу своје државе грчку власт заменио својом, Самуило се крене на солунску област. На путу му је пркосио град Бер (сад Караферија) који је владао излазом из бистричке долине пут Солуна. Њега освоји Самуило 989 (јуна месеца), и сад му је био отворен пут к Солуну.

18. Порази и смрт цара Самуила. — Василије II обнавља грчку власт на целом Балканском Полуострву.

1. У то време цар Василије беше се опростио супарника Варде Фоке († 13 априла 989), ородио се с руским кнезом Владимиром и помирио с Вардом Склиром, те је сад имао одрешене руке према Самуилу. Ну тек с пролећа 991 године отпочео је са Самуилом војну, која је четири године трајала. Њему пође за руком те освоји неколико градова, од којих неке поруши, међу овима и Бер.

Године 996 Самуило допре до Солуна, где разбије грчког војводу Григорија Тарониту, који и сам погибе, а син му Ашот допаде ропства. Од Солуна упути се Самуило на Јеладу и продре кроз долину темпску до Пелопонеса, па су и тамо плениле чете његове.

Цар Василије посла војводу Нићифора Веста Урана с војском да заустави продирање

Самуилово. Нићифор сретне Самуила у јужној Тесалији на реци Сперхију (сад Аламани), која беше јако надошла од кише. Грци ноћу преброде реку и изненада нападну на Самуилову војску, која се није ни надала непријатељу, и тако је поразе, да се и сам Самуило једва спасао. Од тога дана војна срећа изневери свога љубимца и пређе на страну његова заклетог непријатеља Василија.

Исте године издајом изгуби Драч, којим је заповедао под Солуном заробљени Ашот. У њега се беше загледала млађа кћи Самуилова, те му је даде за жену и повери му на управу град Драч. Незахвални Ашот изневери свога таста и, у споразуму са женом, предаде град Василију (996).

2. После оба ова успеха, цар Василије нанесе нов ударац балканском Словенству.

У Хрватској владаше Држислав, који се међу њеним владаоцима први назива краљем[1]. Он се, видећи да је Грчка збуњена борбом са Самуилом, слабо обзирао на врховну власт грчкога цара. Василије II беше се упео из све снаге да уништи једну словенску државу — Самуилову царевину — па, разуме се, није могао допустити да се, на северозападу Балканског Полуострва, осили друга словенска држава — хрватска краљевина, и чекао је само згодан тренутак, да је ослаби и врати у стање у ком је била пре пола века.

[1] Тај назив дају Држиславу сви споменици; али се о прогласу хрватскога краљевства ништа ближе не зна.

Прилика му се за то пружи на скоро после задобивене битке на Сперхију. Становници далматинских градова и острва, великом већином Латини, нерадо су подносили хрватску власт, а особито Задрани. С тога кад, око 997 године, немирни Неретљани заробише четрдесет Задрана, далматински становници договорно изаслаше посланство у Млетке, које позва дужда Петра II Орсеола да их узме под своју власт. Опрезни дужд прими ову понуду, али најпре заиште од цара Василија одобрење да може заузети целу Далмацију у име његово, и он му га радо да̂, управо пренесе на њега права која су раније била дана хрватском владаоцу.

3. Обезбедивши се тако од стране грчке, Петар Орсеоло крене се, на Спасов-дан (18 маја) 998 године, с бродовљем пут Далмације. Овде му се драговољно предадоше градови: Задар, Трогир и Сплет са својим котарима и острва Црес, Крк, Раб и Вергаду. Уједно отрже Држиславу и чисто хрватски град Београд.

Бавећи се у Задру добије Орсеоло глас да се из Пуље (у доњој Италији) враћају четрдесет неретљанских племића. Орсеоло одлучи употребити ову прилику и сломити неукротљиве Неретљане, те изашље противу оних племића десет бродова. После омањег сукоба Неретљани допадоше ропства и бише одведени у Трогир. Кад за то чује неретљански кнез, иза̂сла посланике у Сплет Орсеолу, да израде слободу заробљеницима. Преговори се сврше новим миром, по коме се Неретљани одрекну

данка који су пола века примали од Млечића, подвежу се да неће нападати њихове лађе и трговце и да ће накнадити нанесене штете, а Млечићи пусте све заробљене племиће осем шесторице, које задрже као јемце.

Понизивши и другог свога такмаца на мору, Орсеоло настави рат, и силом освоји острва: Корчулу, која је пре била неретљанска, и Ластово. Ово заплаши Дубровчане, те му се и они као грађани царске Далмације добровољно предадоше. За спомен оволиких успеха држала се у Млецима, док је год трајала млетачка држава, сваке године на Спасов-дан светковина „венчање луждево с морем“. — Од ових догађаја почиње неограничена превласт млетачка на Јадранском Мору

4. После победе на Сперхију, повраћаја Драча и ослабљења Хрватске, цар Василије усуди се да пређе у нападање. Године 999 поведе собом војску маричком долином, али освоји само неколико градова у средачкој области, па се врати у Мосинопољ. На годину пошље двојицу војвода, те освојише Бугарску између Дунава и Балкана. Треће (1001) године собом освоји Бер, Срмчиште, Воден и тесалске градове и њихове посаде пресели у Волер (на ушћу Марице). Године 1002 удари на Видин и освоји га после опсаде од осам месеца. Од Видина удари моравском долином, рушећи и освајајући градове, и допре до Скопља. Ту се налазио Самуило који је, 15 августа, освојио био Адријанопољ, опленио га, па се одмах из њега повукао. Пред Скопљем понови се исто оно

што је било на Сперхију: Самуило с непажње буде разбијен, а град предаде Василију царевић Роман, за што постаде патриције и заповедник у Абиду.

Од Скопља цар се упути граду Пернику под Витошем, који је бранио прелаз из Подунавља и Поморавља у маричку и струмску долину. Сви покушаји да завлада овим знатним градом разбише се о храброст и родољубље његова храброг заповедника Кракре, и цар се врати у престоницу не свршив ништа.

5. После ове четворогодишње војне Самуилу оста само негдашња Словенија, али и она окрњена на југозападу и североистоку. Задовољан овим успесима, Василије пређе у Азију, да ратује с Јерменима и Ђурђијанцима, а ратовање са Самуилом ограничило се на пограничне сукобе све до 1014 године. За то време Самуило поврати Воден[1] и по свој прилици Скопље и утврди јужну границу засекама у кланцима.

Тек у лето 1014 године обнови се војна са свом жестином. Самуило изасла на Солун војводу Несторица, а сам дочека цара Василија у утврђеним кланцима поред реке Струмице, кроз које је хтео продрети ка граду Струмици. Солунски војвода Теофилакт Вотањанин разби Несторица и дође у помоћ цару Василију. Кад сви његови напади бише одбијени, пловдински војвода Никифор Ксифија узме једно одељење војске, обиђе гору Беласицу и (29 јула) нападне с

[1] Био је повратио и Драч, али га Грци на ново освојише 1005 године.

леђа на непријатеља. Самуило, ухваћен међу две војске, претрпе потпуни пораз: велики део његове војске изгибе, 15.000 војника допадоше ропства; цар Самуило једва се спасао с нешто војске у Прилеп.

После ове победе цар Василије пође дубље и освоји град Мачуково; али кад у једном кланцу погибе војвода Теофилакт и његова војска би разбијена, цар не смеде ићи даље, већ се врати у Мосинопољ. На повратку предаде му се тврди град Мелник у Загорју.

6. Нечовечни цар Василије изврши над заробљеницима злочин каких мало има у историји, а на име: нареди те свима ископају очи а на сваку стотину остави по једног вођу ослепљена у једно око, па их онда пошље у Прилеп цару Самуилу. Кад виде овако зверски нагрђене своје војнике, цар Самуило од жалости падне у несвест. Дошав себи, напије се воде и другог дана умре од срца (15 септебра 1014).

Цара Самуила наследи син Гаврило Роман Радомир, „стасом и снагом изнад оца, али разборитошћу и одлучношћу далеко испод њега“, који га је свуда пратио у бојевима и два пут му живот спасао (на Сперхију и код Беласице).

Чим је Василије дочуо за смрт Самуилову, одмах је упао у његову државу, спалио царски двор у Битољу, послао војску те заузе Прилеп и Штип, и вратио се у Солун (9 јануара 1015) преко Водена, који му се предаде. Кад Воденци на скоро отпадоше од Грка, врати се цар Василије, освоји Воден и градску по-

саду пресели у Волер. За тим подигне у кланцу две тврђаве, па се опет врати у Солун.

Овде му стиже од цара Гаврила понуда за мир, на коју цар Василије одговори изашиљањем двојице војвода с војском у моглену област. Грчка војска оплени целу област и опседне град Моглен, куда дође и цар Василије. Тек кад је одвраћена река и порушени неки зидови, предаде се посада и њен храбри заповедник Илица, које цар посла у Јерменску, а остали народ разграбише војници. За тим буде спаљена суседна тврдиња Нотија.

7. Док се цар Василије бавио опсадом Моглена, Јован Владислав, син погубљенога Арона, по свој прилици са знањем његовим, убије у лову цара Гаврила, ма да му је овај негда измолио живот у Самуила. За тим погуби његову жену, ослепи старијега сина, па му ни то не би доста, већ домами његова зета Јована Владимира, зетскога кнеза, и погуби га у Преспи, 22 маја 1015. Овоме за тим погине и стриц Драгомир, кад је пошао да заузме Зету[1].

[1] Кад је кнез Драгомир дознао за смрт Владимирову, скупи војску да заузме, као своје наследство, његову кнежевину која беше остала без господара. Тако дође на Которски Залив, да се превезе у Зету. На обали га дочекају Которани с бродићима и хлебом и вином и житом за војску, те позову Драгомира на част на Острву Светога Гаврила. Овај се с мало друга превезе бродићем на острво; али кад се Которани ту видеше многобројнији и јачи од њега, почеше помишљати и договарати се да га убију. То свакојако беше покрет грчке странке, вољне да поврати град власти цариградској. Њихово спремање опази за јелом Драгомир па истргне мач и искочи у оближњу црквицу, па их ту чекаше. Тада се неки од нападача попеше на кров и раскрише цркву па озго камењем и дрвљем убију кнеза. За тим побегоше морем у град. Кад то дозна Драгомирова војска, растури се свак својој кући.

Дошав убиством на престо, Владислав са својим присталицама хтеде да се измири с Василијем и призна његову врховну власт над својом државом. Ну она ратоборна властела, којој стајаше на челу јуначки војвода Ивац, беху јача и приморају Владислава да настави борбу, која се на ново отпоче опсадом Драча.

На тај глас цар Василије удари с војском преко Водене и допре до Острва, остави двојицу војвода да плене битољску област а он се крене на остављену без обране престоницу Охрид, уз пут пленећи и копајући очи свакоме кога би год заробио! Освојивши Охрид, науми да иде у помоћ опсађеном Драчу; али кад чује да је храбри Ивац уништио ону војску у битољској области, одустане од намере и врати се у Солун пошто уз пут сузбије Ивца.

Из Солуна дође цар Василије у Мосинопољ и пошље две војске: једну да освоји Струмицу а другу — Средац; али им то не пође за руком.

На годину (1016), добивши помоћ од Руса, пође собом цар Василије на средачку област и опседне тврди Перник, ну после узалудне опсаде, која је трајала осамдесет и осам дана, врати се опет у Мосинопољ.

8. У пролеће 1017 године крене се цар Василије из Солуна преко Бера и кроз бистричку долину допре под град Костур, а двојицу војвода изасла да плене битољску равницу. Освајујући Костур, стиже му глас да ће цар Владислав и војвода Кракра с најмљеним Печенезима упасти у грчке земље, с тога прекиде

опсаду града, за тим спали Божиград на горњем Деволу, оправи град Бер и упути се на север пред непријатеља. На том путу поруши више градова у околини Острова, где доби глас да од оног упада Владислављева и Кракрина неће бити ништа, јер су их Печенези изневерили (по свој прилици наговором грчког војводе у Дрстру). Сад се Василије врати на југ и освоји град Сетину (сад село Ситина) где је био двор Самуилов и велико стовариште жита, које добро дође војницима.

Међу тим цар Владислав беше пошао у помоћ Сетини, те после пада њеног дође до судара између њега и грчке војске, у коме Грци осташе победиоци и заробише 200 оклопника. После овог боја цар Василије дође у Воден а одатле у Цариград (9 јануара 1018).

Добив једва мало одушке, цар Владислав с пролећа опет удари на Драч, али ту при опсади погибе, не зна се од чије руке[1].

9. После његове смрти јавише се две странке. Већа, којој беху на челу царица Марија, архијепископ Давид и војвода „унутрашњих градова" Богдан, шћаше да се покори цару с погодбом да се потврде племству све повластице; мања, којој беху вође царевић Пружан, заповедник Српчишта Николица и храбри војвода Ивац, беше вољна да се и даље бори на живот и смрт.

Међу тим цар Василије, дочув за смрт Владислављеву, крене се одмах с војском. У

[1] По антиохиском писцу Јахији убио га је његов поданик.

место очекиване борбе, доскорашњи заклети непријатељи стадоше му се из реда предавати. Још у Адријанопољу прими радостан глас од брата и сина Кракрина да му се предаје Перник са још тридесет и пет градова, за што цар наименује Кракру патрицијем. У Мосинопољу дочекаше га изасланици из Битоља, Морозвизда (код Злетова) и Липљана и предадоше му своје области. У Серу му се поклонише Кракра и заповедник Струмице Драгомуж. Близу Струмице сретоше га архијепископ охридски Давид и војвода Богдан, кога цар учини патрицијем као и Драгомужа. Давид предаде цару писмо од царице Марије, која нуђаше да му преда земљу „ако јој испуни неке захтеве“. Одатле цар Василије окрете к северу и дође у Скопље, где постави војводом Давида Аријанита, па преко Штипа и Просека сиђе у Охрид где га дочекају „песмом и усклицима“. У царској ризници нашао је „много новаца, бисерне круне и златом везене хаљине и сто товара злата“ које разда својим војницима. За тим постави заповедником Охриду Јевстатија Дафномилу и врати се у око изван града. Ту му се поклони царица Марија с три сина и шест кћери, незаконити син Самуилов, пет синова и две кћери Гаврилове и три војводе (Несториц, Зариц и млађи Добромир), са својим четама. Цар их лепо прими, потврди повластице дворанству а некима дарује грчке почасне називе.

10. Мања бројем ратоборна странка беше се повукла у арбанаске планине. Царевић Пру-

жан с двојицом браће находио се на Томору а војвода Ивац на неприступачној гори Врохоту. Грчка војска опседе Томор, те Пружан, видећи да се не може дуже борити, поручи цару да ће се предати с браћом, ако им опрости. Василије прими понуду, и пошто подигне један град између Охрида и Преспе а други на Преспанском Језеру, дође, крајем јуна, у Девол, где му се предаде с браћом Пружан и буде постављен за начелника придворне страже.

Остадоше још непокорени војводе Ивац и Николица. Првога позва цар Василије писмом на предају а противу Николице изасла чете. Ивац одговори околишећи и тиме задржи цара у Деволу до Велике Госпође, коју је славио. Тада охридски војвода Јевстатије, да би помогао цару и заслужио његову милост, смисли да лукавством савлада Ивца. Своју намеру саопшти двојици највернијих слугу, и дође с њима Ивцу на славу. Овај се изненади походом својих непријатеља, али их прими с правим словенским гостољубљем. Сутра дан, после јутрење, Јевстатије одмами Ивца у врт под изговором да има да му каже неку врло знатну тајну. Ту га са слугама, који на његов позив дотрче, ослепи, за тим побегну у једну кућу и с голим мачевима чекаху своју судбу.

Кад се прочу за то злочинство у околу, потрчаше са свих страна да побију Грке. Ну препредени Јевстатије вештим говором увери војнике да је извршио злочин по заповести царевој, изјави да ће се с друговима борити

до последњег издисаја и да ће радо умрети знајући да ће њихову смрт осветити сам цар. Ова претња поможе, те се једни разиђоше, а други се предадоше цару. Тако се Јевстатије спасе од очевидне смрти, и одведе ослепљеног Ивца у Девол цару, који га даде под стражу, а Јевстатија награди војводством у Драчу и посла му покретност Ивчеву.

Дуже се није могао држати ни војвода Николица. Кад једни војници његови бише заробљени а други се почеше предавати, сиђе и он ноћу с планине у грчки око и предаде се цару, који га посла у заточење у Солун.

11. Оставивши посаде у освојеним областима, крене се цар Василије у Костур. Овде му доведоше две Самуилове кћери, које, кад спазише удовицу Владислављеву Марију, полетеше на њу, да је сможде. Цар их утиша и обећа богато обдарити. За тим пошље царицу Марију у Цариград, и упути се даље на југ. Пошто поруши све градове у околини Српчишта, дође у Стаг, на горњем Пенеју (садашњој Саламврији), где му се предаде београдски заповедник Елемаг са друговима.

На даљем путу разгледао је бојно поље на Сперхију и зачудио се многим костима од војника који су ту изгинули још пре двадесет и две године. Дошав у Атину, захвали за победу Богородици и принесе њеној цркви богате дарове.

Тек почетком 1019 године крене се из Атине Василије у Цариград где га једва че-

каху. Борбу коју беше почео као младић па издржао, с малим прекидима, око четрдесет година, беше срећно довршио као старац од преко шездесет година. У престоницу уђе кроз Златна Врата, у златној круни, закићеној перјаницом, а пред њим иђаху царица Марија, кћери Самуилове и остала властела. Праћен клицањем народним, уђе у велику цркву, где је захвалио Богу на победи, па се онда упути у двор, где му почеше честитати патријарах и високи достојанственици.

Још се не хтеде покорити господар Срема *Сирман*. Ну грчки намесник у Београду Константин Диоћен лукавством се опрости и њега и заузме његову земљу[1].

И српски кнежеви признадоше врховну грчку власт па и хрватски краљ. Царске власти завладаше и у Дубровнику. Тако се Византија рашири и преко оних граница које је имала пет последњих година царовања Јована Цимисхија. А од тога још знатније беше што су у оном дугом ратовању противници грчки доиста били саломљени, те се византинска власт могла сматрати куд и камо тврђа но после Цимисхијевих успеха 971 године. Могло се чинити да се велика борба, која се дотле

[1] То је извршио овако. Изашаље посланика с поруком да се жели с њим састати и разговорити о важним стварима и предложи му да се оба састану на обали реке сваки са тројицом слугу. На ово се закуне. У разговору извади сакривен мач из недара и убије Сирмана, а тројица слугу утеку. Диоћен скупи блиску војску, удари у Срем и склони заплашену удовицу те предаде цару Срем, који њему би поверен на управу, а удовицу пошље у Цариград, где се удаде за неког властелина.

од досељења словенскога била стотине година, свршила победом византинске државе над словенским племенским животом. Али то се коначно имало видети тек по даљим догађајима. Њима је намењено приповедање четвртога одсека историје.

Крај друге свеске.

ИСПРАВКЕ

СТРАНА:	ВРСТА:	СТОЈИ:	ТРЕБА:
35	17	Мојслав	Мислав
35	24	Мојслава	Мислава
37	5	Лушиња	Лошиња
38	34	пелопонески	пелопонески
132	8	обитога	особитога
151	15	ерхијепископу	архијепископу
157	19	Беле Крајинића	Крајине Белића
158	16	Алмасуди	Масудија

159 У генеалошком прегледу породице Вишеслављевића Бела, *отац* Крајинин, погрешно је означен као *син* његов.

ДОБРОТВОРИ

СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАДРУГЕ

Његово Величанство Краљ Србије Александар I.

Његова Светлост Књаз Наследник Црне Горе Данило

† Ђен. Коста Протић, краљевски намесник — Београд	150	дин.
Г. Милош Валожић, књижар — Београд	150	«
Г. Јован Ристић, краљевски намесник — Београд	150	«
Г. Андра Николић, министар просвете — Београд	150	«
Г. архимандрит Никифор Дучић — Београд	150	«
† др. Лаза Докић, председник Државног Савета — Београд . .	150	«
Г-ђа Мица Косте Протића — Београд	150	«
Г. Сава М. Нechaковић, трговац — В. Најштат.	75	фор.
Г. Филип Вујић, писар Среза Врачарског — Београд	150	дин.
Г. Живојин Симић, професор — Београд	150	«
Г. др. Лаза Илић, лекар — Зајечар	150	«
Г. Милутин Марковић, судија Касационог Суда — Београд . .	150	«
Главни Школски Одбор — Београд	150	«
Г. пук. Јов. Мишковић, гувернер Њ. В. — Београд	150	»
Г. Драгутин Плајел, директор Краљ. Срп. Реалке — Београд .	150	«
Г. др. Вл. Ђорђевић, изв. посланик и пун. министар — Атина .	150	«
Г. Јосиф Чечелски, апотекар — Пожаревац	150	«
Г. Вељко Ђ. Рајковић, председник суда у пенсији — Крагујевац	150	«
Његово Преосв. епископ жички г. Сава — Краљево	150	«
Г. Г. Кнежевић и Радовановић, трговци — Краљево	150	«
Г. Сава Ж. Обрадовић, трговац — Градиште	150	«
Г. Г. Јевта М. Павловић и Компанија, трговци — Београд . .	150	«

† др. Љубомир Радивојевић — Нови Сад — Каменица · · · ·	100 фор.
Срез Јадрански Окр. Подринскога · · · · · · · · · · · · · ·	150 дин.
Срез Ресавски Окр. Моравскога · · · · · · · · · · · · · ·	150 «
Г. Ђен. Сава Грујић, изв. посланик и пун. мининистар — Цариград	150 «
Њ. В. Преосв. г. Хаџи-Сава Косановић, сарај. митроп. у оставци	150 «
Срез Јасенички Окр. Подунавскога · · · · · · · · · · · · ·	150 «
Г. др. Тоша Недељковић, адвокат — Земун · · · · · · · · ·	75 фор.
Г. Г. Браћа Малићи, трговци — Бос. Градишка · · · · · · · ·	75 «
Г. Никола Пашић, председник министарскога савета — Београд	150 дин.
Г. Сима Р. Обрадовић, трговац — Београд · · · · · · · · · ·	150 «
Г. Драгомир Петр. Арамбашић, трговац — Београд · · · · ·	150 «
Г. др. Илија Вучетић, адвокат — Нови Сад · · · · · · · · · ·	75 фор.
Г. др. Мика Кондорош, суд. бележник — Нови Сад · · · · ·	75 «
Г. Мирослав Спајић, трговац — Митровица · · · · · · · · ·	150 дин.
„Немања" ложа слободних зидара — Ниш · · · · · · · · · · ·	150 «
Г. Илија Радовић, трговац — Крагујевац · · · · · · · · · · ·	150 «
Г. др. М. В. Вујић, државни саветник — Београд · · · · · · ·	150 «
Задруга за Потпомагање и Штедњу — Ириг · · · · · · · ·	75 фор.
Г. др. Веса Николајевић, адвокат — Ириг · · · · · · · · · ·	75 «
Г. Ђорђе Симуновић — Шид · · · · · · · · · · · · · · · ·	75 «
Главни Одбор Учитељског Удружења — Београд · · · · · · · ·	150 дин.
Г. др. Коста Николић, апотекар — Шабац · · · · · · · · · ·	150 «
Г. Милан Петровић, велетржац — Вуковар · · · · · · · · · ·	75 фор.
Г. Стеван Тубић, сврш. ученик трг. академије — Шид · · ·	75 «
Г. др. Иван Лазаревић, срески лекар — Аранђеловац · · · ·	150 дин.
Г. Перовић Јово Лучин — Дубровник · · · · · · · · · · · · · ·	75 фор.
Г-ђа Бошковић Теодора за ж. шк. Божа Бошковића — Дубровник	75 «
Г. Бошковић Нико — Дубровник · · · · · · · · · · · · · · · ·	75 «
Српска Правосл. Цркв. Школ. Општина — Осек · · · · · · ·	75 «
Г. Илија Маргетић, министар у пенсији — Београд · · · · · ·	150 дин.
Г. Ђорђе Красојевић, адвокат — Карловци · · · · · · · · ·	75 фор.
Г. Светозар Адамовић, трговац — Веч · · · · · · · · · · · ·	150 дин.
Г. Милан Ђ. Милићевић, библиотекар — Београд · · · · · · ·	150 «
Г. Арса Поповић за кћер Јелену — Вел. Бечкерек · · · · · ·	75 фор.
Г. Владислав Алин, трговац — Земун · · · · · · · · · · · · ·	150 дин.
Г. С. Минх, индустријалац — Параћин · · · · · · · · · · · ·	150 «
Г. П. Веселиновић, управник „Нар. Задруге" — Карловци · ·	75 фор.
Сремска Карловачка Задруга за Потпом. и Штедњу — Карловци	75 «
Г. Стеван Јевтовић, златар — Београд · · · · · · · · · · · ·	150 дин.
Г. Милан Јанковић, трговац — Велики Поповић · · · · · · ·	150 «

Г. Лаза Дунђерски, велики трговац и економ — Нови Сад · ·	75	фор.
Г. Коста Б. Недељковић, трговац — Београд · · · · · · · ·	150	дин.
Г. Владимир Матијевић, трговац — Загреб · · · · · · · · · ·	75	фор.
Г. Петар Николић, трговац — Загреб · · · · · · · · · · · ·	75	«
Г. Лазо Лађевић, трговац — Загреб · · · · · · · · · · · ·	75	«
Г. др. Светислав Шумановић, адвокат — Загреб · · · · · · ·	75	«
Г. др. Богдан Медаковић, адвокат — Загреб · · · · · · · · ·	75	«
† Јован Шорак Ђедо, српски православни протопоп — Ријека	75	»
Г. Васо Петричић, градски поджупан — Љубљана · · · · · ·	75	«
Г. Перо Дрљача, трговац — Босански Нови · · · · · · · · · ·	75	«
Г. Каменко Ј. Јовановић, књижар — Панчево · · · · · · · · ·	150	дин.
Г. Стева Поповић Вацки, нар. заст. на Хрв. Сабору — Товарник	75	фор.
Друштво „Зора" — Беч ·	75	«
Г-ђа Зора пл. Бајић — Беч · · · · · · · · · · · · · · · · ·	75	«
Г. Лаза Гавански — Сентомаш · · · · · · · · · · · · · · · ·	75	«
Г-ђа Марија уд. Алексијевића — Сентомаш · · · · · · · · · ·	75	«
Г. Милош Богдановић, нар. посланик — Смољинац · · · · · ·	150	дин.
Г. Н. Н. · · · · · · · · · · · · · · · Б. Гр. · · · · · · · · · · ·	75	фор.
Г. Франц Енгелхарт, књиговезац — Београд · · · · · · · · · ·	150	дин.
Задруга за Међусобно Потпомагање и Штедњу — Београд · ·	150	«
Г. Ристо И. Иванишевић, трговац — Мостар · · · · · · · · ·	75	фор.
Г. архимандрит Иларион С. Весић, директор правосл. призренске богословије за књижницу правосл. призренске богословије	150	дин.
Г. Љубомир Јовановић, професор — Београд · · · · · · · · ·	150	«
Г. Урош Благојевић, учитељ — Београд · · · · · · · · · · ·	150	«
Г. Васа Мијатовић, гостионичар — Београд · · · · · · · · ·	150	«
Г. Урош Предић, уметник — Београд · · · · · · · · · · · · ·	75	фор.
Сентомашка српска црквена општина · · · · · · · · · · · · ·	75	«
Г. Лука Ћеловић, трговац — Београд · · · · · · · · · · · ·	150	дин.
Г. Г. Браћа Алатини, трговци — Солун · · · · · · · · · · ·	1000	«
Г. Јоца Ж. Јовановић, трговац — Шабац · · · · · · · · · · ·	150	«
Г. Светозар Милосављевић, министар ун. дела — Београд · · ·	150	«
Срез Пчињски Окр. Врањскога · · · · · · · · · · · · · · · ·	150	«
† Константин Вучковић — Сплет · · · · · · · · · · · · · · ·	75	фор.
Г. Лазар Д. Драгичевић — Грац · · · · · · · · · · · · · · ·	150	дин.
Г-ђа Милева Ристићка — Чачак · · · · · · · · · · · · · · ·	150	«
Г. др. Давид Коњовић — Сомбор · · · · · · · · · · · · · · ·	75	фор.
Г. Г. Синови Димитрија Билића, трговци — Мостар · · · · · ·	150	дин.
Г. Лазар Аничић, трговац — Трст · · · · · · · · · · · · · ·	150	«
Официрски Дом у Нишу · · · · · · · · · · · · · · · · · · ·	150	«

Г. Михаило Павловић, трговац — Београд	150	дин.
Окружни Одбор Пожаревачки	150	«
Окружни Одбор Моравски	150	«
Г. др. Валтазар Богишић, министар правде — Цетиње	75	фор.
Окружни Одбор Крушевачки	150	дин.
Општина Града Пожаревца	150	«
Окружни Одбор Врањски	150	«
Њ. Преосв. епископ г. Мирон Николић — Пакрац	75	фор.
Г. Коста Васић — Бос. Градишка	75	«
Општина Града Смедерева	150	дин.
Срез Подгорски Округа Ваљевскога	150	«
Г. др. Никола Радивојевић, адвокат — Загреб	150	«
Г. Милан Мостић, адвокат — Београд	150	«
Г. Живан Живановић, државни саветник — Београд	300	«
Г. Јоца Ђуричић Биорац, трговац — Рума	75	фор.
Окружни Одбор Ваљевски	150	дин.
Његова Светост архиепископ карловачки г. Георгије Бранковић	75	фор.
„Слога" богословско-књижевно друштво — Карловци	75	«
Г. Глигорије Барусковић, професор — Карловци	75	«
Окружни Одбор Подрински	150	дин.
Окружни Одбор Тимочки	150	«
Г. М. Анастасијевић — Винковци	75	фор.
Г. Ђорђе Павловић, трговац — Београд	150	дин.
Г. Г. Јулка и Коста Миленковић, приватије — Београд	150	«
Официрски Дом — Зајечар	150	«
Г. Филип Јовановић, трговац — Крушевац	150	«
Крушевачка Певачка Дружина — Крушевац	150	«
Г. Спасоје Стевановић, трговац — Београд	150	«
Г. Хенрик Лилер, професор	150	«

ФОНД ПОПА МИХАЛАЂА

који се налази код Српске Књижевне Задруге

износи 1000 динара

ПОВЕРЕНИЦИ

СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАДРУГЕ

Број поред имена повереникова казује колико је скупио чланова

Београд —	Непосредно	193
	Г. Анта Голубовић, учитељ	2
	Г. Божидар Јанковић, ђенералштабни потпуковник	22
	Г. Данило Јовановић, уч. V р.	8
	Г. др. Ђорђе С. Ђорђевић, професор	7
	Г. Илија Миљковић, учитељ	10
	Г. Јевта М. Павловић и Комп.	75
	Г. Љубомир Миљковић, професор	4
	Г. Марко М. Марковић, књижар	33
	Г. др. Милан Јовановић — Батут, проф. Вел. Школе	3
	Г. Милан А. Костић, философ	20
	Г. Милан К. Петковић, матурант	28
	Г. Милорад Петровић, професор	15
	Г. Милош Валожић, књижар	25
	Г. Никодим Ј. Васић, секретар министарства	32
	† П. С. Невесињац	7
	† Персида Пинтеровићева, управитељка	19
	Г. Светозар Томић, философ	56
	Г. др. Сима Тројановић, професор	14
	Г. Срећко П. Стефановић, учитељ	6
	Г. Стеван У. Ђорђевић, учитељ	6
	Г. Чедомиљ Ј. Марковић, поручник	17
Алексинац —	Г. Живан Михаиловић, предавач	26
	Г. Петар М. Илић, професор	6
Аранђеловац —	Г. др. Иван Лазаревић, ср. лекар	13

Баточина — Г. Ђура Димитријевић, учитељ	10
Бела Паланка — Г. Спира Станковић, ср. писар	14
Богатић — Г. Здравко Пауновић, свештеник	11
Бољевац — Г. Јован С. Тодоровић	30
Ваљево — Г. Јован Молнар, књижар	32
Г. Љубомир Павловић, професор	18
Г. Михаило Грујичић, учитељ	28
Велико Градиште — Г. Коста П. Петровић, књиговођа штедионице	37
Велика Крсна — Г. Војислав Н. Крупежевић, свештеник	11
Владичин Хан — Г. Јаков М. Васовић, порезник у пен.	12
Власотинци — Г. Михаило К. Михаиловић, учитељ	8
Врање — Г. Андра Ж. Радосављевић, окр. благајник	9
Г. Светолик Краљевачки, књиговођа штедионице	43
Г. Тих. Р. Ђорђевић, професор	9
Голубац — Г. М. М. Недељковић, срески начелник	11
Горњи Милановац — Г. Тадија П. Костић, свештеник	44
Доњи Милановац — Г. Петар С. Петковић, свештеник	9
Жагубица — Г. А. А. Аврамовић, срески начелник	8
Г. Јован А. Јовановић, трговац	10
Зајечар — Г. Ђорђе Н. Ничић, директор	36
Г. Коста Ђ. Николић, професор	11
Г. Милутин Станојевић, трговац	38
Ивањица — Г. др. Недо Нешковић, ср. лекар	5
Јагодина — Г. Сретен Николић, предавач	26
Каран — Г. Јевта П. Радовић, учитељ	7
Кладово — Г. Ђ. С. Којић, учитељ	5
Кнежица — Г. Живко Р. Живковић, учитељ	18
Књажевац — Г. Илија Н. Поповић, предавач	10
Г. Јеврем Николић, окр. благајник	21
Колари — Г. Јанићије П. Путниковић, свештеник	3
Корман — Г. Вукашин Жижић, учитељ	25
Коцељева — Г. Милан Р. Михаиловић, учитељ	3
Крагујевац — Г. Јован Шплихал, професор	45
Г. Љубисав Јовановић, учитељ	9
Г. Михаило Илић, професор	30
Краљево — Г. Благоје Д. Тодоровић, наставник ратарске школе	114
Крстац — Г. Милија В. Карић, економ	6
Крупањ — Г. Мих. Р. Пантић, књижар	10
Крушевац — Г. Димитрије Ј. Тричковић, професор	126
Г. Јосиф В. Стојановић, професор	15

Г. Сибин Ђорић, свештеник 20
Кучево — Г. Владимир М. Поповић, срески начелник 5
Лазаревац — Г. П. Кандић, поштар 23
Лапово — Г. Љуб. Р. Јовановић, економ 7
Лесковац — Г. Мирко М. Поповић, професор 3
Г. Стева Вилотијевић, књижар 29
Липолист — Г. Живојин О. Крстић, учитељ 8
Лозница — Г. Коста Ф. Ковачевић, професор 3
Г. Милан Настић, учитељ 28
Љубовија — Г. Стеван Ђорђевић, порезник 16
Неготин — Г. Ђока Стојковић, професор 12
Г. Милан Л. Милетић, председник суда 28
Ниш — Г. Г. Браћа А. Павловићи, књижари 8
Г. Веља Павловић, учитељ 25
Г. Љуб. М. Протић, професор 23
Г. Мића Л. Ивковић, учитељ у пенсији 27
«Његош», дружина ђака нишке гимназије 24
Обреновац — Г. Јеремија Томић, учитељ 33
Г. др. Платон Папакостопулос, ср. лекар 26
Паланка — Г. Васа Симић, учитељ 29
Параћин — Г. Михаило Ј. Миленковић, учитељ 33
Петровац — Г. Милан Ђорђевић, срески начелник 20
Пирот — Г. Јован Митровић, директор 20
Г. Коста Поповић, суд. писар 28
Г. Милан П. Зарић, професор 19
Пожаревац — Г. Васа Живковић, ђакон 49
Г. Васа Н. Петровић, професор 25
Г. Лука Јевремовић, професор 24
Г. Мих. Банић, професор 39
Г. Радован Кандић, професор 10
Прокупље — Г. Драгослав С. Бошковић 32
Г. Рајко Ст. Мићић, учитељ 1
Расна — Г. Радомир Корај, економ 4
Рача — Г. Гаврило Ј. Ранковић 12
Рашка — Г. Васа Стојановић, поштар 3
Рековац — Г. Андра Ј. Цветковић, књижар 13
Рогача — Г. Таса Вукосављевић, свештеник 12
Свилајнац — Г. Дим. Алексијевић, директор 5
Г. Никола Тодоровић, професор 32
Г. Радован П. Јовановић, професор 3

Смедерево — Г. Михаило Бобић, професор 55
Г. Риста Петровић, управник задруге 19
Соко-Бања — Г. Љубомир С. Јанковић, књижар 20
Сурдулица — Г. Коста Петковић, ср. начелник 16
Тамнич — Г. Дим. Д. Поповић, учитељ 11
Трстеник — Г. Јован М. Вељић, учитељ 6
Ћуприја — Г. Страшимир Гемовић, штампар и књиговезац . . . 21
Ужице — Г. Јован Дравић, предавач 24
Г. Милутин В. Јагодић, телеграфиста 12
Удовице — Г. Димитрије Грујић, свештеник 8
Чачак — Г. Васа Филиповић, директор 12
Г. Савко Филиповић, учитељ 44
Шабац — Г. Павле Софрић, професор 75
„Поука“ дружина ђака гимназије 1

Подгорица — Г. Захарије Гвозденовић, професор 11
Цетиње — Г. Павле Поповић, професор 81

СКУПЉАЧИ ПРЕТПЛАТЕ

НА КЊИГЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАДРУГЕ

Број поред имена скупљача казује колико је скупио улога

Непосредно 171
Беловар — Г. Доситије Кутузов, капелан 16
Бенковац — Г. Јово Димитровић, трговац и поседник 7
Беч — Г. Петар Јанковић, медицинар 25
Блиња — Г. Јован Воркапић, парох 5
Брод на Сави — Г. Душан Стојановић, краљ. порез. официјал . . 13
Будва — Г. Силвестар Ђ. Поповић 32
Вараждин — Г. Лаза Богдановић, парох 21
Вел. Бечкерек — Г. Богдан Свирчевић, учитељ 25
Вел. Кикинда — Српско Девојачко Друштво 77
Вел. Писаница — Г. Данило Илић 3
Винковци — Г. др. Ђорђе Милашиновић 19
Врдник — Г. Петар J. Поповић 3
Вршац — Г. Светозар Брашован, учитељ 71
Вуковар — Г. Милан Петровић, учитељ реалке 28
Голубинци — Г. Стеван Јаношевић, равн. учитељ 7
Госпић — Г. Милан Ткруља, трговац 29
Грачац — Г. Павле Обрадовић, свештеник 11
Грац — Г. Миша Михаиловић, медицинар 25
Даљ — Г. Спасоје Делић, учитељ 2
Долова — Г. Миле Новаковић, учитељ 12
Доњи Лапац — Г. Милан А. Милићевић, равн. учитељ 21
Доњи Осек — Г. Стева Страјинић 41
Дрљача — Г. Родољуб Пајић, парох 12
Дубица — Г. Јован С. Којић 3
Г. Јован Метлаш 7

Дубровник	— Г. Јован Бућин, парох	105
Ердевик	— Г. Милан Црнојачки, учитељ	13
Загреб	— Г. М. Грујић, учитељ	54
	Г. Милош Дробац, трговац	35
Задар	— Г. Михаило Драголовић, парох	30
Земун	— Г. Јово Карамат, штампар	81
Илок	— Г. Велимир Васиљевић	2
Ириг	— Г. Васа Николајевић, прота	30
Јамина	— Г. Д. Јеврић	5
Каменица	— Г. Љуба Калентић	3
	Г. Манојло Грбић, прота	11
Карловац	— Г. Чеда Милићевић, трговац	20
Карловци	— Г. Паја Марковић, професор	98
Кастелнуово	— Г. Лаза Данчић	2
Кистање	— Г. Ћира Королија	15
Клокочевик	— Г. Васа Вукдраговић, учитељ	5
Книн	— Г. Сава Ђ. Омчикус	47
Ковин	— Г. Добривоје Павловић	12
Коларић	— Г. Душан Малобабић	7
Кореница	— Г. Стеван С. Калембер, трговац	31
Котор	— Г. Стеван Рамадановић	40
Лежимир	— Г. Урош Возаровић	6
Манђелос	— Г. Ђорђе Теодосијевић, бележник	3
Мартонош	— Г. Тоша Петаковић, учитељ	15
Меленци	— Г. Коста Ристић, трговац	3
Митровица	— Г. Радивоје Поповић	82
Могорић	— Г. Милан Борић, парох	4
Нови Сад	— Г. Божидар Поповић, парох	13
	Г. Тих. Р. Остојић, професор	79
Обровац	— Г. Симо Миљуш, трговац	13
Огулин	— Г. Михаило Грубор, парох	15
Ољаси	— Г. Сава Стојаковић	18
Пакленица	— Г. Исо Скенжић, учитељ	3
Панчево	— Г. Вељко Константиновић, учитељ	51
	Г. Јован Поповић, професор	8
Пачетин	— Г. Драгутин Протић, парох	3
Пераст	— Г. Миле Ђурчић	5
Перлез	— Г. Стојан Стакић, учитељ	6
Петриња	— Г. Глигорије Живковић, катихета	34
Петрово Село	— Г. Н. Ј. Балубџић	7

Петроград — Г. Стојадин Стојановић, медицинар 11
Пешта — Г. др. Лаза Ненадовић 14
Ријека — Г. Коста Карамат, професор 2
Рисан — Г. Митар Катурић, опћ. тајник 14
Рума — Г. Душан Поповић, учитељ 50
Сењ — Г. Ђура Грубор, гимн. учитељ 4
Сивац — Г. Милош Рајић, свештеник 7
Скрадин — Г. Станислав Бркановић 13
Слатина — Г. Лазар Савић 4
Сомбор — Српска Сомборска Омладина 30
Спљет — Г. др. Лујо Бакотић 50
Србобран (Сентомаш) — Г. Ђура Страјић, парох 21
Ст. Бечеј — Г. Стеван Жекић, учитељ 19
Ст. Градишка — Г. Совра Татомировић, учитељ 7
Ст. Пазова — Г. Стеван Шимић, парох 39
Ст. Футог — Г. Коста Шијачки, учитељ 11
Суботица — Г. Јован Манојловић, докторанд права 20
Темишвар — Г. Душан Берић, учитељ 7
Турија — Г. Јован З. Медурић 7
Х. Нови — Г. Вељко Радојевић, трговац 44
Черевић — Г. Јоца Р. Марковић 7
Чирпан (Бугарска) — Г. др. Ристо Топаловић 7
Чуруг — Г. Василије Стојадиновић, парох 8
Шибеник — Г. Дан. Петрановић, парох 23
Шид — Г. Стеван Благојевић 32

ИЗДАЊА СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАДРУГЕ

I Коло

1. Живот и Прикључениjа Димитриjа Обрадовића, свеска I, за штампу приредио и предговор написао Ж. Поповић. Друго издање. У Београду 1893. Цена . . . . 2 дин.

2. С Мора и са Сува, црте др. Милана Јовановића. Друго издање. У Београду 1893. Цена . . . . 2 дин.

3. Даворје Ј. С. Поповића, за штампу приредио и речник и предговор написао Љубомир Стојановић. Друго издање. У Београду 1893. Цена . . . . 2 дин.

4. Бакоња Фра-Брне, написао Симо Матавуљ; с речником и предговором Љубомира Јовановића. Друго издање. У Београду 1893. Цена . . . . 3 дин.

5. Драматски Списи Косте Трифковића, свеска I, за штампу приредио и предговор написао Данило А. Живаљевић. Друго издање. У Београду 1893. Цена . . . . 2 дин.

6. Истинска Служба, написао И. Н. Потапенко, превео М. Ђ. Милићевић. Друго издање. У Београду 1893. Цена . . . . 2 дин.

7. Историjа Српскога Народа с погледом на историју суседних Хрвата и Бугара, написали Љубомир Ковачевић и Љубомир Јовановић, свеска I. Друго издање. У Београду 1893. Цена 2 дин

II Коло

8. Живот и Прикључениjа Димитриjа Обрадовића, свеска II, за штампу приредио и поговор и речник написао Ж. Поповић. У Београду 1893. Цена . . . . 2 дин

9. Мемоари Проте Матиjе Ненадовића, за штампу приредио и предговор, регистре и речник написао Љубомир Ковачевић. У Београду 1893. Цена . . . . 4 дин

10. Два Идола, написао Богобој Атанацковић, за штампу приредио и предговор написао Андра Гавриловић. У Београду 1893. Цена . . . . 3 дин

11. Камено Доба, написао Јован Жујовић. У Београду 1893. Цена . . . . 3 дин.

12. Прве Жртве, приповетка из српске прошлости, написао Андра Гавриловић. У Београду 1893. Цена . . . . 2 дин.

13. Из Природе, мањи списи др. Јосифа Панчића, за штампу приредио и предговор написао Живан Живановић. У Београду 1893. Цена . . . . 3 дин.

14. С Француског Парнаса, преводи Владимира М. Јовановића. У Београду 1893. Цена . . . . 3 дин

III Коло

15. Антологија Дубровачке Лирике, за штампу приредио и предговор и речник написао Милан Решетар. У Београду 1894. Цена . . . . 2 дин.

16. Тамо амо по Истоку, црте др. Милана Јовановића, с речником и с картом Индискога Океана и околних земаља. У Београду 1894. Цена . . . . 3 дин.

17. Песме Јована Илића, за штампу приредио Љубомир Стојановић. У Београду 1894. Цена . . . . 3 дин.

18. Драматски Списи Косте Трифковића, свеска II, за штампу приредио и предговор написао Данило А. Живаљевић. У Београду 1894. Цена . . . . 2 дин.

19. Воденица на Флоси, накисао Џорџ Елиот, превео с енглескога Андра Николић, свеска I. У Београду 1894. Цена . 3 дин.

20. Воденица на Флоси, написао Џорџ Елиот, превео с енглескога Андра Николић, свеска II. У Београду 1894. Цена . 3 дин.

21. Историја Српскога Народа с погледом на историју суседних Хрвата и Бугара, написали Љубомир Ковачевић и Љубомир Јовановић, свеска II. У Београду 1894. Цена . . . . . 2 дин.

Свако засебно коло књига може се добити преко повереника или непосредно од управе Српске Књижевне Задруге по цену од 10 динара.